

เขียนอยู่ ด้วยจิตว่าง

จิตว่างทาง จิตว่างจิต ด้วยจิตว่าง
ยังผลงาม ไร้ความว่าง ทุกอย่างสิ้น
ก็ห ภาวนาของ ความว่าง อดใจพระกัม
ตย เสรีค สิ้น แล้วในคร ๑๑ ๓ ๖ ๓ ๓

พุทธคุณ อิมพริต

ความว่าง จิตว่าง

ความว่าง จิตว่าง
เมื่อจิตไม่วุ่น จิตก็จะว่าง
พุทธทาสภิกขุ

ธรรมสภาจัดพิมพ์ธรรมบรรยาย ของ ท่านพุทธทาสภิกขุ
เพื่อรักษาค้นฉบับที่ถูกต้องและสมบูรณ์
เป็นธรรมสักการะในมงคลกาล ๑๐๐ ปี ท่านพุทธทาส พ.ศ. ๒๕๔๘
จากธรรมทานมูลนิธิ องค์การฟื้นฟูพระศาสนา มูลนิธิเผยแพร่วีถีประเสริฐ
ธรรมสภาขอกราบขอบพระคุณ คณะผู้ทำงาน และผู้ร่วมจัดพิมพ์ครั้งแรกเป็นอย่างสูง

อนิเมทนา

การที่ ตำรวจต่าง ๆ ของบ้านเรา ซึ่งอยู่ในรูปของ ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ, และในรูปของข้าราชการอื่น ๆ ทั้งในและนอกบ้าน ได้ร่วมมือกัน เพื่อที่จะช่วยกันปราบปรามและกำจัดผู้ร้ายและคนไม่ดีทั้งหลายให้หมดไปจากบ้านเมืองของเรา อันเป็นการดีและสมควรอย่างยิ่ง และขอเสนอในทาง ต่อทุกท่าน ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ในการอันนี้. การอันนี้เราจำเป็นต้องทำไป ทั้งในนามของคณะ ข้าราชการ, หรือในนามของกรมกองต่าง ๆ และของบ้านเมืองบ้านเมืองด้วย.

จนเรา ในบ้านเมืองนี้ แม้แต่คนดีก็ตามที่คนเลวบางพวกก็ไปเบียดเบียนหรือเบียดเบียนกันเอง ผู้ซึ่งตำรวจต่าง ๆ ได้แก่ ตำรวจในต่างบ้านต่างเมือง ก็ตาม ก็ยังไม่กล้า เป็นสิ่งซึ่งถ้าคนในต่างบ้านต่างเมืองและบางบ้านบางเมืองก็ยังกล้าทำคนในต่างบ้านต่างเมือง ยัดยัด ตำรวจในต่างบ้านต่างเมือง ตำรวจต่าง ๆ ไม่กล้าจะทำอะไรเลย; แต่กระนั้นเองก็เกิดสาเหตุการกระทำอันนี้. แต่ในเวลาไปเป็นประโยชน์ แก่เพื่อนมนุษย์ของบ้านเมืองนี้สักหน่อย. บ้านเรา, ของอนิเมทนาเป็นอันดีซึ่งในกรณีนี้ เพราะเหตุด้วยคนดีนั้น นั้นเอง; และยิ่งเป็นตำรวจในต่างบ้านต่างเมือง ท่านผู้ซึ่งมีอำนาจ มีกำลังได้ร่วมปราบปราม สาเหตุอันนี้ เราเห็นว่า นี่ จะทำอย่างไร สักหน่อย.

มนุษย์เรา จะเป็นมนุษย์ดีได้ ก็ไม่จำเป็นต้องประกอบของดีทุกอย่าง; ฉะนั้น เราควรที่จะเป็นมนุษย์ดีโดยมีกำลังกับ ทำอย่างอื่นด้วย โดยไม่ต้องกลัวอะไรเลย. มนุษย์ที่ไม่ประกอบของดีทุกอย่าง ก็ยังประกอบของดีอยู่ด้วย สุขใจดี เป็นธรรมดา, และ จะต้องเป็น อนิเมทนาบ้านเมืองของเราด้วย ด้วย! โลก

นี่จะเป็นของขวัญที่ หักหากเป็น โลกที่ ประมวลอยู่ ด้วยความหมาย
ในร่างของคนมนุษย์ ได้มีไปเสียทั้งโลก? และแม้แต่คน
คนหนึ่งๆ ละได้ร่วมประ-ไปจนละไร ถ้าใครชอบเขา ได้มีแต่การ
รวมกลุ่ม จากความรู้อีกเท่าที่ตน อาจไม่เป็นที่หมาย ไร้ไปเสีย และ
ยังมี หุกๆ?

หนังสือธรรมะ ทุกๆเล่ม แม้จะดูมีค่าอย่างไร ก็ยังมีค่า
ในหนังสือธรรมะอยู่ทั้งเล่ม! แม้ธรรมะ ละดูมีค่าเพียง ก็ยังมีค่า
ตั้งแต่ ผู้รู้ ธรรมะ ที่ปราศไม่ไป ผู้รู้ หรือ? ของคนทั้ง
หลาย คนพากันหันไปใช้สิ่งอื่นไป ใช้สิ่งอื่นไปดีกว่า ดีเสีย
ใช้ถูกต่อ และพร้อมธรรมะ! พระเจ้า ละกลับมากลางโลก โลก
บ้านนี้, มีแฟน และอุปสรรคต่างๆ มากมายมากมาย ใช้เสีย
เป็น โดยไม่ต่อของเสียเลย.

กรรมอัน ธรรมะ ใช้แต่พระคุณ แม้โดยมากโดยดีแล้วธรรมะใน
ลักษณะนี้ ก็ยังมีค่าใช้ให้เกิดความหมายในในธรรมะ ที่ใหม่,
ได้ไปไปของ; ที่มีค่า ถึงของของไม่มาก ต่อที่ทั้งคนเคยที่
ต่อพร้อมมีคุณค่า ทุกคุณ ทุกคุณ ทุกคุณ ในกรรมแต่ธรรมะ
ทุกคุณของต่อ เพื่อเพื่อนมนุษย์ ทุกคน ในที่ต่อสิ่งกว่า
แล้วมี หุกประ-การ ๆ

พุทธธรรม อธิบาย

ในกษัตริย์ธรรม, โศภ
๓ กันยายน ๑๖

สารบัญ

ความว่าง จิตว่าง	๑
เมื่อจิตไม่วุ่น จิตก็จะว่าง	๖๓
ทุกคนย่อมชอบความว่าง	๘๕

ความว่าง จิตว่าง

พุทธทาสภิกขุ

บรรยาย ณ หอประชุมคุรุสภา

วันที่ ๑๙ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๘

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายธรรมะในวันนี้ เป็นการบรรยายที่
คาบเกี่ยวกันกับการบรรยายที่อาตมาได้เคยบรรยายที่สี่สอง-
ครั้งที่แล้วมา. ขอทบทวนความจำแก่ท่านทั้งหลาย ที่เคยมา
ฟังในคราวก่อนอีกครั้งหนึ่งว่า ในการบรรยายครั้งที่หนึ่งนั้น
ซึ่งเป็นการอภิปรายธรรมะด้วยกันได้ให้หัวข้อที่จะบรรยายไว้
สามหัวข้อ :-

หัวข้อที่ ๑ งานคือการปฏิบัติธรรม

หัวข้อที่ ๒ การทำงานด้วยจิตว่าง และ

หัวข้อที่ ๓ หมวดธรรมที่จะพึงใช้ในการทำงานด้วย

จิตว่าง;

แต่แล้วในที่สุด การบรรยายครั้งที่ ๑ นั้น ก็บรรยายได้ หรืออภิปรายกันได้ เพียงหัวข้อเดียวคืองานคือการปฏิบัติธรรม; แม้ในการบรรยายครั้งที่ ๒, อภิปรายครั้งที่ ๒ ซึ่งตั้งใจไว้ว่า จะกล่าวให้จบอีกทั้งสองหัวข้อที่เหลือก็เป็นไปไม่ได้; การบรรยายครั้งที่ ๒ ก็ได้แต่กล่าวถึง การทำงานด้วยจิตว่าง แต่ภายในหัวข้อเรื่องว่า “เราจะถือพุทธศาสนาได้อย่างไร.” โดยใจความก็คือ การที่เป็นอยู่หรือทำการงานด้วยจิตว่างนั้น คือ วิธีที่เราจะถือพุทธศาสนาให้ — ลัดได้ — ตรงได้, ให้ได้ประโยชน์เต็มที่. หัวข้อที่ ๓ ก็ยังคงเหลืออยู่จนกระทั่งบัดนี้ คือ หัวข้อที่ว่าหมวดธรรมอันจะพึงใช้ในการทำงานด้วยจิตว่าง; ดังนั้นจะต้องทบทวนความจำ และความเข้าใจ อีกสักเล็กน้อย.

ที่ว่า การทำงานคือการปฏิบัติธรรมนั้น เป็นหลักสำคัญที่สุด; ให้ถือว่า การประพาศติถูกต้องในหน้าที่การงานนั้น คือ การปฏิบัติธรรม และกิจงานนั้น ก็เพื่อการปฏิบัติธรรม, และ งานนั้น ก็ เพื่องานนั่นเอง, ไม่ใช่เพื่อตัวเราหรือเพื่อของเรา. ถ้าทำความเข้าใจได้อย่างนี้ การ

งานนั้นจะกลายเป็น การปฏิบัติธรรม พร้อมกันไปในตัว; กับการได้รับประโยชน์จากการทำงาน เป็นการก้าวหน้าในทางธรรม พร้อมกันไปกับการก้าวหน้าในการประกอบอาชีพ. หรือการดำรงชีพ การเป็นอยู่ทุก ๆ อย่าง นี้แหละคือใจความสำคัญของการบรรยายในครั้งแรก.

ในครั้งที่สอง ที่ว่าทำงานด้วยจิตว่าง น้หมายความว่า
ว่า ธรรมะมีไว้สำหรับให้คนเราประกอบกิจการงานได้
สำเร็จเต็มที่ และไม่ต้องเป็นทุกข์; ดังนั้น จึงมีระเบียบ
วิธีปฏิบัติ ษะนิตที่จะทำให้การงานนั้นไม่เป็นทุกข์ ถ้า
เราทำด้วยจิตวุ่น ตามปรกติชาวโลก ตามธรรมดาสามัญแล้ว
งานนั้นจะเป็นทุกข์ จะไม่รู้สึกละสุข และเพราะจิตใจวุ่นนั้นเอง
งานนั้นจะไม่ได้ผลเต็มที่ เพราะฉะนั้น เราจึงมีอุบายวิธี
ที่จะเรียกว่า เกล็ด หรืออะไรก็สุดแท้ สำหรับทำงานให้ไม่
เป็นทุกข์ ให้ได้ผลเต็มที่ และอันนี้เอง เป็นความมุ่งหมาย
ของสิ่งที่เรียกว่า "ธรรมะ" หรือ พระธรรม หรือ พระพุทธ
ประสงค์. พระพุทธองค์ตรัสรู้ขึ้นมาในโลกเพื่อช่วยสัตว์โลก
แล้วก็ช่วยตรงไหน, ก็ช่วยตรงที่ไม่ให้มีความทุกข์ ให้มี
ความทุกข์น้อยที่สุดเท่าที่จะน้อยได้. และมีความมุ่งหมายที่จะ

ช่วย ไม่ให้มีความทุกข์เลย. เพราะฉะนั้นพุทธบริษัทจึงมีการศึกษาและการปฏิบัติ ต่างจากพวกที่ไม่เป็นพุทธบริษัท เป็นธรรมดา แม้แต่การงานก็ยังทำด้วยจิตอีกชนิดหนึ่งซึ่งไม่ใช่จิตของคนธรรมดาสามัญ ที่ไม่ได้รับการอบรมในทางธรรม อาตมาได้ให้หัวข้อว่า “ทำงานด้วยจิตว่าง”

ที่^๕นี้ ปัญหาเรื่องจิตว่าง^๕นี้ยังค้างคาอยู่มาก จะเป็นเพราะว่า พุทไม่ละเอียดชัดเจน หรือว่า เพราะผู้ฟังไม่อาจจะเข้าใจที่สุดแท้; มีความเห็นที่ขัดแย้ง เพราะความเข้าใจกันไม่ได้อยู่หลายอย่าง ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องวินิจฉัยกันถึงความหมายของคำว่า “จิตว่าง” อีกบ้างตามสมควร ในการบรรยายครั้ง^๕นี้ จึงจะสามารถบรรยายหัวข้อที่สามได้. อาตมาจึงขอโอกาสในเบื้องต้น^๕นี้ ทบทวนความเข้าใจ ที่เกี่ยวกับคำว่า “จิตว่าง”

อันแรกที่สุด ขอให้ระลึกว่า คำว่า “ความว่าง” หรือ “จิตว่าง” ^๕นี้ เป็นเรื่องของบุคคลที่^๕มีสติปัญญา. พระพุทธเจ้าท่านสอนเรื่อง^๕นี้ โดยการตรัสรู้ของพระองค์, ตรัสรู้ถึงที่สุด แล้วก็สอนสัตว์^๕ที่มีอุปนิสัยพอสมควร ที่-

เรียกว่า **เนษยบุคคล**. คือคนที่พอจะเข้าใจได้. ดังนั้น ทำให้เรานึกเลยไปถึงว่า:—

สิ่งที่เรียกว่า ศาสนา—ศาสนา ในโลกนี้ อย่างน้อย ก็มีอยู่ด้วยกันสองแบบ คือ ตรงกันข้าม. ศาสนาแบบหนึ่ง อิงศรัทธา—คือความเชื่อ, ฟังจากผู้อื่น. และเชื่อตามผู้อื่น, และอาศัยผู้อื่น เป็นที่พึ่ง อย่างนี้ก็มียู่ในโลกหลายศาสนา หรือหลายแบบ. ส่วนศาสนาอีกแบบหนึ่งนั้น อิงปัญญาเชื่อ ตัวเอง เห็นด้วยตนเอง และพึ่งตนเอง, พุทธศาสนาอยู่ในพวกหลังนี้. ดังนั้น เรื่องความว่างในพระพุทธศาสนานี้ เป็นเรื่องของปัญญา ไม่ใช่เป็นเรื่องของความเชื่อ.

เมื่อพูดมาถึงเรื่องของศาสนาสองแบบ ก็ศาสนาที่อิงความเชื่อ กับศาสนาที่อิงปัญญาอย่างนี้แล้ว อาตมาก็จะถือโอกาสเลยไปพูดถึง อาการที่เชื่อตนเอง, เห็นของตนเอง, ทำของตนเอง, และพึ่งตนเองนี้สักหน่อย เพื่อจะช่วยให้เข้าใจเรื่องความว่าง ดีขึ้น และยังเนื่องถึงอีกข้อหนึ่ง ซึ่งในการอภิปรายสองครั้งที่แล้วมา ไม่ได้ทำความเข้าใจกันกับอาจารย์กิกฤทธ์ ๆ คือข้อที่อาจารย์กิกฤทธ์ ๆ เสนอว่า ในพุทธศาสนานี้ ควรจะมีคัมภีร์ (Dogme) กันขึ้นเสียที.

เรื่องตอกม่า (Dogma) นี้ อากมาารู้สึกว่า มีความเห็นตรงกันข้ามโดยประการทั้งปวงกับอาจารย์คึกฤทธิ์ ฯ ; เพราะฉะนั้นจึงไม่เอ่ยถึง จึงไม่ได้แสดงความกึกเห็นเป็นการอภิปราย; เพราะเห็นอยู่ว่า เข้าใจผิดอย่างตรงกันข้าม, ไม่เหมือนกับเรื่องบางเรื่อง หรือเรื่องอื่น ๆ ซึ่งเข้าใจตรงกันบ้าง หรือผิดกันบ้างก็เล็ก ๆ น้อย ๆ .

สำหรับเรื่องตอกม่า (Dogma) นี้ จะพูดถึงพอเป็นเครื่องช่วยความเข้าใจสำหรับท่านทั้งหลาย ให้ทราบว่า ในพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาอิงบัญญัติ นั้น สิ่งซึ่งเรียกว่า ตอกม่า (Dogma) หรือ Dogmatic System นี้มีไม่ได้; เพราะเป็นเรื่องของศาสนาที่อิงความเชื่อ.

เกี่ยวกับคำ ๆ นี้ เข้าใจได้ง่าย ในเมื่ออากมาจะยกตัวอย่างว่า: - เมื่อ ๒๐ กว่าปีมาแล้ว อากมาได้อ่านหนังสือข่าว ที่มีผู้สัมภาษณ์ฝรั่งชาวต่างประเทศที่เข้ามาถือพุทธศาสนา; เขาตามฝรั่งนั้นว่า ทำไมจึงเปลี่ยนจากศาสนาเดิม มาถือพุทธศาสนา ฝรั่งคนนั้นตอบว่า เพราะเบื่อตอกม่าเสียเต็มที จึงได้ละจากศาสนาเดิมมาสู่พุทธศาสนา.

สิ่งที่เรียกว่า ตอกม่า (Dogma) นั้น ก็คือ มติที่องค์การที่ทรงอำนาจของศาสนานั้นบัญญัติขึ้น ให้ถือกัน อย่าง

ที่ไม่ให้วิพากษ์วิจารณ์แต่ประการใด. ให้เชื่อ ให้ยอมรับ
 ภัยอำนาจ หรือ Authority ของศาสนานั้น, เขาเรียกว่า
 Settle opinion :- แปลว่า มติอันตายตัว; และที่ตั้งไว้อย่างที่
 เรียกว่า ผูกขาด ให้นึกถึงคำว่า ตีอกมา (Dogma) หรือ
 Dogmatic ในภาษาพุทธธรรมคำก็แล้วกัน, คือการพูดอย่าง
 บิดปากคนอื่น อย่างที่เรียกว่า โอหัง (Arrogancy) ก็คือ
 พูดได้ มีอำนาจพูดได้ข้างเดียว คนอื่นพูดด้วยไม่ได้ นี่
 แหละ Dogmatic นี้. ถ้ามาว่าเป็นตีอกมาทางศาสนา ก็คือ
 อำนาจของโบสถ์นั้น บัญญัติอะไรไว้ตายตัวแล้ว ไม่ต้อง
 วิพากษ์วิจารณ์; เพราะฉะนั้นลัทธิมีตีอกมา (Dogma) นี้มีได้
 แต่ในศาสนาที่อิงความเชื่อเป็นหลัก, เชื่อผู้อื่นจะเป็นพระ
 เป็นเจ้าหรืออะไรก็ตาม, แล้วก็ต้องฟังผู้อื่น, ซึ่งจะเป็นพระ
 เป็นเจ้าหรืออะไรก็ตาม, มีความเห็นของตัวไม่ได้ ต้องเห็น
 ตามที่ได้สอนไว้ และใ้กว้างไว้เป็นหลักให้เชื่อ.

ที่นี้. พุทธศาสนาเป็นเรื่องของศาสนาที่อิงปัญญา,
 อิงสติปัญญาของตัวเอง อย่างหลักเรื่อง กาลามสูตรเป็นต้น
 นั้นแหละ- เป็นเครื่องห้ามกัน ไม่ให้มีสิ่งที่เรียกว่าตีอกมา
 (Dogma) ขึ้นมาได้. ในศาสนาประเภทที่เป็นศาสนาปัญญา
 แม้แต่พระพุทธเจ้า ท่านก็ยังตรัสว่า: **อย่าเชื่องฉัน** ต้องฟัง

ดูว่า พุทธอย่างไร มีเหตุผลอย่างไร, เข้าใจ, มองเห็นแล้ว จึงเชื่อ, กลายเป็นเชื่อผู้นั้นเอง. สาวกของพระองค์ เช่น พระสารีบุตร ก็ยืนยันกับพระพุทธเจ้าอย่างนั้น ในที่เฉพาะ พระพักตร์; พระพุทธเจ้าก็สาธูอย่างยิ่ง ว่าเป็นการกระทำ ที่ถูก. ศาสนาที่อิงความเชื่อ กับที่อิงปัญญา ต่างกันอยู่อย่าง นั้น; เพราะฉะนั้นเรื่องจิตว่างนี้เป็นใจความแท้ของพุทธศาสนา จะทำไว้ในรูปของค็อกมาไม่ได้; ท่านจะต้องไปคิดจะเห็น, จน เข้าใจ, จนใช้ประโยชน์ได้ด้วยตนเอง.

เราต้องเตรียมตัว ที่จะเป็นพุทธบริษัทด้วยการ ใช้ปัญญา ไม่ใช่ใช้ศรัทธาใช้ความเชื่อ. แม้ในพุทธ- ศาสนานี้จะมีคำว่าศรัทธา-คือความเชื่อ แต่คำว่า "ความเชื่อ" นั้นติดกัน มีความหมายติดกัน. ความเชื่ออย่างหนึ่ง เชื่อ ตามที่ผู้อื่นบัญญัติไว้ กล่าวไว้ อย่างที่กล่าวมาแล้วในศาสนา ที่มีค็อกมา; ส่วนในพุทธศาสนานี้ ต้องเชื่อหลังจากปัญญา เมื่อได้ใช้ปัญญาของตน พิจารณาไปโดยทั่วถึง เข้าใจแล้ว จึงเชื่อ; เมื่อยังไม่เข้าใจ ไม่ต้องเชื่อ บัดทิ้งไว้ก่อนทำความเข้าใจกันไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะเข้าใจ แล้วจึงเชื่อ; เพราะ ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า "ศรัทธา" นี้ จึงต่างกันกับความเชื่อชนิด ที่เชื่อทันที หรือเชื่อตามผู้อื่น ส่วนข้อที่ พุทธบริษัทอุบาสก

อุปาสิกบางพวก เชื่อพระพุทธ เชื่อพระธรรม เชื่อพระสงฆ์ เชื่อกรรม เชื่ออะไรตายไปก่อน โดยไม่มีปัญญา นั้นนั่นมันเป็นความจำเป็นของบุคคลนั้น ไม่ใช่เป็นหลักของพุทธศาสนาเลย แม้แต่ประการใด. เขาไม่เข้าใจ แต่เขารักที่จะเชื่อ เขารักที่จะเกี่ยวข้องด้วย เขาก็เชื่อ แต่ความเชื่อ นั้นไม่สำเร็จประโยชน์อันใด บางทีกลับกลายเป็นกรงขังวิญญาณของบุคคลประเภทนั้น ให้ตายค้ำอยู่เพียงเท่านั้น; เพราะเขาไม่สามารถ จะทำให้เป็นไปในรูปของปัญญา ฉะนั้นจึงเรียกว่า ความเชื่อในพุทธศาสนานั้น ไม่เหมือนกับความเชื่อในลัทธิฝ่ายที่เรียกกันว่า ศาสนาที่อิงความเชื่อ.

ความเชื่อของพุทธบริษัทอยู่ในศาสนาที่อิงปัญญาเป็นหลักนี้ เราก็จะต้องใช้ปัญญา. อย่าได้เชื่ออาตมา หรืออย่าได้เชื่อใครๆ หรือแม้แต่พระพุทธเจ้าเอง. อาตมากล้าพูดอย่างนี้ ก็พูดตามพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “ท่านจงเป็นอิสระในการที่จะคิด จะนึก จะพิจารณา จะเข้าใจ ในข้อปฏิบัติ นั้นๆ และมีหลักในการที่จะพึ่งตัวเองเสมอ.

ที่เรียกว่า “พึ่งตัวเอง” นี้ก็เหมือนกัน ยังพึ่งเข้าใจผิดกันอยู่มาก; ส่วนมากก็ได้ยินได้ฟังประโยคที่ว่า อดคทา

อคตโนนาโด. ตนเป็นที่พึ่งแก่ตน, ซึ่งเป็นพุทธภาษิต; แต่คนก็ไม่เข้าใจ สรร้องว่า "พึ่งพระพุทธเจ้า, พึ่งพระธรรม, พึ่งพระสงฆ์" อยู่นั่น; นั่นก็เพราะไม่เข้าถึง พระพุทธ, พระธรรม, พระสงฆ์, จริงๆ นั่นเอง. ถ้าเข้าถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์จริง หมายความว่า:- ตนเองได้ทำตนเอง ให้มีจิตใจเหมือน พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, มีจิตใจที่เป็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ — จิตใจนั้นก็เป็นที่พึ่งให้แก่ตน. นี่คือการที่เรียกว่า "พึ่งตน".

พระพุทธเจ้าท่านทรงเป็นผู้ชี้ทางให้เราพึ่งตน, หนทางที่ท่านชี้ั้นประเสริฐ ไม่มีใครเสมอเหมือน และท่านก็ทรงบัดออกไปว่า ไม่ใช่ให้พึ่งท่าน แต่ให้พึ่งตน. นี่เราจะมองเห็นความประเสริฐที่สุดของพระพุทธเจ้า ที่ท่านไม่ต้องการอะไร ที่จะเอาบุญเอาคุณอะไรแก่พวกเรา ปล่อยให้มันเป็นอิสระ ที่จะคิด จะวินิจฉัย จะวิพากษ์วิจารณ์แม้แต่พระพุทธเจ้าเอง; แล้วก็มองเห็นจริงได้เท่าไร ก็เชื่อตนเอง แล้วก็ทำเอง แล้วก็ได้ผลเอง แล้วก็เป็นที่พึ่งแก่ตนเอง

ที่นี้ เรื่องจิตว่าง เป็นอันว่าบัดศรัทธาทิ้งออกไปได้เลย ไม่ต้องเชื่อ; ท่านจงมีอิสระที่จะไม่เชื่อเป็นอันขาด แต่ขอรับรอง ที่จะให้วินิจฉัยด้วยสติปัญญาให้ดีที่สุด ให้

สุดความสามารถของท่าน; ซึ่งอาตมาจะได้ซุ่มความเข้าใจเกี่ยวกับคำๆ นี้ต่อไปตามสมควร ก่อนแต่ที่จะกล่าวถึงหมวดธรรม ที่จะพึงใช้ในการทำงานด้วยจิตว่าง ถ้าเรารู้เรื่องจิตว่างดี เราก็ทำงานด้วยจิตว่างได้.

ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับ จิตว่าง, หรือคำๆ นี้มีอยู่หลายๆ แฉ่ง หลายๆ มุม; อาตมาจะประมวลเอามาเท่าที่เห็นว่าจำเป็น:—

ข้อแรก ก็คือ ความหมายของคำว่า “จิตว่าง” จิตว่างในที่นี้ หมายถึงว่างจากกิเลส, ว่างจากความรู้สึกว่า ตัวเรา หรือตัวกู. ถ้ามันเคียดจิ้งก็เป็นตัวกู, ถ้ามันเนือยๆ ก็เป็นตัวเรา. คำว่า “ว่าง” มิได้หมายความว่าไม่มีจิต, และไม่ได้หมายความว่า จิตมิได้มีความรู้สึกอะไร. ขึ้นชื่อว่า จิต แล้ว ต้องมีความรู้ ต้องมีความรู้สึก เพราะธรรมชาติของจิตเป็นอย่างนั้นเอง. ที่นี้ก็มีอยู่แต่ว่า จิตนี้จะรู้สึกว่างหรือรู้สึกุ่น, ถ้าจิตนี้รู้สึกว่าง เรากล่าวเรียกว่า “จิตว่าง”; ถ้าจิตนี้รู้สึกุ่น เรากล่าวเรียกว่า ู้่น, ว่า “จิตุ่น”. ถ้าว่าง หมายความว่า ว่างจากกิเลส, จากความรู้สึกที่เป็นอุปาทาน ว่า ตัวเรา หรือว่า ของเรา. ลองคิดดูว่า เมื่อจิตนี้ว่างจากความรู้สึกว่า ตัวเรา, ตัวเรา

ก็ไม่มี, มีแต่จิตล้วน จริงหรือไม่จริง ก็ลองกิดดูเอง.

เมื่อจิตว่างจากความรู้สึกที่เป็น Concept ว่า “ตัวเรา,” สิ่งที่เราเรียกว่า “ตัวเรา” ซึ่งเป็นมายานั้น ก็ไม่มี ก็เหลืออยู่แต่จิตนั้น จึงเรียกว่า จิตว่าง—คือว่างจากตัวเรา; เมื่อใดมีตัวเราขึ้นมา เมื่อนั้นเรียกว่าจิตบวกลูกอยู่กับความรู้สึกว่า “ตัวเรา” คือมีตัวเรา ฉะนั้นจิตนั้นไม่ว่าง และวุ่นวาย. ในข้อนี้ขอให้จำเพียงสั้นๆ ไว้ก่อนว่า “ที่ว่างนี้ ว่างจากกิเลส ที่เป็นเหตุให้เกิดความรู้สึก อันเป็นมาตา ว่าตัวเรา ว่าของเรา; ในขณะที่ เราไม่มีความรู้สึกเป็นตัวเรา เป็นของเรา, ตัวอย่างเช่น— ขณะที่ท่านกำลังนั่งอยู่ที่นี้ แม้แต่ จะมีความคิดไปทางไหน เกิดบัญญัติอย่างไร ก็ไม่ได้ เกิดความรู้สึกไปในทางตัวเรา; อย่างนี้เรียกว่า ท่านทั้งหลายกำลังมีจิตว่างจากตัวเรา. ต่อเมื่อใด ได้มีอะไรมากระทบ เกิดความรู้สึกไปในทางกิเลส ตัณหา อุปาทาน เป็นตัวเรา เป็นของเรา เป็นเรื่องได้ เป็นเรื่องเสีย, เป็นเรื่องรัก โกรธเกลียดกลัว อะไรทำนองนี้แล้ว จึงจะเรียกว่า จิตประกอบอยู่ด้วยอุปาทานที่เรียกว่า ตัวเรา อย่างนี้เรียกว่า จิตไม่ว่าง เพราะจิตมีตัวเรา. ในขณะที่จิตว่าง แม้ว่าง ตามธรรมชาติปราศจากความรู้สึกว่า ตัวเรา อาตมาเรียกว่า

“จิตว่าง” นี้แหละ เมื่อจิตว่างจากความรู้สึกว่าตัวเรา สิ่ง
เรียกว่า “ตัวเรา” ก็ไม่มี มีแต่จิตล้วนๆ ประกอบอยู่ด้วย
ความรู้สึกอะไรก็ได้ ตามประสาทของจิต ขอนต้อขำมี
ตัวเรากันแล้วกัน.

ปัญหาถัดไปก็ว่า ทำไมจึงได้ใช้คำว่า “จิตว่าง”
ซึ่งฟังก็แปลกประหลาด แต่ที่จริงคำนี้ไม่แปลกประหลาด
มีหลักฐานอยู่ในพระคัมภีร์ หรือในคำสอนของพระ-
พุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าท่านได้ทรงสอนเรื่องความว่างนี้มาก
มาย ในพระไตรปิฎก ไปเปิดดูเองก็แล้วกัน.

ทีนี้ในเมื่อใด จิตมีความว่างเป็นอารมณ์ หรือมีสิ่ง
ใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งจิตไม่ได้ผูก จิตไม่ได้ยึดถือสิ่งนั้น ว่าเป็นตัวตน
ของตนแล้ว ก็เรียกว่า จิตมีสิ่งซึ่งว่างจากตัวตนเป็นอารมณ์;
จิตอย่างนี้ไม่สะดวกที่จะเรียกเป็นอย่างอื่น นอกจากจะ
เรียกว่าจิตว่าง. ไม่มีคำไหนดีกว่า, ที่จะเรียกสั้นๆ ง่ายๆ
ว่า “จิตว่าง” เพื่อฟังกันสะดวก; ไม่มีเหตุอื่นดีกว่า ที่จะ
ไปเรียกอย่างอื่น. ท่านลองคิดดูว่า คำไหนที่จะเหมาะสำหรับ
เรียกจิตที่กำลังไม่มีตัว, ไม่มีของตัว, จิตที่กำลังไม่มีความรู้
สึกว่า เป็นตัว, ไม่มีความรู้สึกว่าเป็น ของของตัว จะเอา
คำไหน. คำพูดคำไหน มาเรียกจิตชนิดนี้ ให้ดีไปกว่า คำ

ว่า จิตว่าง. อาตมาให้ความคิด ให้ความเป็นอิสระทางความคิดแก่ท่านทั้งหลาย ที่จะไปคิดดูเอาเองว่า จะมีคำไหนที่เหมาะสมกว่า คำว่า จิตว่าง ที่จะเอามาใช้เรียกจิต ในขณะที่ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นตัว หรือว่า อะไรเป็นของของตัว; เพราะฉะนั้นอาตมาจึงได้ใช้คำๆ นี้ เพื่อประหยัดเวลาของพวกเรา ในการที่จะเข้าใจ, เพื่อให้เข้าใจได้ง่าย เข้าใจได้เร็ว; แต่อาจจะเนื่องจากเป็นคำใหม่ สร้างความตื่นตะลึงให้แก่ท่านทั้งหลายเกินไป ก็เลอธยังเข้าใจไม่ได้ นั่นก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง. แต่เท่าที่อาตมาได้พยายามใคร่ครวญอย่างยิ่งแล้วเห็นว่าเรียกอย่างนี้ ถูก ตรง ทั้งโดยคำพูด—คือพยัญชนะ และทั้งโดยความหมาย—คืออรรถ; โดยตัวหนังสือก็ตรงตามเรื่อง; โดยความหมายก็ตรงตามเรื่อง เพราะฉะนั้น จึงได้เรียกว่า “จิตว่าง” หรือใช้คำๆ นี้เรียกจิตชนิดนี้.

เรื่องถัดไป, เรื่องที่มาของเรื่องความว่างหรือจิตว่าง นี้. นี่แทบจะไม่มีปัญหาอะไร อาตมาก็ได้เคยบอกหลายครั้งหลายหนแล้ว แต่บางท่านอาจจะไม่สนใจ ครั้งนั้นจึงต้องนำมากล่าวใหม่คือ:—

ข้อที่มีบุคคลเป็นขรวาสาสกุล่มหนึ่งไปเฝ้าพระพุทธองค์ แล้วทูลแก่พระพุทธองค์ว่า. “ขอพระองค์จงแสดง

ธรรมซึ่งเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกข้าพเจ้าทั้งหลายตลอดกาลนาน ; พวกข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นขรวาสาครองเรือน แออัดอยู่ด้วยบุตรภรรยา ลูบไล้กระแจะของหอม ; ขอพระองค์จงแสดงสิ่งซึ่งเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนาน."

พระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่อง "สุตตนา" โดยหัวข้อที่สุด เป็นใจความว่า;—

เฮ เต สุตตนา	—	สูตรทั้งหลายเหล่าใด
ตถาคค ภาสิตา	—	อันเป็นคำที่ตถาคคได้ภาษิตไว้
คมภีรา	—	ลิกขิง
คมภีรตฺตา	—	มีอรรถอันลิกขิง
โลกุตฺตรา	—	อยู่เหนือโลก
สุตตนาปฏิสงฺกตฺตา	—	ประกอบอยู่ด้วยความว่าง

นี้แหละ ตามทวับาตีเป็นอย่างนี้.

โดยใจความ ก็คือว่า:— ให้ขรวาสเหล่านั้นสนใจในคำสอน ที่พระองค์ได้ทรงบัญญัติไว้เอง ที่กล่าวถึงเรื่องเหนือโลก หรือสูงขึ้นไปกว่าโลก อันเป็นเรื่องลิกขิง และมีเนื้อความ มีอรรถอันลิกขิง ประกอบเฉพาะอยู่ด้วย

เรื่อง ความว่าง และขยายความออกไปอีก, พระองค์ทรง
 ขยายความว่า ข้อความที่จะกล่าวกันต่อไปในโอกาสหลัง
 คือ วิจิตรไพเราะ ค้ำด้วยตัวอักษร ชวนให้ฟังนั้น ล้วนแต่ไม่
 ประกอบด้วย สุนฺดฺรตา — คือความว่าง; แต่ว่าคนจะชอบ
 เรื่องชนิดนั้นกันมากจนทุกที และเรื่องชนิดนั้นไม่ใช่
 เรื่องที่ตลกตลกแล้ว.

พระพุทธรองค์ก็ได้ตรัสไว้ว่า ถ้าเป็นคำกล่าวของ-
 พระองค์ จะต้องกล่าวถึงเรื่อง สุนฺดฺรตา—คือความว่าง; ถ้า
 เป็นเรื่องคนอื่นกล่าว เขากล่าวกันอย่างตามใจชอบ ตาม
 ที่จะรู้สึก ว่า ไพเราะ สนุกสนาน, หรือว่า มีรสมีชาติใน
 ทางใช้ความคิด เป็นนักปราชญ์ หรืออะไรก็ตาม แล้วเขา
 ก็ไม่กล่าวเรื่อง สุนฺดฺรตา ว่า อันนั้นแหละเป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์
 เกือกกล แก่ท่านทั้งหลายตลอดกาลนาน, คือเรื่องสุนฺดฺรตานั้น
 เป็นเรื่องที่เป็นประโยชน์แก่ฆราวาสทั้งหลายตลอดกาลนาน.
 นี้ ไม่ควรจะเป็นบัญญัติอีกแล้ว, เพราะคำถามก็ได้ถามตรงๆ
 คำตรัสของพระพุทธรองค์ก็ได้ตรัสตรงๆ แก่คนที่ เป็นฆราวาส;
 เพราะฉะนั้นไม่ควรจะเข้าใจไปว่า เรื่องสุนฺดฺรตานั้นไม่ใช่เรื่อง
 ของฆราวาส เป็นเรื่องของนักบวชชั้นสูงหรืออะไรทำนองนั้น
 ซึ่งเป็นความเข้าใจผิด.

เรื่องสุนฺดฺรตา — ความว่าง นี้มีใจความหรือมีเนื้อ

ความ มีความหมายกว้าง ใช้ได้แก่คนทุกคน ทุกระดับ แม้ที่เป็นฆราวาส; เพราะเหตุใด จึงเป็นอย่างนั้น คำตอบง่ายนิดเดียว เพราะว่าเรื่องอื่นไม่ดับทุกข์ นอกจากเรื่องสัญญาตาแล้ว ไม่เป็นเรื่องดับทุกข์ แต่ไม่ใช่เป็นเรื่องที่พระตถาคตกล่าว และไม่ใช้เป็นเรื่องที่ชวนให้ชื่นเหนือโลก แต่เป็นเรื่องที่ชวนให้จมอยู่ในโลก. ฆราวาสก็จมอยู่ในโลก พอแล้ว ฉะนั้นเมื่อฆราวาสต้องการอะไรที่ดี ก็ควรจะเป็นเรื่องทอดถอนตนบนมาจากความจมอยู่ในโลก; เพราะเหตุฉะนั้นเอง พระพุทธองค์จึงได้ทวิสเรื่องสัญญาตา แม้แก่ฆราวาส ว่าเหมาะแก่ฆราวาสที่ครองเรือน แอ้ออยู่กับด้วยบุตรภรรยา ลูบไล้ของหอมอย่างนี้เป็นต้น นี้เรียกว่าเป็น ทมาของเรื่องความว่างโดยตรง.

ทีนี้ ก็คือ หลักรู้ๆ ไป จะเป็นหลักข้อไหนก็ได้ ซึ่งแสดงถึงความที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ว่างจากตัวตน ว่างจากความ เป็นของของตนหรือของใครเช่นประโยคว่า:—ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา หรือประโยคว่า:— ธรรมทั้งหลายทั้งปวง อันใครๆ ไม่ควรจะไปยึดมั่นถือมั่น โดยความเป็นตัวตน, ของตน. นี่คือการแสดงให้ทราบว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ว่าอะไรหมก เป็นสิ่งที่ ไม่ควรไปยึดถือ ว่าเป็นตัว เป็นตน หรือเป็นของของตน เพราะมันว่าง

นั่นเอง. แม้แต่ตัว ความว่าง นั่นเองก็ไม่ควรจะถูกยึดถือว่าเป็นตัว เป็นตน ของใคร หรือของความว่าง นั่นเอง; เป็นอันว่า สิ่งที่เรียกว่า ความว่างนาคอ ธรรมชาติที่แท้จริง หรือ สภาวะที่แท้จริงของสิ่งทั้งปวง.

เราควรจะสนใจ จนรู้จักสิ่งทั้งปวง ให้ถูกต้องตามที่เป็นจริง เราจึงจะทำอะไรถูกต้องกับสิ่งทั้งปวง. ถ้าเราเข้าใจสิ่งทั้งปวงผิด เราจะไปจัด ไปทำ เกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งปวงให้ถูกได้อย่างไร. นี่ใจความสำคัญของสิ่งทั้งปวง ที่พาดพิงถึง มนุษย์ พาดพิงถึงความสุข ความทุกข์ ของมนุษย์ ก็คือ สภาพที่สิ่งทั้งปวงเป็นของว่างจากตัวตน ที่ควรยึดถือ. ควรยึดมั่น ถือมั่น, หรือความสำคัญมั่นหมายว่า ตัวเรา หรือว่าของเรา, พุดให้ชัดเจนไปว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ทุกสิ่งไม่ว่าอะไรหมด ว่างจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน หรือเป็นของของตน. เคี้ยวคนธรรมดาสามัญทั่วไป คอยเพ่งเล็ง หรือจ้องจับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ส่วนหนึ่งอยู่เสมอ ที่จะเอาเป็นตัวตนเป็นของของตน; กังนั้นจึงถือว่า ยังไม่เข้าใจสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง แต่ด้วยเหตุนี้แหละ จึงมีความทุกข์อยู่บ่อยๆ; ถ้าเราจะเข้าใจสิ่งทั้งปวงได้ เราต้องศึกษากันในส่วนนี้ก่อน: คือส่วนที่ว่า สิ่งทั้งปวงว่างจากตัวตน ว่างจากของของตน. ไม่ควรไปทำความสำคัญมั่นหมายในสิ่งใดว่า เป็นตัวตน, หรือเป็นของของตน; แต่แล้วเราก็เข้าไปเกี่ยวข้อง, ไปกระทำ

ไปจัก, ไปทำ ต่อสิ่งนั้นๆ โดยเหมาะสมกับที่สิ่งนั้นๆ เป็น
 สิ่งที่อยู่ห่างจากตัวตน เราจึงชนะ. เราจึงชนะ หมายความว่า
 เราไม่มีความทุกข์เพราะเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งนั้นๆ; นี้เรียกว่า
 เรารชนะสิ่งทั้งปวงด้วยวิชาความรู้เรื่องความว่างหรือสัจญ
 ตา. นี้เรียกว่าเรื่อง ความว่าง นี้เป็นเรื่องที่มีหลักฐานที่มา,
 ซึ่งเป็นพระพุทธานุชาตโดยตรง, ทรงระบุไว้ว่า เหมาะสำ
 หรับฆราวาสอย่างนี้ อยากรู้เรื่องนี้ด้วยตนเอง ก็ไปเปิดดู
 ได้ใน สังยุตตนิกาย คือพระไตรปิฎกส่วนที่เป็น สุตตันต-
 ปิฎก และภาคที่เรียกว่า สังยุตตนิกายมหาวรรค.

ข้อต่อไป ที่เราเข้าใจผิดกัน จนเข้าใจเรื่องนี้
 ไม่ได้ ก็คือว่า พุทธบริษัทในประเทศไทยเรา ซึ่งเป็นประ
 เทศที่ถือกันว่าเจริญรุ่งเรืองโดยพระพุทธานุชาต; แต่พุทธ
 บริษัทส่วนมากเข้าใจอะไรบางอย่าง ไม่ตรงตามความ
 จริงของพระพุทธานุชาต หรือของหลักธรรม ก็มี. เช่นเข้าใจ
 ใจไปว่า:— จิตนี้มีกิเลสเป็นพื้นฐาน จิตนี้มีความรู้สึกเป็น
 กิเลส เป็นตัวกู เป็นของกูอยู่เป็นพื้นฐาน ตลอดทุกลม
 หายใจเข้าออก เรียกว่ามีกิเลสอยู่เป็นพื้นฐานแล้วเราเข้าไป
 แกะมัน ไปเชียวมัน ไปคู้มัน ไปปลี้องมันทีละเล็กละน้อย,
 แล้วก็ว่างจากกิเลสขึ้น เป็นครั้ง ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ นิด ๗ หน่อยๆ.

ความเข้าใจอย่างนี้ถูกหรือผิด ท่านลองคิดดู; อาตมาบอกว่า จิตของคนเรานี้มีความว่าง ปราศจากกิเลสอยู่เป็นพื้นฐาน กิเลสนั้นเพิ่งมาเป็นคราว ๆ และเป็นเรื่องเล็กน้อย เป็นคราว ๆ.

ขอให้เราลองคิดดู พิจารณาดู สังเกตดู ของตัวเราเองเป็นประมาณว่า จิตของเราว่างอยู่เป็นพื้นฐาน หรือว่า วุ่นด้วยกิเลส อยู่เป็นพื้นฐาน. ถ้าเอาพระพุทธรูปเป็นหลัก มันก็ง่ายนิดเดียว แต่เดี๋ยวจะหาว่าเกณฑ์ให้เชื่อ บังคับให้เชื่อ หรือจะเกิดเป็นตอกมาอะไรขึ้นมาอย่างนี้ ไม่จำเป็น; แต่พระพุทธรูปก็มีอยู่ว่า:—

ปกัสสร มิตถํ ภิกขเว จิตตํ—ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประกัสสร.

อาคนตุเกหิ อูปกิเลเสหิ อูปกิลิตถํ—แปลว่าจิตนี้ เสร้าหมองแล้ว เพราะอุปกิเลสที่เป็นอาคันตุกะเข้ามา.

นี่ตามตัวหนังสือว่าอย่างนี้ว่า จิตนี้มีธรรมชาติเป็นประกัสสร คำว่าประกัสสร คือโลกระ้าง มีรัสมีรอบตัว ไม่มีเศร้าหมอง ไม่มีกิเลส; แต่เมื่อใดกิเลสจรเข้ามาเป็นแขก เป็นอาคันตุกะเข้ามา เมื่อนั้นก็เศร้าหมองไปขณะหนึ่ง อย่างนี้

จริงหรือไม่; เป็นจริงตามพุทธภาษิตนี้หรือไม่ ท่านลองไป
 เฝ้าสังเกตจิตใจของท่านเอง แล้วท่านก็ตัดสินเอาเอง.

อาตมาเห็นว่า นี่เป็นหลักพื้นฐาน ที่จะทำให้เข้าใจ
 เรื่องต่าง ๆ ได้หรือไม่ได้; เพราะว่า ถ้าเราถือเสียว่า จิตมี
 กิเลส มีความวุ่น เป็นพื้นฐานแล้ว เรื่องมันก็ต้องแปลกกัน
 กับที่จะถือว่า "จิต^{๕๔}มีความว่างอยู่เป็นพื้นฐาน" เพราะ
 ว่า เมื่อจิตมีความว่างอยู่เป็นพื้นฐานแล้ว เราไม่ต้อง
 ทำอะไรมาก เราเพียงแต่มีสติระวัง อย่าให้แบกขนมาบน
 เรือนของเรา หรือว่า ถ้าแบกมา เราก็ต้องคอยรับ อย่าง
 ที่ไม่ ไข้ ให้มาทำความเศร้าหมองให้แก่เรา. แต่ถ้าถือ
 เสียว่าจิตนี้มีกิเลส อยู่เป็นพื้นฐาน หรือว่าเป็นตัวกิเลสอยู่
 เป็นพื้นฐาน; ต้องไปแกะ ต้องไปกด ต้องไปกวาด ต้อง
 ไปล้างอะไรเป็นการใหญ่ จึงจะสะอาดขึ้นมาสักนึกหนึ่ง วัน
 หนึ่งก็ทำให้สะอาดไปสักครั้งหนึ่งได้โดยยาก อย่างนั้นแล้ว ก็
 กลายเป็นว่ามีเรื่องมาก มีภาระมาก มีหน้าที่มาก มีความ
 ยากลำบากมาก เหมือนกับที่ถอดออกอยู่ทั่ว ๆ ไป นี่เพียง
 แต่หลักพื้นฐาน มันก็มีความสำคัญ อย่างนั้นเสียแล้ว; ฉะนั้น
 เราจะต้อง ชำระสะสางความเข้าใจพื้นฐานหรือหลักพื้นฐาน
 อย่างนี้กันเสียก่อน.

ลองคิดดูให้ดีกว่า ถ้าจิตนั้น กือเศร้าหมองอยู่ด้วยกิเลส. เป็นความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความอะไรต่าง ๆ อยู่เป็นประจำ. เป็นความวุ่นเป็นพื้นฐานแล้ว พวกเราก็คงไม่ได้มีชีวิตรอดมาจนถึงวันนี้ หรือมานั่งอยู่ที่นี้ได้; เราจะต้องเป็นโรคเส้นประสาท เราจะต้องวิกลจริต เราจะต้องตาย เพราะฉะนั้น จึงขบใจความว่าง ขบใจความว่างอย่างยิ่ง ซึ่งมีอยู่เป็นพื้นฐาน ซึ่งทำให้มีระยะเวลายาวพอ. ที่ เป็นความพักผ่อน ที่ เป็นความดำรงอยู่ได้ของจิตที่ ทำให้เราไม่ต้องเป็นโรคเส้นประสาท ไม่ต้องเป็นโรควิกลจริตหรือตาย. ฉะนั้นจึงต้องขบใจความว่าง ที่ทำให้เรารอดชีวิตอยู่ได้ และมานั่งฟังกันอยู่ที่นี้ได้ ท่านทั้งหลาย ลองไปคิดดู.

ที่นี้ ที่จะต้องทราบต่อไป ที่เป็นหลักพื้นฐาน ก็คือว่า เมื่อจิตมีธรรมชาติประภัสสร อย่างนี้แล้ว มันหมายความว่าอย่างไร? ประภัสสร หมายความว่า มี รัศมีรอบตัว ใสกระจ่าง อย่างนี้ก็แปลว่า จิตที่ยังไม่ถูกกิเลสเป็นอาคันตุกะ เข้ามาครอบงำนั้น จิตนั้นเป็นประภัสสร, จิตนั้นสมบูรณ์อยู่ด้วยความหมายของคำว่า จิต หรือของคำว่า มโน, มโนธาตุ, จิตธาตุ, วิญญาณธาตุ, ธาตุ ซึ่งแปลว่า

ธาตุ ความหมายของคำว่าจิต ว่ามโน อะไรเหล่านี้. ในฐานะที่เป็นธาตุ ชนิดหนึ่ง ก็คือมีคุณสมบัติ รู้, รู้, รู้ ได้ อยู่ในตัวเอง; แต่เมื่อใดมันเสียคุณสมบัติแท้ของมัน มันจึงไม่รู้ เช่นอวิชชาครอบงำ กิเลสครอบงำ มันก็สูญเสียคุณสมบัติ เป็นรู้ผิด หรือไม่รู้; ถ้ามันมีความเป็นอิสระ เป็นประภัสสร มันมีส่วนที่จะรู้ และวิวัฒนาการขึ้นไปตามลำดับ จนรู้ถึงที่สุด. เพราะฉะนั้น เราจึงมองเห็นได้ โดยไม่ต้องเชื่อคนอื่นว่า;— “ในขณะที่จิตเราว่าง โปร่ง แจ่มใส ไม่มึนเมา ไม่สับสนวุ่นวาย เป็นจิตที่สมบูรณ์อยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นจิตที่สมบูรณ์เต็มเปี่ยมอยู่ด้วยปัญญา สมบูรณ์อยู่ด้วยปกติภาวะ หรือปกติภาพของมันเอง; เมื่อจิตนี้อยู่ในปกติภาพของมันเองแล้ว สมบูรณ์อยู่ด้วยสติปัญญา สมบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะ ท่านลองไปเปรียบเทียบดูว่า เวลาที่เรามีจิตว่าง โปร่ง มีปัญญาอย่างไร มีสติสัมปชัญญะ อย่างไร; พอจิตเราวุ่นวาย เราสูญเสียสติสัมปชัญญะ สูญเสียปัญญา อย่างไร ฉะนั้นจิตว่าง กับจิตวุ่นนี้ มันจะเหมือนกันได้อย่างไร มันจะต้องต่างกันอย่างตรงกันข้ามเสมอ.

จิตที่แท้จริง ที่ควรแก่นามว่า จิต นั้น ต้องว่าง
คือจิตที่เป็นประภัสสร แต่พออาคันตุกะ ก็อกเผลอเข้ามา
ครอบงำเสียแล้ว สูญเสียการเป็นจิตแล้ว เราก็ไม่ควรจะเรียก
ว่าจิต มันเป็นเพียงของที่กำลังปรุงแต่ง กระทบกระวาย กระ
สับกระส่าย อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น; ถ้าเรียกว่าจิต ก็ต้อง
เรียกว่า จิตวุ่น ผิดไปจากสภาพเดิม เหมือนน้ำที่ลมเป่าให้เป็น
คลื่น อยู่ในรูปของคลื่นเสียแล้ว ไม่ใช่ น้ำที่สงบเงียบ จิต
ว่าง ก็คืออยู่ในปกติเดิม ว่าง สงบ เงียบ ไม่ทุกข์ มี
สติปัญญาเต็มที่. พวกที่เขาถือหลักอย่างนี้อย่างรุนแรงเขาก็
พูดเสียง่าย ๆ ว่า:—

จิตคือความว่าง—ความว่างคือจิต,

ความว่างคือพุทธะ—พุทธะคือความว่าง, เหล่านี้เป็น
อันเดียวกันหมด หมายความว่า เมื่อจิตมีความว่างเป็นอารมณ์
ย่อมมีความเป็นพุทธะ คืออะไรก็อยู่ที่นั่น; ฉะนั้น ความ
ว่างกับพุทธะจึงเป็นอันเดียวกัน และเมื่อจิตแท้—คือ—ขณะที่
มันว่าง, ฉะนั้นความว่างก็คือจิต,— จิตก็คือความว่าง. และ
ขณะที่จิตว่างนั้นอยู่ในธรรมชาติเดิมของมัน ประกอบอยู่
ด้วย ธรรม ตรงตามความหมาย; ฉะนั้น จึงว่า:—

ความว่าง คือธรรมะ—ธรรมะก็คือความว่าง—

ความว่างก็คือจิต—จิตก็คือความว่าง, เป็นเรื่องเดียวกันหมด. แต่อาคมมาได้แนะนำให้เชื่อหรือให้ยึดถือหลักเกณฑ์เหล่านั้น โดยที่ไม่ได้พิจารณาดูให้ถี่เสียก่อน; และทั้งเป็นกฎเกณฑ์หรือ หลัก ที่อยู่ในฝ่ายมหายาน คือพุทธศาสนาอย่างมหายาน; เราไม่จำเป็นที่จะต้องรับเอามาทันที แต่เราจะพิจารณาว่า มันเกี่ยวข้องกับมนุษย์อย่างไร และเกี่ยวข้องกับหลักพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทอย่างไร. เมื่อเอามารวมๆ กันแล้ว เป็นสามฝ่าย คือเราด้วย พระพุทธศาสนาอย่างเถรวาทด้วย พระพุทธศาสนาอย่างมหายานด้วยแล้ว เราควรจะได้หลักเกณฑ์อย่างไร จึงจะช่วยตัวเองได้ ในการที่จะไม่ต้องเป็นทุกข์.

เฉพาะในที่นี้ อาคมอยากจะขอให้พิจารณาส่วนสำคัญในข้อที่ว่า ขณะที่จิตว่าง นั้น จิตสมบูรณ์อยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ สมบูรณ์อยู่ด้วยปัญญา และ อยู่ในปกติภาวะของมัน. ในขณะที่จิตวุ่นนั้น สูญเสีย สติสัมปชัญญะ สูญเสียปัญญา ไม่อยู่ในปกติภาพของมัน; ดังนั้น จิตว่าง ก็คือ จิตที่ไม่ถูกกิเลสครอบงำ และอยู่ด้วยปกติภาพเดิมของมัน คือ

สติปัญญา. ส่วนจิตวุ่นนั้นคือจิตที่ถูกกิเลสครอบงำ สุกงไสย
ปกติภาพเต็มแล้ว ปราศจากสติปัญญา ปราศจากสติสัมป-
ชัญญะโดยสิ้นเชิง.

เมื่อท่านเปรียบเทียบกันดู รู้จักจิตว่างเป็นอย่างไรใน
ลักษณะเช่นนี้แล้ว เข้าใจว่า ท่านทั้งหลายคงจะไม่มี ความ
ฉลาด ความกลัว ต่อจิตว่าง เหมือนคนบางคน ซึ่งกลัวคำ
ว่า “จิตว่าง” นี้ อย่างกลัวผี กลัวเสือ กลัวอะไรทำนองนั้น;
เพราะเขาไม่เข้าใจ จึงมองเห็นเป็นสิ่งที่น่ากลัว, เพราะว่า
เขามีตัวตน หรือความคิดเห็น เป็นไปในทางตัวตนมากเกินไป
จนได้ยินคำว่าว่างแล้วก็สะดุ้ง. ข้อนี้เปรียบเทียบได้กับพวก
พรหม ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า:— “พวกพรหม พอได้
ยินคำว่า ละเสียซึ่งสักกาณะแล้วก็สะดุ้ง กลัว เหมือน
กับความตายมาดึง” เพราะว่าพวกพรหม มี สักกาณะ จัก
ลอมควัดตนจัก; เพราะฉะนั้นเป็นตัวคนที่บริสุทธิ์ มีความ
สุขที่สุด พอได้ยินคำว่า ละละเสียซึ่งสักกาณะเท่านั้น ก็
รู้สึกเหมือนจะถูกฆ่าให้ตาย.

คนบางคน พอได้ยินคำว่า “จิตว่าง” หรือ “ความว่าง
ก็รู้สึกเหมือนจะถูกฆ่าให้ตาย เพราะไม่มีอะไรที่จะเป็นตัว

คน หรือเป็นของของคน: แต่ถ้าได้ทำความเข้าใจกันให้เห็นชัด
 ว่า ‘จิตว่างมีลักษณะอย่างไร’ เขาจะไม่กลัว และเขาจะรู้
 ว่า สิ่งที่เรียกว่า อิตว่างนี้ จำเป็นเสียแล้ว. จำเป็นที่เรา
 จะต้องรักษาให้คงอยู่ในสภาพว่างตลอดเวลา อย่าให้
 วุ่นขึ้นมาได้ แล้วเราก็จะสามารถทำสิ่งต่างๆ ได้ และ เรา
 จะไม่มีความทุกข์เลย จะมีชีวิตเป็นอยู่โดยไม่ต้องมีความ
 ทุกข์เลย และมีกำลังสติปัญญาอย่างยิ่งที่จะทำความก้าวหน้า
 ต่อไป. ดังนั้น จึงไม่กลัวความว่าง และไม่เห็นว่า ความ
 ว่างเป็นเรื่องที่น่ารังเกียจ เพราะว่า ความว่างเป็นเรื่อง
 ความจริงอย่างยิ่ง.

ที่นี้ ลองคิดกันดู ถึงข้อแย้ง ที่มีคนเอามาให้คุณ
 หรือบอกให้ทราบว่ามี การแย้ง เช่นแย้งว่า ‘จิตว่างนี้เป็นสิ่งที่
 มีไม่ได้ เพราะจิตต้องมีอารมณ์เสมอ จะว่างจากอารมณ์
 ไม่ได้’ ข้อแย้งนี้ เป็นข้อแย้งของคนที่ยึดถือกรรมเข้าตา
 เกินไป จนตาฟาง. เราไม่ได้บอกว่า อิตว่างนี้ไม่มีอารมณ์
 จิตว่างนี้ก็ยังมีอารมณ์ อย่างน้อยที่สุดก็มีภาวะแห่งความว่าง
 นั้นเองเป็นอารมณ์ เช่น พระอรหันต์ก็มีภาวะแห่งความว่าง
 เป็นอารมณ์ หรือว่า คนเราตามธรรมชาติเรามีอารมณ์อยู่ใน

ขณะไหน ถ้าจิตไม่ได้ยึดถืออารมณ์นั้นโดยความเป็นตัวตน หรือเป็นของของตนแล้ว ก็เรียกว่ามีความว่างเป็นอารมณ์ ได้ เหมือนกัน แต่ถ้าไปยึดถือในอารมณ์นั้นว่าเป็นตัวตนหรือของตน โดยอุปาทานอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วอย่างนี้เรียกว่ามีอารมณ์ชนิดที่เป็นความวุ่น. เราตามปกติ ถ้าไม่ยึดถือในอารมณ์ใด แม้จะกำหนดอารมณ์นั้นอยู่ก็เรียกว่า ยังเป็นอารมณ์ที่ว่างจากตัวตนจากความยึดถือ จิตนี้ก็ยังว่างจากของของตน จิตมีสิ่งที่ไม่ถูกยึดมั่นด้วยอุปาทาน เป็นอารมณ์แล้วเป็นใช้ได้แม้จะมี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสอะไรเป็นอารมณ์ก็ตาม ถ้าไม่ยึดถือสิ่งนั้นโดยความเป็นตัวตนแล้ว ก็เรียกว่า ยังมีสิ่งที่ว่างจากความยึดถือเป็นอารมณ์เรียกสั้นๆว่า มีความว่างเป็นอารมณ์. นี้ก็เป็นอันว่าทำความเข้าใจกันเสียใหม่ ว่าไม่ได้กล่าวว่า จิตว่างนั้นไม่มีอารมณ์ จิตจะต้องมีอารมณ์นั้นเป็นธรรมดา ถ้าเป็นจิตว่าง ก็มีความว่างหรืออารมณ์ที่ว่างจากความยึดถืออันนั้นแหละเป็นอารมณ์.

บางคนแย้งว่า“จิตว่างหรือว่าทฤษฎี หรือการปฏิบัติเรื่องจิตว่างนี้ ไม่ใช่ข้อปฏิบัติของชาวเมือง ชาวบ้าน วันคลาด อย่างนี้ขอตอบว่าทฤษฎี หรือ การปฏิบัติเรื่องจิตว่างนี้ ยังจำเป็นที่สุดสำหรับชาวบ้าน วันคลาด เพราะว่าชาวบ้าน วันคลาด

ร้อน, ร้อนกว่าพวกนักบวช, ร้อนกว่าพวกที่อยู่ในป่าในดง
 ใครที่ร้อนมาก คนนั้นควรจะได้รับของเย็นมาแก้โดยเร็ว. ครั้ง
 นั้นแหละ พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัส ถึง สุนฺณุตตา แก่ฆรวาส
 กลุ่มหนึ่ง ซึ่งไปทูลถาม; ว่าให้ใช้สุนฺณุตตา เป็นหลักปฏิบัติ
 สำหรับเป็นประโยชน์แก่ออกุศลแก่ท่านทั้งหลายตลอดกาลนาน.”
 เมื่อชาวบ้านชาวเมืองเป็นผู้ที่ร้อนมาก, กรรมกรทั้งหลายเป็น
 ผู้ที่มีความทุกข์ร้อนมาก เขาก็ต้องศึกษาสิ่งที่จะช่วยขจัดความ
 ร้อนนั้นออกไป; นั่นก็คือ ความมุ่งหมายของคำว่า จิตว่าง
 โดยแท้จริง ก็คือมุ่งหมาย จะให้เป็นเครื่องดับร้อนของคน
 ที่กำลังร้อน.

นี่ ที่ว่า แย้งว่า “ความว่างหรือจิตว่างนี้เป็นเรื่องของ
 พระอรหันต์ จะเป็นเรื่องของปุถุชนมีกิเลสไม่ได้; เพราะที่ พระ
 อรหันต์เป็นผู้ที่ว่างจากอุปาทาน ส่วนปุถุชนต้องมีอุปาทาน ว่างไม่ได้.”
 นั่นเป็นความเข้าใจผิดอย่างเดียวกับที่กล่าวมาแล้วว่า ก็คือต้อง
 เข้าใจเสียให้ถูกว่า สิ่งที่เราเรียกว่าอุปาทานความสำคัญมัน
 หมายถึงตัวเรา ว่าของเรานั้น ไม่ได้เกิดอยู่ตลอดเวลา.

ท่านไปคิดดูให้ดี ความรู้สึกสำคัญมันหมายความว่าตัวกู
 ว่าของกูนี้ ก็คือกิเลส สิ่งนี้ไม่ได้เกิดอยู่ตลอดเวลา มีความ
 ว่างจากอุปาทานอยู่มากกว่า ที่มันอยู่ด้วยอุปาทาน; ถ้าเราเว้น

อยู่ด้วยอุปาทานทุกลมหายใจเข้าออกแล้ว เราก็เป็นโรคเส้น
 ประสาท เป็นโรควิกลจริต และตายแล้ว อย่างเดียวกัน;
 หากแต่ว่า ความว่างจากอุปาทานตามธรรมชาติอย่างนี้ ไม่
 เหมือนกับของพระอรหันต์ ตรงที่ว่า ของพระอรหันต์นั้นเป็น
 ความว่างที่ถาวร เพราะท่านมีสติสมบูรณ์. ผู้ที่เป็นนักธรรมะ
 ทั่วจัก ทั่ววง คงจะยอมรับเป็นอันเดียวกันว่า พระอรหันต์
 นั้นไม่มีอะไรมากไปกว่าความเป็นผู้มีสติสมบูรณ์. นี้เป็นหลัก
 เกณฑ์ในพระไตรปิฎก. สติสมบูรณ์ คือไม่ขาดระยะ; ไม่ขาด
 ระยะ—ก็แปลว่า—กิเลส—หรือ ความทุกข์—หมดโอกาสที่จะเกิด.
 กิเลส—หรือ—ความทุกข์— หมดโอกาสที่จะเกิดโดยสิ้นเชิง; สติ
 สมบูรณ์อย่างนั้นคือ ความว่างสมบูรณ์ติดต่อกันโดยสม
 บูรณ์. ส่วนปुरुชนักว่างอยู่เป็นพินฐาน แต่อุปาทานมา
 แทรกแซงเป็นครั้งคราว เราก็มหาหน้ำที่ที่จะขจัดออกไป
 โดยวิธีคุมให้มันว่างอยู่เสมอ; เพราะฉะนั้นจึงมีคำสอนใน
 ข้อปฏิบัติเรื่องความว่าง. คำว่า ความว่าง หรือ จิตว่างนี้
 ไม่ได้ถึงถึงธรรมะข้ออื่นๆ เช่น คำว่า:— ความอดกลั้น,
 ความข่มจิต หรืออะไรทำนองนั้น. มีความหมายตรงตาม
 ตัวของมันเองว่า จิตที่ว่างอยู่ด้วยกิเลสตัณหาอุปาทาน
 ในขณะที่มีสติสัมปชัญญะอยู่; ไม่ปล่อยให้กิเลส ตัณหา
 อุปาทาน เกิดขึ้น นี้เป็นที่สังเกตทั้งความเข้าใจโดยตรง.

ที่ว่า "เราจะทำงานด้วยจิตว่าง หรือว่า จะเอาประโยชน์อะไรจากการทำงานโดยจิตว่าง, เราควรจะนึกดูต่อไป ถึงข้อที่ว่า เราทำอะไรในขณะที่จิตวุ่นนั้น มันเป็นอย่างไร; เราทำอะไรในขณะที่จิตว่างนี้ มันแปลกกันอย่างไร; ยกตัวอย่างเช่น การพูดจา. ถ้าพูดด้วยจิตว่าง มันเป็นอย่างไร, พูดด้วยจิตวุ่น มันเป็นอย่างไร, จิตวุ่น มีตัวกู มีของกู แฝงอยู่บ้าง ออกหน้ามาเลยบ้าง แล้วก็พูดภาษาที่ไม่ใช่มนุษย์; จิตที่ว่าง ไม่มีตัวกู ไม่มีของกู พูดออกมาเป็นภาษาที่ไพเราะ เป็นภาษามนุษย์ นี้เราก็จำเป็นอย่างยิ่ง ที่เราจำเป็นจะต้องมีจิตว่างในการพูด.

ที่นี้ เมื่อพูดถึง ความหวัง คนก็คิดว่า ชีวิตนี้อยู่ด้วยความหวัง; ถูกแล้ว. แต่ว่า ความหวังนั้น ควรจะเป็นความหวังของจิตว่าง ไม่ใช่ความหวังของจิตวุ่น. จิตว่างประกอบอยู่ด้วยสติปัญญา สติสัมปชัญญะ อย่างที่ได้กล่าวมาแล้วมากมาย; เพราะฉะนั้น ถ้ามีความหวังด้วยจิตว่างก็คือหวังด้วยสติปัญญา — ด้วยวิชา — ด้วยญาณ — ด้วยปัญญา, นี้จิตว่างหวังอยู่ด้วยอำนาจของสติปัญญา. ส่วนจิตวุ่นนั้นหวังอยู่ด้วยกิเลส ตัณหา ที่นี้คนโดยมากรู้จักแต่เรื่องความหวังด้วยกิเลส ตัณหา จึงเข้าใจผิดไปเสียว่า:— ความหวังมี

แต่อย่างเดียว ที่เป็นกิเลสตัณหาเท่านั้น; ไม่รู้ว่าความหวังของจิตที่ประกอบด้วยสติปัญญานั้นก็มิใช่เหมือนกัน. เพราะฉะนั้นพึงเข้าใจกันเสียใหม่ว่า **หวังด้วยวิชา, ไม่ใช่หวังด้วยอวิชา.** หวังด้วยวิชชาย่อมต่างกับหวังด้วยอวิชา; วิชา กับ อวิชาย่อมต่างตรงกันข้ามเสมอ. เราจะมี**ความหวัง** ก็ให้ **หวังด้วยวิชา — ปัญญา — แสงสว่าง — ความรู้ — สติปัญญา.** นี้ก็คือความเข้าใจผิดที่เต็มไปด้วยในเมืองไทย ทั่วทุกหัวระแหง ก็ว่าได้; คือไปเข้าใจหรือถือกันเสียว่า ถ้าลงอยาก หรือหวังแล้ว เป็นกิเลสตัณหาทั้งนั้น จนพูดว่า ถ้าอยากแล้วก็ เป็นกิเลสตัณหาทั้งนั้น เป็นความโลภทั้งนั้น นี้ผิดอย่างยิ่ง,

มันต้องมีข้อเท็จจริงกันเสียก่อนว่า ความอยากนั้นอยากด้วยอำนาจของ วิชา หรืออยากด้วยอำนาจของ อวิชา; ถ้าอยากด้วยอำนาจของอวิชา ความอยากนั้น เรียกว่า **ตัณหา** และเป็นมูลเหตุให้เกิดทุกข์; เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในอริยสัจจ์ว่า:— **ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์.** แต่อย่าลืมว่าสิ่งที่เรียกว่า ตัณหา ในที่นั้น คือ ความอยาก ที่มีรากฐานอยู่ที่อวิชา. จงไปท่อง **ปฏิจ-สมุขปาธ กุ. เริ่มต้นด้วย:— อวิชา-สังขาร-วิญญาณ-นามรูป-อายตนะ-เวทนา-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ-ชาติ—**

ทุกซ์ฯ ตัดหน้มีรากฐานอยู่ที่ อวิชา: แต่ทว่า ความ
 ประสงค์หรือความต้องการที่มีได้มีรากฐานอยู่ที่วิชา แต่
 มีรากฐานอยู่ที่ บัญญา หรือ วิชา เช่น, ความประสงค์
 หรือความต้องการที่จะคับกิเลส, ตับัตถหา, ตับทุกบแล้ว
 ความอยากอย่างนี้ไม่ควรจะเรียกว่าตัตถหา. ถ้าจะมีใครไป
 เรียกว่า ตัตถหาน้าง ก็เรียกเพียงว่า พุดตามภาษาชาวบ้าน
 ไม่ใช่ความจริง. ตัตถหาจะมาจากวิชาไม่ได้ จะต้องมา
 จากอวิชา; เพราะฉะนั้นความอยากหรือความโลภ หรือ
 อะไรเหล่านี้วินัจฉัยกันตุดี ๆ จะได้มีความเข้าใจถูกต้อง. คือ
 กล้าหวัง, กล้าอยากให้ตุดีวิธี ที่ไม่เป็นกิเลส ไม่เป็นตัตถหา
 เช่น ความหวังด้วยจิตว่าง ความอยากด้วยจิตว่าง ความ
 ต้องการด้วยจิตว่าง.

ในการที่จะทำการงาน, ในการที่จะกินอาหาร, ใน
 การที่จะแสวงหาอาหาร, ในการที่จะทำอะไรก็ตาม ถ้าหวัง
 หรือทำไปด้วยจิตว่างนี้ ไม่เป็นกิเลส ไม่เป็นตัตถหา ไม่เป็น
 ความโลภ เพราะว่ามีมูลมาจาก วิชา; ต่อเมื่อมีมูลมาจาก
 อวิชา จึงจะเป็นโลกตัตถหา ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกซ์ เพราะ
 ฉะนั้นจึงเป็นผู้ที่มีจิตว่าง สำหรับที่จะหวัง, สำหรับ ต้องการ,
 สำหรับดำเนินงาน นี้อานิสงส์ของความว่างเป็นอย่างนี้.

อาตมาอยากจะพูดถึง **อานิสต์** ที่น่านึกอีกสักอย่าง
 หนึ่งว่า เราลองนึกถึงคำว่า “**เปรต**” ซึ่งเป็นคำที่น่ากลัว.
 คำว่าเปรตนี้มีความหมาย ตรงที่ว่า มีความอยาก และมี
 ความต้องการมาก แล้วก็ต้องการด้วยกิเลสตัณหา, แล้วก็
 ได้สนองความอยากที่ละนิด ๆ; เทียบในอัตราว่า เขามีท้อง
 เท่าภูเขา และมีปากเท่ารูเข็ม แล้วเขาจะกินอาหารให้อิ่ม
 หนำใจได้อย่างไร นี่คนสมัยนี้เป็นอย่างนี้กันหรือไม่. คนสมัย
 นี้ เปรียบเหมือนกับคนมีท้องเท่าภูเขา มี ปากเท่ารูเข็ม
 หรือไม่; ถ้าเป็นอย่างนี้ก็แปลว่าคนสมัยนี้เป็นเปรตกันมาก
 ยิ่งขึ้น และคงจะเป็นโรคประสาทกันมากยิ่งขึ้น เป็นโรค
 วิตถจริตกันมากยิ่งขึ้น ฆ่าตัวตายกันมากยิ่งขึ้น นี่เพราะว่าเขา
 ไม่ได้ทำงานด้วยจิตว่าง ไม่ได้เป็นอยู่ด้วยจิตว่าง จึงมีอาการ
 ที่ว่า ท้องเท่าภูเขา ปากเท่ารูเข็มนี้ มากขึ้น ๆ มากขึ้น ๆ. นี่ถ้า
 รู้จักเรื่องของจิตว่าง แล้วทำงานด้วยจิตว่าง อาการที่เรียกว่า
 ท้องเท่าภูเขา ปากเท่ารูเข็มจะหายไป ช่วยได้มาก ถึงอย่างนี้.

แม้สิ่งที่น่ากลัวอื่น ๆ ที่เรียกว่า อบายภูมิจน เช่น
 นรก, นรกหมายถึงความถูกลงโทษ หรือว่าร้อนอยู่ด้วยความ
 อยาก; **เศรษฐาน** หมายความว่า ความโง่เง่า; **เปรต**

หมายความว่า อยากรมาก หิว และไม่พอ ; **อสุรกาย** หมายถึง ความกลัว. ศัตรูของมนุษย์ เช่น ความกลัว ความอยาก ความหิว ความโง่เง่า, การถูกลงโทษอย่างนี้ จิตว่างจะป้องกันตัวได้ แก้ได้โดยสิ้นเชิง ; คือ **จิตว่างมีอำนาจที่จะทั้งป้องกัน และทั้งแก้ไข** ไม่ให้สิ่งที่เรียกว่าอบายภูมิหรือนรก ในความหมายอย่างนี้เกิดขึ้นได้. **ถ้าเราทำงานด้วยจิตว่าง** เป็นอยู่ด้วยจิตว่าง เราจะ**ไม่มีความร้อน ไม่มีการถูกลงโทษ ไม่มีความโง่เง่า ไม่มีความหิวชนิดที่อยากไม่พอ ไม่มีความกลัวอะไรหมด** ^๕ ^๕ **นี้เรียกว่าขณจากอบายภูมิด้วยอำนาจของการเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง** แม้ว่าจะเป็นเรื่องการทำงาน เพื่อส่วนรวม เช่นเพื่อประเทศชาติก็ต้องนึกถึงข้อที่ทำงานเพื่องาน.

ทำงานด้วยจิตว่าง ^๕ ^๕ **นี้คือ ทำงานเพื่องาน** ประเทศที่จะเจริญทางเศรษฐกิจ คนของเขาจะต้องมุ่งมั่นในการงานจนลืมตัวเอง ; ถ้าไม่ลืมตัวเอง ยังเห็นแก่ตัวอยู่แล้ว จะมีแต่การกดโกง มีแต่การทำงานที่ไม่ประณีตสุขุม, เขามีความหวัง. มีความต้องการ ด้วยจิตที่ประกอบด้วยสติปัญญาที่จะทำการงาน ; และในขณะที่ทำการงานนั้น **ลืมตัวหมด มีอยู่แต่งาน มีอยู่เฉพาะหน้า** **แต่งงานกับสติปัญญา** คือจิตว่าง

แล้วจิตว่างก็ทำงานไปอย่างน่าประหลาด นวัตกรรมในการ
 ค้นคว้าสิ่งที่ยากเย็น เช่น :- ค้นคว้าเรื่อง Electronic
 เรื่องปรมาณู, เรื่องออกไปสู่นอกโลก หรืออะไรก็ตาม. นัก
 ค้นคว้าเหล่านั้นจะต้องลืม, ลืมตัวเอง, ลืมแม้กระทั่งแต่การ
 กินอาหาร การอะไรต่าง ๆ มีสมาธิอยู่แต่ในงานด้วยสติ
 ปัญญาของตน ; ลืมตัว ลืมสิ่งที่เป็นของตัว ลืมอะไรหมด
 ในขณะนั้น ต้องมีจิตอย่างนี้ จึงจะทำงานอย่างนั้นได้. นอกจาก
 เวลานั้น เขาก็มีความเห็นแก่ตัวเกิดขึ้นบ้างก็ตามใจเขา; แต่
 ว่าในวินาทีนี้ หรือนาทีแห่งการทำงานนั้น ต้องทำด้วยจิตว่าง
 คือไม่มีตัว; เขาจึงพบอะไรใหม่ ๆ ชนิดที่มนุษย์ธรรมดา
 สามัญไม่อาจจะค้นพบได้.

ฤๅษี มุนี อะไรต่าง ๆ ที่อยู่ในป่าในดงที่จะค้นหลัก
 ปรัชญา หรือจะค้นนิก ธรรมะก็เหมือนกัน ค้นจนลืมตัว ค้น
 จนลืมกินอาหาร จนลืมนั่งกลางวันหรือกลางคืน จนลืมนั่ง
 ก็อาภัพแล้ว ก็เคืองแล้ว อย่างนี้เป็นต้น; เพราะทำไป
 ด้วยจิตที่มุ่มม่น ด้วยสมาธิในงานนั้น เพื่องานอย่างเดียว,
 ไม่ใช่ตัวกู ไม่ใช่ของกู นี่คือผู้ที่รู้จักเอาจิตว่างไปใช้เป็น
 ประโยชน์ในการสร้างชาติ สร้างประเทศ สร้างบ้านสร้างเมือง
 ค้นคว้าสิ่งต่าง ๆ แม้ที่สุดแต่ การพัฒนาการ ที่เราต้องการ

กันนัก ว่า “ชาติไทยต้องพัฒนา” ก็อย่าลืมว่า การพัฒนาทางวัตถุ หรือพัฒนาแก่คน นั้น ไปไม่รอด ต้องพัฒนาจิตใจ,

การพัฒนาจิตใจ นั้นจะสำเร็จได้จริงจักต้องเรียนรู้เรื่องจิตว่าง ว่า เป็นอย่างไรเสียก่อน; เพื่อเขาจะได้เป็นคนที่มีบริสุทธิ์ เป็นคนที่ไม่มีความกังวล อยู่ได้ มากกว่าที่จะมีความกังวล ของกู. เขาจะทำงานเพื่องาน อย่างที่เป็นอนุคุณกต หรือเป็น Summum Bonum ของศีลธรรมสากลทั่วโลก และแม่ของพระพุทธศาสนา.

ทำงานเพื่องาน ไม่มีตัวกูของกู เข้ามาแทรกแซง มีแต่สติสัมปชัญญะ ทำไป งานสำเร็จ ผลงานนั้นไม่ไปไหนเสีย เมื่อต้องการก็ได้ เมื่อไม่ต้องการก็ได้; แต่เพราะความที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นนั้นแหละไม่เป็นทุกข์ ทั้งในขณะที่ทำงาน หรือว่าทำงานสำเร็จแล้ว. **นี่เราต้องพัฒนาที่จิตใจ** ไม่ใช่พัฒนาที่ตัวคน หรือที่วัตถุ; ขึ้นพัฒนาตัวคนหรือวัตถุแล้ว มันก็เป็นไปไม่ได้. มันเป็นไปอย่างที่เราเรียกว่า เหมือนกับหลับตากินผึ้ง. นี่เป็นภาษาสำนวนนบขันได้ มันต้องทนมากเกินไป ให้ผึ้งต่อย; หรือว่าต้องบังคับ อย่างทำนอง “ข่มเขาวัวให้กินหญ้า” คนเขาไม่อยากจะทำโดยสุจริต

บังคับกันอย่างไรรู้ มันก็ไม่สู้จริตได้; เพราะไม่ได้พัฒนาจิตใจไปมาพัฒนาวัตถุ และไปพัฒนาเพียงแค่เปลือกนอกของคน. ทั้งหมดนั้นล้วนแต่เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยจิตว่างทั้งนั้น อาศัยหลักเกณฑ์ หรือความรู้ เรื่องจิตว่างทั้งนั้น จึงจะสำเร็จประโยชน์ได้.

อาตมาอยากจะทำเป็นสำนวนโวหารอีกอย่างหนึ่งว่า จิตว่างนี้ หรือ ความว่างนี้ เป็นคนตรีอันไพเราะอยู่ในตัวมันเอง, ชีวิตจะมีสภาพเหมือนคนตรีอันไพเราะ ต่อเมื่อเรามีจิตว่าง. ในขณะที่เรามีจิตว่างชีวิตเป็นคนตรี มันเป็นเรื่องที่น่าชื่นใจสักเท่าไร. พอมีจิตว่าง ชีวิตนั้นก็หมดความเป็นคนตรี ก็มีแต่ความมีคมวิ เสราห์หมอง เราร้อนไม่สงบสะอาดสว่างเยือกเย็น ไม่มีความไพเราะเหมือนกับคนตรี. จิตที่เป็นประภัสสรไม่มีกิเลสครอบงำ เป็นคนตรีอยู่ในตัวมันเอง คือให้ความชุ่มชื้น ไพเราะ อยู่ในตัวมันเอง; เราเรียกว่าเป็นคนตรีทางวิญญาณ หรืออะไรก็แล้วแต่จะเรียก ไม่ใช่คนตรี คีต สี ตี เบ้า อย่างที่เราเห็น ๆ กันอยู่ แต่ความหมายนั้นอย่างเดียวกัน คือความไพเราะเหลือที่จะกล่าวได้ เพราะฉะนั้นคนตรีที่แท้ก็คือ ความไพเราะ ความสวยงาม ความเยือกเย็นอะไรอย่างหนึ่ง ซึ่งได้รับ ได้ยิน ได้ฟัง ได้สัมผัส ในขณะที่มีจิตว่าง.

ที่นี้ พอมาถึงดนตรีที่เราใช้กันอยู่ในเวลานี้ เราก็
 ควรจะอ่านออกแล้วว่า ดนตรีหรือบทเพลง หรือทำนอง
 เพลงก็ตาม มันมีอยู่สองชนิด; คือเราให้จิตวุ่นวายก็มี, ดน-
 ตรีหรือบทเพลงที่กล่อมจิตให้สงบ เย็นลงไป ให้ว่างก็มี
 เพราะฉะนั้นดนตรีที่แท้จริงที่ถูกต้องกับความต้องการตาม
 ธรรมชาตินั้น จะต้องเป็นดนตรีที่ทำให้จิตว่างลง, ว่างลง
 สงบเย็นลง, สงบเย็นลง. แต่เดี๋ยวนี้เราไม่ชอบ เราไปชอบ
 ดนตรีของภูตผีปีศาจ ที่ยุ ที่กระตุ้น ให้จิตเต้นเร่าๆ เหมือน
 ภูตผีปีศาจ นี้เรียกว่าส่งเสริมให้จิตวุ่น; และเมื่อเรานิยมกัน
 อย่างนี้ทั่ว ๆ ไปแล้ว ก็แปลว่า เรานิยมความมีจิตวุ่น เป็น
 พื้นฐานของสังคม ไม่นิยมความว่าง ไม่นิยมความเป็นอยู่
 ด้วยจิตว่าง ฉะนั้นจึงเข้าใจกันยาก พวกกันเท่าไรก็ยากที่จะ
 เข้าใจกันได้. นึกถึงดนตรีของปู่ย่า ตายายในสมัยโบราณ
 ล้วนแต่มีทำนองเป็นไปในทางช่วยกล่อมกล่อมเกล่าให้จิตว่าง
 แต่ลูกหลานอุตรีสร้างแต่ดนตรีชนิดที่จะทำให้เกิดจิตวุ่น,
 เพราะไปนิยมคนต่างประเทศ ที่เขาไม่ประสีประสาในเรื่องนี้
 เกลียดเบียดเบียดไปทางความวุ่นนั้น เอามาเป็นครู. แม้
 แต่ละคร เราก็ยังเคยได้ยินได้ฟังว่า เขาใช้ผู้ชายล้วนๆ แสวง
 ละคร เหมือนสมัยเซ็กซ์เปียร์ในประเทศอังกฤษ ละครใช้

ผู้ชายล้วน อย่างนั้นมันน่าเอ็นดู ทั้งคล่อมให้เกิดความมี
 สติปัญญา; ไม่ทำให้จิตวุ่น ส่งเสริมไปในทางจิตว่าง. ที่นี้
 กิเลสของคนสมัยหลัง แก่ไข เอาผู้หญิงเป็นผู้หญิง, ผู้ชายเป็น
 ผู้ชาย แสดงบทบาทที่ยั่วมากจนทุกที ละครจึงเป็นเครื่องมือ
 ส่งเสริมจิตวุ่นไป. แม้ที่สุดแต่ โนรา เขาเล่นเป็นผู้ชายล้วน;
 แม้ละครปราโมทย์สมัยหนึ่งเล่นแต่ผู้หญิงล้วน บทอย่างนั้น
 น่าเอ็นดู และมันส่งเสริมไปในทางว่าง. ที่นี้เราไม่เอา เรา
 เปลี่ยนแปลงให้มันตรงตามกิเลส ตัณหา ไปทุกสิ่งทุกอย่าง; นี้
 เรียกว่า เรา เอียง น้อม มาในทางที่จะมีจิตวุ่น มันก็ต้องได้
 วุ่นโดยแน่นอน.

ในที่สุด เราจะพิจารณากันถึงสิ่งที่เราต้องการ สิ่งนี้
 ก็คือ **ฤทธิ์** หรือ **กำลัง**ในการทำงาน; พลังของจิตที่มาจาก
 จิตว่างนั้นเป็นพลังอย่างหนึ่ง; พลังของจิตที่มาจาก จิตวุ่น
 นั้น มันเป็นพลังอีกอย่างหนึ่ง; อย่าไปเข้าใจว่า พลัง
 ของจิต, พลังของจิต แล้วมันจะเหมือนกัน. พลังของจิตที่มาจาก
 จิตที่เป็นประภัสสรนั้นอย่างหนึ่ง; พลังของจิตที่มาจากจิต
 ที่เศร้าหมองแล้วนั้นมันเป็นอีกอย่างหนึ่ง. **พลังที่มาจากจิต-
 ว่าง** ก็คือ **พลังของธรรมะ**, พลังที่แบ่งจากธรรม, แบ่งมา

จากพระพุทธเจ้า. ขออย่าใหม่ว่า พลังของจิตที่มาจากจิตว่าง
นั้น, คือพลังของธรรมะ, พลังที่แบ่งมาจากธรรมะ, พลังที่
แบ่งมาจากพระพุทธเจ้า. ส่วนพลังของจิตที่มาจากจิตวุ่นนั้น
แบ่งมาจากภุคผีปีศาจ แล้วมันจะเหมือนกันได้อย่างไร. พลัง
ของจิตที่ประภัสสรนั้นมีสติปัญญาสมบูรณ์ เฉลียวฉลาดคว่องไว
ทำงานได้ดีกว่าและสนุกกว่า ส่วนพลังที่มาจากจิตวุ่นนั้น ตรง
กันข้าม.

ที่นี้ ถ้าเราจะพูดถึงสิ่งที่เรียกว่าพลังนี้ เรียกสั้นๆ ว่า
ฤทธิ์ คือให้มันขลัง ให้มันมากขึ้นอีกสักหน่อย; เราก็ยังจะ
ต้องพูดว่า:— ฤทธิ์นั้นต้องแสดงด้วยจิตว่าง ไม่ใช่แสดง
ด้วยจิตวุ่น. ถ้าแสดงด้วยจิตวุ่นก็เป็นเพียงความมทะลของ
ภุคผีปีศาจอะไรชนิดหนึ่ง ไม่ใช่ฤทธิ์ แต่ถ้าเป็นฤทธิ์ที่จะสำ
เร็จในประโยชน์ของฤทธิ์ต้องแสดงด้วยจิตว่าง. พระอรหันต์
แสดงฤทธิ์ได้ไม่มีใครเหมือน ก็แสดงด้วยจิตว่าง แสดงได้
ดีกว่า สูงกว่า. ที่นี้ ปุถุชนที่เป็นยักษ์ เป็นมารในเรื่องราว
ต่าง ๆ ที่เราได้ยินได้ฟัง แม้ว่าเขาจะแสดงฤทธิ์ ก็ต้องแสดง
ฤทธิ์ด้วยจิตว่าง ไม่ใช่จิตวุ่น; แม้ว่าเขาเป็นยักษ์เป็นมาร แต่
ถ้าเมื่อถึงคราวที่ต้องแสดงฤทธิ์ เขาต้องทำจิตให้ว่าง ให้เป็น
สมาธิ จึงจะแสดงฤทธิ์ได้. ถ้าเราจะเชื่อข้อความบางประโยค

ในหนังสือ เช่นหนังสือรามเกียรติ์ว่า เมื่อยักษ์ เช่น กุมภกรรณ ถูกบาทเจ็บสาหัส ลุกแหบจะไม่ได้ แล้วเขาก็ร้าย มินต์ ลุกตัวที่เดียวหายหมด ลุกขึ้นต่อสู้ได้; ท่านคงจะคิดว่า นี่ทำไปด้วยจิตวุ่น เป็นตัวกู ของกู; อย่าได้คิดไปอย่างนั้น. เมื่อเขารู้ว่า เขาเจ็บป่วย เขาจะตาย จะสู้ไม่ได้ มันต้องเป็นเรื่องตัวกู ของกู; และถ้าเขาคิดด้วยสติปัญญา ก็ยังไม่มากมาย; แต่เมื่อเขาจะแสดงฤทธิ์ของจิต เขาจะต้องมีจิตว่าง ต้องลืมความเป็นตัวกูนั้น ต้องบริกรรม ต้องกระทำพิธี ตามเรื่องของการรวบรวมกำลังจิต ที่เป็นจิตว่าง แล้วจึงจะแสดงฤทธิ์ได้, แล้วจึงจะลุกตัวให้หายกระดกหัก หายอะไรต่าง ๆ. แล้วก็ลุกขึ้นรบได้ต่อไป. อาตมาจึงยืนยันว่า แม้แต่ฤทธิ์ก็ต้องแสดงด้วยจิตว่าง. ฤทธิ์ของพระอรหันต์ไม่ต้องพูดถึง, ฤทธิ์ของพระพุทธเจ้าไม่ต้องพูดถึง. แม้แต่ฤทธิ์ของยักษ์ของมารก็ยังต้องแสดงด้วยจิตว่าง.

เป็นอันว่า ไม่มีอะไรที่จะไม่ทำด้วยจิตว่าง ถ้าเราต้องการประโยชน์อันแท้จริง ประกอบไปด้วยธรรม สมควร แก่มนุษย์ที่มีปัญญาเอาตัวรอดได้. นี่คือข้อปลุกย่อยเกี่ยวกับเรื่องของความว่างทุกแง่ทุกมุม ที่จะทำความเข้าใจกันเสียใหม่ ในฐานะที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา.

อย่าลืมว่า ความว่างอย่างขี้ขี้ คือ นิพพาน, เราได้ยินได้ฟังว่า:— นิพพาน ปรหม์ สุตถ์ — ว่างถึงที่สุด นั่นคือ นิพพาน; เดียวเราไม่ได้พูดถึง ว่างถึงที่สุด, เรากำลังพูดถึงความว่าง ชนิดที่จะเอามาเป็นเครื่องมือ ในการทำการงาน ในการที่จะเป็นอยู่ในโลกนี้โดยไม่เป็นทุกข์; เพราะฉะนั้นขอให้กำหนดกฎเกณฑ์เหล่านี้ไว้ให้ดี ๆ จะได้เข้าใจถูกต้อง. อาตมาจึงขอยืนยันต่อไปตามเดิมว่า:—

- ให้ชาวนาทุกคนทำงานด้วยจิตว่าง
- ให้กรรมกรทุกคนทำงานด้วยจิตว่าง
- แม้ท่านจะตีลูกตีหลานก็จงตีด้วยจิตว่าง
- แม้ท่านจะสู้คดีเป็นความกันที่ศาล ก็จงทำไป ด้วยจิตว่าง จะได้เปรียบโดยทุกประการ.

— แม้จำเป็นจะต้องคำใครสักคำ ถ้าจำเป็น มีสติปัญญาที่ถูกต้อง ก็จงทำด้วยจิตว่าง อย่าทำไปด้วยจิตวุ่น ประกอบไปด้วยกิเลส ดังที่กล่าวมาแล้ว.

ที่ยังคงยืนยันอยู่อย่างนี้ตามเดิมว่า เรื่องจิตว่างเป็น อย่างนี้ เป็นของขวัญที่พระพุทธเจ้าท่านประทานไว้สำหรับ

คนที่วุ่น สำหรับคนที่ร้อน. ขอให้สนใจกันในรูปแบบนี้ ความ
เข้าใจผิดอย่างนี้มีมากเป็นพื้นฐานจึงยังเข้าใจไม่ได้ แต่อาตมา
เชื่อว่า สักวันหนึ่ง จะต้องเข้าใจได้.

เวลาที่เหลือต่อไปนี้ ก็จะไต่กล่าวถึง หมวดธรรมะ
ที่จะช่วยเรา ในการทำงานด้วยจิตว่าง. ปัญหาอันแรก
เกิดขึ้นปะทะเราอยู่ข้อหนึ่ง คือว่า พุทธบริษัทในเมืองไทย
แทบทั้งหมด มีความเข้าใจอยู่ว่า หลักธรรมชั้นสูงคือเรื่อง
โลกุตตรธรรมนั้น ต้องแยกออกไปเด็ดขาดจากเรื่องของ
ชาวบ้าน, จากเรื่องของโลก นี้เขาถือกันอย่างนั้น เขาเชื่อ
กันอย่างนั้น; คือแยกโลกุตตรธรรม หรือข้อปฏิบัติธรรม
ชั้นสูง นี้ออกไปจากชาวบ้าน ไม่ใช่เรื่องของชาวบ้าน ไม่ใช่
เรื่องของชาวโลก, นั่นมันผิด. เคยจะพิสูจน์ให้เห็นว่าผิด
อย่างไร. โดยที่แท้นั้นจะต้องเป็นสิ่งเดียวกันเสมอ จะผิด
กันบ้างก็แต่เพียงปริมาณจะผิดกันบ้างก็แต่เพียงระดับ.

หลักธรรมอันใดที่ใช้ปฏิบัติเพื่อไปนิพพาน เพื่ออยู่
เหนือโลก หลักธรรมอันนั้นกำลังจะต้องใช้ แม้สำหรับคนที่

อยู่ในโลก เพราะว่า ความทุกข์มันเหมือนกัน ก็เลสมัน
เหมือนกัน บัญหามันเหมือนกัน อย่างว่า:—

พระรัตนตรัย คือ พระพุทธ, พระธรรม, พระสงฆ์,
เราไม่อาจจะแยกว่า พระรัตนตรัยชนิดนี้เป็นของชาวบ้าน,
พระรัตนตรัยชนิดนี้เป็นของภิกษุที่อยู่ในป่า, หรือที่จะปฏิบัติ
เพื่อออกไปจากโลก; มันก็ต้องเป็นรัตนตรัยเดียวกันนั้น
แหละ. ขอแต่ให้ถูก ให้ตรง ให้จริงเท่านั้น. พระรัตนตรัย
สำหรับชาวบ้านก็อย่างนั้น พระรัตนตรัยสำหรับภิกษุที่อยู่ใน
ป่าก็อย่างนั้น พระรัตนตรัยสำหรับพระอริยเจ้าในชั้นต้น ๆ
ก็อย่างนั้น. ทำไมจะต้องไปแยก.

อิทธิบาท ๔ ซึ่งรู้จักกันดีว่าเป็นธรรมะสำหรับทำ
ความสำเร็จ; อิทธิบาท ๔ นี้ ชาวบ้านต้องใช้และท่านก็รู
กันอยู่แล้ว และยอมรับกันอยู่แล้วว่า ชาวบ้านนั้นใช้อิทธิ
บาท ๔ ได้ ในการทำหน้าที่การงานให้สำเร็จ แล้วอิทธิบาท ๔
นั้น มันก็อย่างเดียวกันกับที่จะใช้ปฏิบัติ เพื่อไปนิพพาน.
อิทธิบาทเพื่อไปนิพพานนี้ ความหมายอย่างไร มีอะไรอย่างไ
รมันก็ยังคงเอามาใช้กันกับชาวบ้าน หรือกิจการของชาวบ้าน

ได้. ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ๔ อย่างนี้, หากแต่ว่า มันจะมีปริมาณ มากน้อยกว่ากัน หรือคนละระดับ แต่เนื้อแท้ เหมือนกัน. ลองอ่านถึงลักษณะของ อธิธัมม ที่เขียนบน-
 ฌ์สูงที่สุด พระพุทธเจ้าตรัสว่า:—

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้น ๆ ย่อมจะเจริญอธิธัมมประกอบ
 พร้อมด้วยธรรม เครื่องปรุง, มีสมาธิอันสัมปยุตต์ด้วย ฉันทะ เป็น
 ประธาน, ด้วยวิริยะเป็นประธาน, ด้วยจิตตะเป็นประธาน, ด้วย-
 วิมังสาเป็นประธาน.” แยกไปที่ละข้ออย่างนี้ “ว่าด้วยอาการ
 อย่างนี้ ฉันทะของเราจะมี, ความหดเหี่ยวจักไม่มี, ความหยุดนิ่ง
 จักไม่มี, ความหยุดอยู่ในภายในจักไม่มี, ความพุ่งออกไปภาย
 นอกจักไม่มี. เราเป็นผู้มีสัญญาในกาลก่อน และเบื้องหน้าอยู่เสมอ
 จนจัดให้เป็นไปได้ว่า ก่อนนี้ฉันใด ต่อไปก็ฉันนั้น, ต่อไปฉันใดก่อน
 หนานี้ก็ฉันนั้น, เบื้องล่างฉันใด เบื้องบนฉันนั้น, เบื้องบนฉันใด
 เบื้องล่างเช่นนั้น; กลางคืนฉันใด กลางวันฉันนั้น, กลางวันฉันใด
 กลางคืนฉันนั้น; เธอย่อมอบรมจิตอันมีแสงสว่างด้วยจิตอันเปิดแล้ว
 ไม่มีอะไรพัวพัน ให้เจริญอยู่ในอาการอย่างนี้.”

นี่เริ่มบรรยายคุณสมบัติของอธิธัมมขั้นสูงที่สุดที่สุดแล้ว
 ที่จะบำเพ็ญในขณะที่ยังบรรลุมรรคผล; แต่แล้วท่านลองพิจารณา

คำว่า ทุก ๆ ประโยค หรือทุกวลี มีความหมายเหมือนกับที่จะเอามาใช้กับเรื่องของพระวาสา.

เขาต้องบำเพ็ญอิทธิบาทในลักษณะที่เป็นสมาธิ, มีความรู้สึกที่เป็น ฉันทะ หรือวิริยะ หรือจิตตะ เป็นต้นนั้น เป็นประธานของสมาธินั้น จนว่า ความหดเหี่ยวท้อแท้ก็ไม่มี. ความหยุคนึงก็ไม่มี, ความหยุคอยู่ในภายใน สยบอยู่ในภายใน ก็ไม่มี, ความฟุ้งซ่านออกไปภายนอกก็ไม่มี. แต่ก่อนอย่างไร เดี่ยวนั้นอย่างนั้น ก็หมายความว่า ความสม่ำเสมอ. เขาไม่ได้เป็นบุคคลที่ว่า ที่แล้วมาอ่อนแอ ที่แล้วมากล้าหาญ ที่หลังอ่อนแอ อย่างนี้ไม่มี.

ที่ว่า ก่อนเป็นอย่างไร เดี่ยวนั้นก็เป็นอย่างนั้น, เบื้องบนอย่างไร เบื้องล่างก็ฉนั้น, กลางวันอย่างไร. กลางคืนก็ฉนั้น หมายความว่า เหมือนกันทั้งกลางวัน กลางคืน สำหรับความมีอิทธิบาท.

มีจิตที่มีแสงสว่าง มีจิตที่เปิดแล้ว คือ ไม่มีกิเลส มาปิด ไม่มีอะไรพัวพัน. นี้แม้ว่าจะเป็นสำนวนที่สูงถึงขนาด

ที่ว่า มีจิตอันเปิดแล้ว ไม่มีอะไรพัวพัน ก็ยังมาใช้ได้กับว่า เมื่อเราจะทำการงาน ทำไร่นานี้ เราก็ต้องมีจิตอย่างนี้.

เพราะฉะนั้นท่านจงคิดว่า การที่ท่านมองเห็นอยู่ บ้างแล้วว่า ธรรมะชั้นสูง ที่ไปนิพพาน เช่นอิทธิบาท ๔ นี้ ก็เอามาใช้เป็นเรื่องของชาวบ้านได้.

ที่นี้. ธรรมะ เช่น มรรคมีองค์แปด: มีองค์แปด เป็นความถูกต้อง ๘ ประการนั้น แม้แต่คนเพิ่งจะเริ่มศึกษาก็รู้ได้ว่า นี่ชาวบ้านปฏิบัติได้ ทั้ง ๆ ที่ มัชฌิมาปฏิปทาน พระพุทธองค์ตรัสไว้ในฐานะเป็นข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน. นี้แสดงว่า ข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานโดยตรงนั้น ใช้กับชาวบ้านชั้นต้น ชั้นต่ำที่สุดก็ได้, เช่นมรรคมีองค์แปดนี้.

เรื่องที่สูงสุด เป็นเรื่อง สุนฺญตา, พระพุทธเจ้าก็ตรัสแก่ฆราวาสกลุ่มนั้น ในฐานะที่ยืนยันว่า เหมาะสำหรับฆราวาส. เพราะฉะนั้น เลิกเข้าใจว่า มีธรรมะที่แบ่งแยกเป็นของพระอย่างหนึ่ง ของชาวบ้านอย่างหนึ่ง, ของผู้ที่จะ

ไปนิพพานอย่างหนึ่ง, ของผู้ที่ต้องการทำการงานในโลกอย่างหนึ่ง, เลิกความคิดอย่างนี้กันเสียที, มันเป็นความคิดที่เขลามันผิดกันแต่เพียงผิวภายนอก ที่เปลือก เนื้อแท้ของมันเหมือนกัน; เพราะฉะนั้นอาตมาจึงยกเอาหมวดธรรมะซึ่งหลักไม่ผัน จะต้องเป็นหมวดธรรมสำหรับปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานนั้นแหละ มาเป็นหลักวางไว้สำหรับของฆราวาสที่จะทำมาหากิน ที่จะต้องทำงานด้วยจิตว่าง ดังที่กล่าวมาแล้ว.

หมวดธรรมะที่จะช่วยเรา ในการทำงานด้วยจิตว่าง นั้น, จึงพูดเป็นหัวข้อว่า:— เมื่อจะต้องการทำงานด้วยจิตว่าง ก็จงใช้หลักของ โขชฌงค์ ๗ ประการ เป็นหลักปฏิบัติในการที่จะทำงานด้วยจิตว่าง. บางคนจะสะดุ้งเพราะว่า โขชฌงค์ ๗ ประการนั้นเป็นองค์สำหรับการตรัสรู้เป็นพระอรหันต; แต่แล้วทำไมมาว่าเป็นเรื่องทำมาหากินของชาวบ้าน นี้ขอให้ฟังกันต่อไป. แต่อย่าลืมว่า หมวดธรรมทั้งหลายที่ได้ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้นแล้วนั้น เป็นหมวดธรรมในชั้นบรรลุนิพพาน แล้วมาเป็นเรื่องของชาวบ้านได้;

โพชฌงค์ ๗ ประการนั้นก็เหมือนกัน; ขอแต่เพียงว่าให้เข้าใจ
 ความหมายของธรรมะนั้นๆ ให้กว้างขวาง ให้ถูกต้อง และ
 ให้สมบูรณ์ จนรู้ว่า เราจะจัดเอามาปรับให้เหมาะสมกับการ
 งานของชาวบ้านได้อย่างไร เช่นอิทธิบาท ๔ ก็ยกตัวอย่างให้
 เห็นแล้วว่าใช้กันได้ดีทั้งผู้ที่จะไปนิพพาน และผู้ที่ทำการ
 งานที่บ้าน.

ที่นี้ สำหรับเรื่อง โพชฌงค์ ๗ ประการ นั้น เรา
 ต้องถือว่า สิ่งที่เราเรียกว่าโพชฌงค์นี้ แปลว่า องค์แห่งการตรัส-
 รู้ คือ เครื่องมือสำหรับทำงานให้สำเร็จ เป็นมรรค เป็น
 ผล ในทุกชนิด และทุกกรณี. ท่านจงถือว่า พระพุทธ-
 เจ้าได้ตรัสธรรมะนี้ไว้ในฐานะที่จะทำสิ่งต่าง ๆ ให้สำเร็จเป็น
 มรรคเป็นผลในทุกชนิดและทุกกรณี. ทุกชนิดทุกกรณี นี้หมาย
 ความว่า ทั้งในทางโลกและทั้งทางธรรม ทั้งอย่างต่ำทั้งอย่าง
 สูง. เราถอดเอาใจความมาใช้ให้เหมาะสมแก่เรื่อง อย่างที่
 เรียกว่า ประยุกต์ให้ถูกต้องกับระดับเท่านั้นเอง ที่นี้เราจะดู
 ทั่วสิ่งที่เรียกว่า โพชฌงค์ไปตามลำดับ.

ข้อที่ ๑ เรียกว่า สติโพชฌงค์หรือ สติสัมโพชฌงค์, ตัวแท้ก็คือสติ. สติ นี้ก็คือการระลึกอย่างทั่วถึง รอบคอบ ในทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตน หรือว่าทุกสิ่งที้อาจจะระลึกเอามาได้, นี่คือความหมายที่แท้จริงของสิ่งที่เรียกว่า สติ. ระลึกอย่างทั่วถึง รอบคอบที่สุดว่า อะไรเป็นอย่างไร, มีลักษณะอย่างไร, คืออะไร, จากอะไร, เพื่ออะไร, โดยวิธีไร, อย่างนี้ในทุกสิ่งที่มีมันจะเกี่ยวข้องกับตน หรือว่าที่ตนอาจจะระลึกออกมาได้. นี่เป็นอันแรกที่เราจะต้องทำ.

ข้อที่ ๒ เรียกว่า ธัมมวิจยะ สัมโพชฌงค์, นี้ก็แปลว่า วิจัยสิ่งนั้นๆ; วิจัยธรรมหรือวิจัยสิ่งนั้นๆนี้หมายความว่าเราเลือก เราวิจัย, นี่คือการศึกษารู้อ เพื่อจะเลือกได้สิ่งที่เหมาะสมกับปัญหาของเรา, เหมาะกับสมรรถภาพของเรา, เหมาะกับอุปนิสัยของเรา, เหมาะกับโรค, หรือเหมาะกับทุกข์ของเรา; แล้วเราก็มาวินิจฉัยอีกทีหนึ่งว่า จะใช้หรือจะปฏิบัติ, หรือจะกระทำให้ถึงที่สุดได้อย่างไร. อย่างนี้เรียกว่า ธัมมวิจยะ สัมโพชฌงค์.

ข้อที่ ๓ **วิริยะสัมโพชฌงค์** หมายความว่า หลังก
จากนั้นก็ใช้ความกล้าหาญ, ความเข้มแข็ง, ความอดทน, ความ
พากเพียร, ความบากบั่น กระทำสิ่งนั้น คือสิ่งที่เลือกแล้ว
นั้น ในความควบคุมของสติสัมปชัญญะ และธรรมวิจยที่กล่าว
มาแล้วในข้อที่ ๒. ไม่มีทางที่จิตจะวุ่นวายขึ้นมาได้ เพราะ
อำนาจอย่างนี้.

ข้อที่ ๔ เรียกว่า **ปีติสัมโพชฌงค์** จะต้องมีความ
พอใจ, มีความอิมใจ มีความสนุกสนานในการกระทำหล่อ
เลี้ยงความพากเพียรนั้นไว้เสมอ มีความพอใจ มีความอิม
ใจ มีความสนุกสนานในการกระทำ ที่ทำงาน เพื่องาน ประ
กอบไปด้วยคำนี้อยู่เสมอ. ให้เป็นกำลังสำหรับหล่อเลี้ยงความ
พากเพียรอยู่เสมอได้; อย่าได้ไปเอากำลัง ตัวกู ของกู ที่
พลุ่งพล่านด้วยความกระหาย ความทะเยอทะยาน อะไรอย่าง
นั้น เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงเป็นอันขาด; แต่ให้หล่อเลี้ยงไว้
ด้วยความพอใจที่เป็นธรรม ความอิมใจที่เป็นธรรม ความ
สนุกสนานที่เป็นธรรม. ที่เกิดจากการกระทำนั้นๆ มาหล่อ
เลี้ยงไว้เสมอ ที่นี้วิริยะ:— พากเพียรนี้ ก็เป็นไปอย่างสม่ำเสมอ
เพราะปีติหล่อเลี้ยงไว้.

ข้อที่ ๕ เรียกว่า **บัสส์ทิสัมโพษณงค์** ^๕นี้คือปรับปรุงทุกอย่างเท่าที่แล้ว ๆ มา ให้มันเข้ารูป, ให้มันลงรูปให้มันกลมกลืนกันเป็นอันดี ที่ภาษาธรรมะเราเรียกว่า **สมังคี** หรือ **ธัมมสมังคี**; เพราะมีธรรมหลายข้อ ธรรมะเหล่านั้นจะต้องถูกปรับปรุงกันให้ดีขึ้นกระทั่งกลมเกลียวเป็นสิ่งเดียวกัน ไม่แยกกันอยู่เป็นสิ่งที่ ๆ อย่างนี้เรียกว่า การเข้ารูป หรือการลงรูปของธรรมะนั้น ๆ ซึ่งเราปฏิบัติอยู่, หรือของการทำงานการทำมาหากินอะไรก็ตามที่เรากำลังกระทำอยู่ ไม่มีการกระทบกระทั่งภายใน ไม่มีการกระทบกระทั่งภายนอก ไม่มีการถอยกลับ เพราะความที่มันลงรูปเป็นอันดี.

ข้อที่ ๖ คือ **สมาธิสัมโพษณงค์** ^๖นี้ถึงระยะการที่จะต้อง **ทุ่มเทกำลังจิต** ทั้งหมดทั้งปวงลงไปในงานนั้นหรือในการกระทำนั้น เป็นสมาธิที่เต็มเปี่ยม ที่มีกำลังกล้าแข็ง มีคุณสมบัติสามประการคือว่า **บริสุทธิ์** เรียกว่า **ปริสุทฺโธ** **บริสุทธิ์** ไม่มีความรู้สึกสงสัย, ระแวง, ลังเล, รังเกียจ. แล้วก็มี **สมาธิโต** คือความมั่นคง ไม่วอกแวก มีพลังที่แท้จริง คือ พลังจากจิตว่าง เป็นเครื่องสร้างความมั่นคง แล้วก็มี **กมุทนีโย**—คือ

อ่อนโยนนิมนวลดควรแก่การงานไปทั้งหมด. นี้ที่เรียกว่า
Active ที่สุด นี่คือความหมายของคำว่า สมานิสัมโพชฌงค์.

ข้อที่ ๗ ข้อสุดท้าย เรียกว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์
อันนี้แปลว่า เฉย ก็จริง; แต่มีความหมายพิเศษคือปล่อยให้
สิ่งที่ลงรูปได้ที่แล้ว ๆ มา เสด็จมาที่เต็มที่แล้วนั้น เป็นไปตาม
เรื่องของมัน คือปล่อยให้สิ่งที่ได้ทีที่แล้วนั้น แล่นจิตไป
ตามกฎเกณฑ์ของมัน. อาการของผู้นี้มีอาการเหมือนกับ
เฉย. มันเหมือนกับว่า เราเตรียมรถของเรา หรืออะไรต่างๆ
ที่เกี่ยวกับรถของเราได้ทีที่แล้ว ก็ขับเฉย เพียงแต่ถือพวง
มาลัยเฉย รถก็แล่นจิตไปเรื่อยจนกว่าจะถึงที่สุด. ใจความ
สำคัญอยู่ที่ตรงที่ **รอได้ คอยได้ ด้วยความสงบ จนกว่าจะ
ถึงที่สุด.** คนสมัยนี้รออะไรไม่ได้ คอยไม่ได้ มีจิตใจเรวร้อน
เคียดพล่านอยู่เสมอไม่มีอุเบกขาในทุกกรณี นี่มันขัดกันอย่างยิ่ง.

นี่ท่านลองคิดดูว่า ธรรมะ ๗ ประการนี้สำหรับการ
ตรัสรู้เป็นพระอรหันต์นั้น เอามาใช้ในการทำมาหากินหรือ
ทำงานด้วยจิตว่าง ของชาวนา ของกรรมกรได้อย่างไร,
ของลูกเด็ก ๆ ที่จะเล่าเรียนเติบโตไปข้างหน้าได้อย่างไร.

ของคนหนุ่มคนสาวที่จะตั้งตนได้อย่างไร. เขามีโพชฌงค์ที่ ๑ คือความรำลึกครอบรอบไปทุกสิ่ง ทุกคำณ ทุกแง่ ทุกมุม; เขามีโพชฌงค์ข้อที่ ๒ คือเลือกเอาท้าวสติปัญญา ที่เหมาะแก่อุปนิสัยเป็นต้นของเขา; แล้วเขาเป็นคนจริง ระคมทุ่มเท กำลังเป็นต้น, ความพากเพียรอะไรลงไปจริง ๆ; แล้ว เขาฉลาดที่ จะรักษากำลัง ของความเพียรนี้ไว้ได้ด้วย สร้างความพอใจหรือปีติที่เป็นธรรมหล่อเลี้ยงไว้เรื่อย—ความพากเพียรก็มีแต่จะยังมีกำลังมากขึ้น ; แล้วเขาก็จัดให้มันลงรูป เพราะว่าถึงระยะที่จะต้องจัดให้มันเข้ารูป ลงรูปด้วยความเฉลียวฉลาด, ให้ทุกสิ่งที่มีมันเกี่ยวข้องกันนั้นทำให้มันเข้ารูป หรือลงรูปเป็น ธรรมสังคี—คือธรรมทั้งหลายเข้ารูปลงรูปกัน, นี่ก็คือว่าสิ่งต่าง ๆ ที่เขาทำนั้นมันเข้ารูป ลงรูปกันแล้ว; เขาจึงระคมทุ่มเทกำลังหรือพลังทางจิตลงไปทั้งหมดจนถึงที่สุด; แล้วเขาก็อดทนอยู่ด้วยความสงบเสงี่ยม จนกว่าจะถึงนาทีที่เกิดผลโดยสมบูรณ์. นี่หลักของโพชฌงค์เป็นอย่างนี้.

ขอยืนยันว่า นี่เป็นหลักที่จำเป็นแก่คนทุกคนที่ยังมีชีวิตอยู่ จะเป็นคนชนิดไหน ประเภทไหน ระดับไหนก็ตาม

ยังเป็นฆราวาสครองเรือนอย่างยั้งก็ตาม; ถ้าใช้หลักเกณฑ์อันนี้ทำางาน จึงจะเรียกว่า ทำางานอยู่ด้วยจิตว่าง ไม่มีกิเลสเข้ามาแทรกแซงในการงานนั้นจะทำไว้ ทำนา ค้าขาย หรือว่าเต็ก ๆ จะตั้งต้นเรียนหนังสือ ตั้งตัว ก็พยายามชี้แจงให้เขารู้จักใช้หลักเกณฑ์ ๗ ประการนี้.

ที่นี้ คนที่จะปฏิบัติธรรมะ วิปัสสนา กัมมัฏฐานอะไรเพื่อบรรลุมรรคผล ก็ต้องใช้หลัก ๗ ประการนี้; แม้แต่เป็นพระพุทธเจ้าท่านก็ยังพอพระทัยของท่าน จนเมื่อท่านเจ็บป่วย ประชวรขึ้นมา ยังต้องเรียกภิกษุองค์ใดองค์หนึ่งมาออกชื่อธรรมะทั้ง ๗ ประการ นี้ให้ท่านได้ยิน แล้วท่านก็หายป่วยเหมือนปลิดทิ้งในขณะนั้น ซึ่งท่านทั้งหลายก็เคยอ่านเรื่องในพระคัมภีร์มาแล้ว ย่อมได้ยินได้ฟังมากมาย จนถึงกับเกิดพิริยธรรมเนียมว่าคนเจ็บหนัก เอาพระมาสวดโพชฌงค์ ๗ ประการให้ฟังอย่างนี้เป็นต้น. มันดีมาก ตั้งแต่ต้นจนปลายอย่างนี้; เพราะฉะนั้นขอให้พยายามศึกษากันให้ละเอียดละออ. ที่จริงก็เป็นหมวดธรรมะที่ได้ยินได้ฟัง ได้ศึกษาเล่าเรียนกันอยู่ในโรงเรียนนักรธรรม ตามวัดตามวาทั่วไปแล้ว แต่เชื่อว่ายังจับเอาใจความ หรือว่าสาระที่แท้จริงไม่ได้ จึงเอา

มาใช้เป็นประโยชน์ไม่ได้ ประยุกต์ไม่ได้ apply อะไรทำ
นองน^๕.

อาตมาเอามายืนยันหนักหนาอย่างนี้ ก็เพราะว่า
สวิตเตยวณ ทตที่สุด ทลคสันที่สุด และทำได้ง่าย ๆ ที่
สุด ที่จะทำงานด้วยจิตว่าง ในเมื่อได้ใช้หมวดธรรมะ ๗
ประการ^๕; เพราะหมวดธรรม ๗ ประการ^๕ก็คือการกระทำ
ไปด้วยความว่างหรือจิตว่างนั่นเอง ก็ว่าในขณะที่มีจิต
ว่างแล้ว จะประกอบอยู่ด้วยธรรมะ ๗ ประการ^๕ได้ง่ายที่
สุด เหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า “เมื่อจิตว่าง
เมื่อนั้นสมบุรณ์อยู่ด้วยสติปัญญาเป็นต้น สมบุรณ์อยู่ด้วย
ปัญญาเป็นต้น” และเป็นสมาธิอยู่ตามธรรมชาติในตัวเอง
เอง คือในจิตว่างนั้น. ที่นี้เรามาทำให้เป็นระบบที่ดี ที่วัดกุม
ให้สบลักวิชา, ให้เห็นชัดโดยไม่ต้องเชื่อคนอื่น, ไม่ต้อง
อาศัยศรัทธา งามาย, **อาศัยปัญญา** ตามแบบของพุทธศาสนา
อยู่เสมอ. แล้วก็จะใช้หลักธรรมะเหล่านี้คือ ๗ ประการ^๕ที่
เรียกว่าโพชฌงค์ ก็จะได้ชื่อว่า เป็นผู้ทำงานด้วยจิตว่าง มี
ชีวิตอยู่ด้วยจิตว่าง.

ในที่สุดนี้ซึ่งเวลาจะหมดลงนี้ ก็ขอทบทวนความจำ
 เพียงข้อเดียวว่า;—อย่าลืมว่า หลักโลกุตตรธรรมนั้นใช้ได้
 อย่างเดียวกัน แม้กับการทำางานของคนที่อยู่ในโลก;
 เพราะว่า คนที่อยู่ในโลกก็คือคนที่ต้องการจะข้ามขึ้นจากโลก
 เพราะว่า ถ้าไม่ต้องการข้ามขึ้นจากโลกก็คือจมอยู่ในกอง
 ทุกข์. เมื่อต้องการที่จะข้ามขึ้นจากโลกก็มุ่งหมายโลกุต-
 ตระ; เพราะฉะนั้นหลักของโลกุตตระจึงเป็นหลักสำหรับความ
 คับทุกข์. คับทุกข์ทั้งปวงคับทุกข์ในทุกกรณีมีความหมาย
 กรอบคลุมเป็นอันเดียวกันหมด ตั้งแต่เบื้องสูงที่สุดลง
 มาจนถึงเบื้องต่ำที่สุด, อย่าได้แยกเป็นธรรมะสองฝ่ายว่า
 ธรรมะชาวบ้าน, ธรรมะที่วัด, ธรรมะสำหรับไปนิพพาน,
 ธรรมะสำหรับจมอยู่ในโลก. ไม่มีธรรมะข้อไหนที่พระพุทธ
 เจ้าได้วางไว้สำหรับให้คนจมอยู่ในโลก มีแต่ธรรมะที่จะถอน
 คนขึ้นเหนือโลกทั้งนั้น, แม้ว่าให้ทำมาหากินนี้ก็เพื่อให้ฉลาด
 จนถอนตนขึ้น ออกไปจากโลก. และเมื่อการทำมาหากินผิด
 วิธี นำมาซึ่งความทุกข์แล้ว ก็จะใช้ธรรมะเป็นเครื่องมือสำ-
 หรับทำให้ถูกวิธี. อย่าให้การทำมาหากินนั้นเป็นทุกข์ขึ้นมา
 ได้ เพราะฉะนั้นจึงต้องศึกษาเรื่อง จิตชนิดหนึ่ง ซึ่งธรรม-
 ชาติมีไว้ให้เราเป็นพื้นฐาน. เราควบคุมให้ดี รักษาให้

ดี จักแรงให้ดี พัฒนามันให้ดี มันก็จะเป็นประโยชน์อย่าง
ยิ่งแก่เรา ไม่มีสิ่งใดที่เป็นประโยชน์ยิ่งไปกว่านั้นแล้ว; และ
จิตว่างนั้นจะเป็นเหมือนกับสภาวะพัตติก คือใช้อะไรก็ได้; ใน
กรณีใดที่เป็นปัญหาแล้วจะแก้ได้หมด ฉะนั้นอาตมาจึงขอ
ยืนยันไปตามเดิมว่า ทำงานด้วยจิตว่าง.

ในฐานะที่ว่า เป็นวันขึ้นปีใหม่มาหยกๆ อยากจะ
ขอส่งความสุขปีใหม่นี้ด้วย “จิตว่าง” โดยคำที่เคยยืนยัน
แล้วผูกขึ้นเป็นคำกลอนว่า:—

จงทำงาน ทุกชนิด ด้วยจิตว่าง
สกลผลงาน ให้ความว่าง ทุกอย่างสิ้น
กินอาหาร ของความว่าง อย่างพระกิน
คาสเสร็จสิ้น แล้วในคัว แค่วิว.

ข้อความนี้ก็ได้อีกแล้วอภิปรายกันแล้ว ในการบรรยาย
ครั้งที่แล้วมา นี้เอามากล่าวอีก; แต่ว่าฝากไว้ง่ายในรูปของ
บทกลอนว่า:— ทำงานทุกอย่างทุกชนิด จงทำด้วยจิตว่าง,
และได้ผลงานมาเท่าไรอย่างไร อย่างกล้าสำคัญมันหมายความว่า

ของตน หรือของกู; จงยกให้แก่ความว่างของธรรมชาติ, นั้นแหละมันจะไม่ขบไม่กัดไม่อะไรเรา, ที่นี้เราจงกินผลงาน นั้น ใช้ผลงานนั้น ก็เรียกว่า กินของความว่าง; เมื่อมีจิตว่าง ก็กินของความว่างได้ ไม่มีอะไรที่จะขัดขวางได้. เหมือนพระกินอาหารของความว่างนั้น หมายความว่าภิกษุที่แท้จริงย่อมสำนึกในความไม่มีตัวตน หรือของตนอยู่เสมอ โดยบท บัจจเวกขณฺ; ที่มีความหมายอย่างนั้น คือ—นิสฺสคฺโค—นิจฺชีโว—สุญฺโณ, ไม่ใช่ชีวะะ, ไม่ใช่สัตว์, ไม่ใช่บุคคล, ว่างเปล่าจากตัวตน กำลังเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่อง นิจ ทั้งอาหารที่กินและทั้งตัวผู้กินอาหารนั้นด้วย. อย่างนี้เรียกว่า กินอาหารของความว่าง ก็กินได้ด้วยจิตว่างไม่มีทุกข์เลย. ส่วนความตายนั้นหมดสิ้นกันไปแล้วตั้งแต่ที่แรกตั้งแต่ที่มีจิตว่างมาแต่เดิม เพียงแต่เราลงไป ทำให้จิตวุ่นให้โง่งขึ้นมาก็มีตัวตนขึ้นมาอีก. พอจิตวุ่นระงับไป, กิเลสระงับไป, อุปาทานระงับไป มันก็ว่างไปตามเดิม ไม่มีตัวตนอีก; เมื่อไม่มีตัวตน มันก็ไม่ตาย ไม่มี ความตาย. นี้จึงบอกให้ทราบว่ ที่แท้ ที่ถูก ที่จริงนั้น ความตายนั้นเป็นสิ่งที่มิได้มีมาแล้วแต่หัวที่ ที่แรกนั้น; แต่เพราะความหลง ความโง่งของตนเข้าไปยึดมั่นในสิ่งเหล่านี้ ความตายจึงมีขึ้น

มาบ่อยๆ คือ กลัวตาย, เป็นปัญหาเพราะความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ขึ้นมาบ่อยๆ. แต่ถ้าเราเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง มาทำงานด้วยจิตว่าง กินอาหารของความว่าง อย่างที่ว่าแล้ว. สิ่งที่เราเรียกว่าความตายจะสิ้นสุดมาแล้วตั้งแต่ที่แรก ไม่มารบกวนอีกต่อไป ไม่มีตัวเราที่จะต้องตาย ไม่มีความสำคัญมันหมายความว่าอะไรเป็นตัวเรา.

นี่คือคำบรรยายตอนสุดท้ายเรียกว่า หลักธรรมะที่จะช่วยให้เราสามารถทำงานด้วยจิตว่าง มีอยู่คั้งที่กล่าวมานี้ นับว่าอาตมาได้กล่าวสิ่งที่ได้ตั้งใจไว้ว่าจะกล่าวทั้ง ๓ ชั้น ๓ ตอน จบไปแล้วโดยบริบูรณ์ ในวันนี้จึงหวังอยู่ว่า ท่านทั้งหลายที่หวังจะได้ประโยชน์จากการบรรยายนี้ จะได้นำไปพิจารณาพิจารณา โดยไม่ต้องเชื่ออาตมา แม้แต่ประการใด คงเชื่อตัวเองได้ตามหลักของพุทธศาสนา เพียงแต่ขอให้พิจารณาอย่างละเอียด แยกกายและนั่นแหละจะกลายเป็นสิ่งที่ เรียกว่ารู้เอง เห็นเอง ปฏิบัติเอง ช่วยตัวเองได้ เป็นหลักเกณฑ์ของพระพุทธศาสนา โดยแท้จริง.

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ เพราะความสมควรแก่เวลาเพียงเท่านั้น.

เมื่อจิตไม่วุ่น จิตก็จะว่าง

ความอยาก

อันความอยาก จะระงับ ดับลงได้
นั้นมิใช่ เพราะเรา ตามสนอง
สิ่งที่อยาก ให้ทัน ดังมันปอง
แต่เพราะต้อง ชำมัน ให้บรรลีย์

ให้ปัญญา บงการ แทนร้านอยาก
ความร้อนไม่ มีมาก อย่าสงสัย
ทั้งอาจผลิต กิจการ งานใดๆ
ให้ล่องไป ด้วยดี มีสุขเย็น ฯ

พุทธทาสภิกขุ

เมื่อจิตไม่วุ่น จิตก็จะว่าง

พุทธทาสภิกขุ

ณ สวนโมกขพลาราม ไชยา

วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๓

๗ บัดนี้จะได้วิสาขบูชาพระธรรมเทศนา เนื่องในวันมาฆ—
ปຸณณมี เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา ส่งเสริมศรัทธา ความเชื่อ
และวิริยะ ความพากเพียร ของท่านทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัท ให้
เจริญออกงามก้าวหน้าในทางแห่งพระศาสนา ของสมเด็จพระบรม—
ศาสดา อันเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลาย กว่าจะสมควรลงด้วยเวลา.
เนื่องด้วยวันนี้เป็นวันมาฆปຸณณมีจึงมีสิ่งสมควรทำความเข้าใจกัน ว่า
วันเช่นวันนี้นั้นมีความสำคัญอย่างไรเกี่ยวกับพุทธบริษัท.

ข้อแรกก็คือ วันเพ็ญมาฆะ หรือวันเพ็ญเดือน
มาฆะนี้ เป็นวันทศมาสอย่างจันทรคติ คือเอาพระจันทร์เป็น
หลักเกณฑ์สำหรับนับ จึงนับเมื่อพระจันทร์โคจรไปใน
กลุ่มดาวฤกษ์ต่าง ๆ. เมื่อพระจันทร์เป็นดวงโคจรอยู่ใน
กลุ่มดาวฤกษ์ชื่อว่ามาฆะ วันเพ็ญอย่างวันนั้น ก็ชื่อว่า
วันเพ็ญมาฆะ หรือมาฆปຸณณมี. พุทธบริษัทเรานิยม
นับถือการนับปฏิทินทางจันทรคติดังนี้ จึงได้กำหนดเอา

วันเพ็ญแห่งเดือนมาฆะ หรือวันมาฆปุณณมีเป็นสำคัญ. ถ้าจะนับอย่างสุริยคติก็นับเป็นเดือนกุมภาพันธ์ วันนั้นไม่แน่นอน ไม่คำนวณตามพระจันทร์ วันเพ็ญจึงเปลี่ยนไปๆ ไม่ตรงเป็นวันเดียวกัน จึงไม่สามารถจะกำหนดนับได้โดยสุริยคติ สำหรับพุทธบริษัทเรา. การที่นับเอาพระจันทร์เป็นหลักเกณฑ์ทางจันทร์คติดังนี้ ก็เนื่องมาจากขนบธรรมเนียมประเพณีของพุทธบริษัท และของต่างศาสนาด้วยกัน ซึ่งดวงแฉกถือเอาจันทร์คติเป็นเครื่องกำหนด เพราะฉะนั้นเราจึงได้วันเพ็ญทุกคราวไป ด้วยเหตุที่ถือเอาจันทร์คติเป็นหลักกันเอง. อีกทางหนึ่ง พุทธบริษัทบางพวกอาจจะถือเอาสุริยคติ หรือถือเอาเดือนของตนเองเป็นประมาณ ถ้าเป็นดังนี้ การนับก็เปลี่ยนไป และไม่ตรงกับวันเพ็ญ ไม่เป็นที่ยอมรับกันในหมู่พุทธบริษัทอย่างฝ่ายเถรวาท เช่นประเทศไทยเป็นต้น; เป็นอันว่าประเทศไทยเราได้ถือเอาวันมาฆปุณณมี เป็นหลักเช่นนี้เสมอไป.

ดังที่จะต้องกำหนดต่อไปก็คือขอที่ว่า เหตุใดวันเช่นวันนั้น จึงเป็นวันสำคัญในพระพุทธศาสนา วันเพ็ญมาฆะนี้เป็นวันสำคัญขึ้นมา ก็เนื่องมาจากพระอรหันต์ทั้งหลายใน

พระพุทธศาสดา ได้ประชุมกัน มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข
ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ซึ่งเป็นหลักคำคัญในพระพุทธ-
ศาสดา ดังที่ทราบกันอยู่ทั่วไปแล้ว และอีกประการหนึ่ง
เนื่องมาจากในพรรษาสุดท้ายที่พระพุทธองค์ทรงปลง
พระชนมายุสังขาร กำหนดวันปรินิพพาน ว่าจะมีในโอกาส
๓ เดือน หลังจากวันนั้นเป็นต้นไป. เมื่อเป็นดังนี้ เราได้
ความสำคัญของวันนั้นเป็น ๒ อย่าง คือการประชุมของพระ
อรหันต์ที่เรียกว่า จาคฺรงคสังฆนิบาต นั้น ประการหนึ่ง และ
การ ปลงพระชนมายุสังขาร กำหนดวันปรินิพพานของ
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นอีกประการหนึ่ง รวมเป็น ๒ ประการ
ด้วยกัน กันบว่าเป็นการเพียงพอแล้ว ที่จะทำการวินิจฉัย
กันในข้อที่จะถือเอาเป็นคติอย่างไรได้

ข้อแรกที่ว่า ประชุมจาครังคสังฆนิบาตนั้น มีใจ
ความสำคัญอยู่ที่ตรงที่พระอรหันต์ทั้งหลายประชุมกัน และ
ข้อความที่ทรงแสดงนั้น ก็คือ หลักธรรมที่ทำบุคคลให้เป็น
พระอรหันต์ นั้นเอง เพราะฉะนั้นเรื่องที่จะต้องวินิจฉัยกัน
ก็คือเรื่องความเป็นพระอรหันต์ ว่ามีความสำคัญอย่างไร
เกี่ยวเนื่องกันกับพวกเราอย่างไรเป็นต้น; ถึงแม้การปลง

พระชนมายุตั้งชารนหนเฝ้าก่ก่ด่าได้ว่า เป็นวิชการ หรือ
 เป็นอาการอันหนึ่งของพระอรหันต์ ซึ่งจะพึงกระทำได้ และ
 พึงกระทำ เพราะฉะนั้นเราวินิจฉัยรวมกันได้โดยที่เดี๋ยว่า
 เรื่องของพระอรหันต์นั้นเป็นอย่างไร.

ถ้าได้ทราบเรื่องราวของพระอรหันต์อย่างถูกต้อง
 แล้ว ครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว ก็นับว่าเป็นการทราบเรื่อง
 ราวอันเกี่ยวกบวณมาชบูชานอย่างครบถ้วนทีเดียว. การที่
 จะเข้าใจเรื่องราวของพระอรหันต์นั้นไม่เป็นของง่ายนัก ถ้า
 จะวินิจฉัยกันแต่ตามคตวหน่งต้อ หรือเรื่องราวในพระคัมภีร์
 แล้ว แทบจะไม่มีประโยชน์อะไรแก่บุคคลผู้ได้ยินได้ฟัง
 เพียงครั้งเดียว เพราะว่าจะต้องกำหนดศึกษาพิเนิจพิจารณา
 กันมาก เพราะเหตุฉะนั้น โอกาสเช่นวั้นนี้ จะได้วินิจฉัย
 กันแต่ในทางที่จะเข้าใจได้สำหรับคนทั่วไป ว่าพระอรหันต์
 นั้นเป็นอย่างไร. การที่พระอรหันต์ประชุมกันในวันไหน
 ด้วยเหตุไม่นัดหมายเป็นคตนั้น ยังไม่สำคัญเท่ากับข้อที่ว่า
 ความเป็นพระอรหันต์ของท่านนั้นเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้น
 ขอให้ท่านทั้งหลายทุกคน จงได้สนใจในเรื่องของพระอร-
 หันต์โดยตรง ว่าความเป็นพระอรหันต์นั้นเป็นอย่างไร และ

จะเป็นประโยชน์แก่พวกเราเท่าที่จะถือเอาได้เพียงไร ดับ
 ครอบไปด้วย.

เมื่อกล่าวเป็นคำถามกันว่า พระอรหันต์นั้นคือบุคคล
 ชนิดใดคนหนึ่งแน่ๆ ย่อมจะกล่าวได้ว่า พระอรหันต์เป็นบุคคล
 ที่อยู่เหนือทุกข์โดยประการทั้งปวง. และมันเกี่ยวข้องกับอย่าง
 ไรกับพวกเรา? มันเกี่ยวข้องกับกันอยู่กับพวกเราในข้อที่ว่า
 พวกเราก็ออยู่ภายใต้ความทุกข์ด้วยประการทั้งปวงเหมือนกัน
 ในเมื่อพระอรหันต์ท่านอยู่เหนือความทุกข์โดยประการทั้ง
 ปวง ปัญหาก็คจะมีว่า เราจะสนใจไปทำไม? นั้นมันแล้ว
 แต่ว่าบุคคลผู้ใดจะมีความประสงค์อย่างไร ถ้าบุคคลผู้ใด
 ประสงค์จะอยู่ภายใต้ความทุกข์โดยประการทั้งปวงไปตาม
 เดิม ก็ไม่ต้องสนใจเรื่องของพระอรหันต์เลยก็ได้ ก็จะได้
 มีความทุกข์โดยประการทั้งปวง ต่มนำหน้าของบุคคลชนิด
 นั้น โดยไม่ต้องสงสัย; แต่ถ้าบุคคลใดมีความหวังว่าจะ
 บรรเทาความทุกข์นั้น จนกระทั่งอยู่เหนือความทุกข์แล้ว
 ก็จำเป็นที่จะต้องสนใจเป็นธรรมดา และจะต้องมีความ
 สนใจมากเป็นพิเศษ สำหรับบุคคลที่อยากจะดับทุกข์
 ดับเชิง. หรือสำหรับบุคคลที่มีความคิดว่า เราเกิดมาทางที่

จะต้องได้สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์จะพึงได้รับ เพราะ
 ฉะนั้น บุคคลประเภทนั้น จึงมีความสนใจในเรื่องของ
 พระอรหันต์ยิ่งกว่าเรื่องอื่นใด จนได้รับประโยชน์เต็มตามที่
 ควรจะได้รับจริง ๆ. ข้อที่ว่าคนเราเกิดมาควรจะต้องอยู่ภายใต้
 ความทุกข์ หรืออยู่เห็นความทุกข์ นั้น นับว่าเป็นบัญญัติ
 ดำเนินชีวิตที่ถูกต้องแท้จะกล่าวได้; แต่ถ้าคนบางคนมาเกิดที่อภอย
 เกิดความทุกข์แต่ว่า คนอย่างเราหรือคนทั่วไปไม่ดำรงอยู่
 อยู่เห็นความทุกข์ได้คงจะดีแล้วก็ไม่สนใจ ถือเสียว่าเป็นสิ่ง
 สดด้วยดีดังนกเพราะเหตุว่าเป็นกรรม เป็นบาปของบุคคล
 นั้นเองที่ไม่พยายามเข้าใจ ให้ถูก ให้ตรง ยิ่งจนไปกว่านั้น
 เป็นผู้ล้มเหลวที่จะมีความทุกข์ หรือทนทุกข์โดยซนตา. แต่ถ้า
 บุคคลบางคนมามีความคิดกันว่า สิ่งนี้คงไม่เป็นสิ่งที่เกิด
 อดด้วย ถ้าเป็นสิ่งที่เกิดอดด้วย พระพุทธเจ้าก็ไม่เป็นประโยชน์
 พระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นในโลกนี้ ก็เพื่อจะช่วยเหลือสัตว์โลก
 เพราะฉะนั้นคำสอนของพระองค์จะต้องไม่เกิดอดด้วยที่สัตว์
 โลกจะปฏิบัติตาม. และอีกประการหนึ่งนั้น ถือกันว่า
 พระพุทธเจ้านั้น เป็นพระผู้มีมาตมพุทธเจ้า คือศรีธรรม
 ที่สุด และด้วยพระองค์เอง. การศรีธรรมที่สูงสุดในสิ่งที่ดีควร

ทั้งปวงเรียกว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า. ความศรัทธาในสิ่ง
 ทั้งปวงและถึงที่สุดนั่นเอง จะต้องทำให้พระองค์ทรงแสดง
 ธรรมที่ไม่อยู่เหนืออวัยวะของมนุษย์ เพราะว่าพระองค์เป็นผู้
 ฉลาดถึงที่สุด และรู้อะไรทั้งปวง ย่อมสามารถทรงแสดง
 ธรรมนั้นให้อยู่ในสภาพที่มนุษย์ทั้งหลายจะฟังเข้าใจได้
 เพราะฉะนั้นธรรมที่พระองค์ทรงแสดงไว้ต้องไม่เป็นสิ่งที่
 เหลืออวัยวะเลย. เมื่อมีความคิดนึกมาในทำนองนี้ ก็พอที่
 จะเกิดความสนใจ และเกิดความพยายามพากเพียรที่จะมี
 ความรู้ความเข้าใจในพระธรรมคำสอนของ พระพุทธเจ้า
 และพยายามศึกษาประพฤติปฏิบัติจนได้รับประโยชน์ตาม
 สัมคอรที่จะได้รับ นี้เรียกว่าไม่เดียงสาก็ได้เกิดมาเป็นมนุษย์
 และเป็นพุทธบริษัท. แต่ถ้ามัวให้ออกไปแล้ว
 จะเป็นพุทธบริษัทหรือไม่เป็นพุทธบริษัทก็ตาม ความดับ
 ทุกข์ย่อมเป็นเหมือนกันหมด การทำความดับทุกข์ก็เหมือนกัน
 หมด เพราะว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้และนำมาสอนนั้น
 เป็นสิ่งต่างอกของธรรมชาติ คือว่าพระองค์ก็ก้าวไปตาม
 ความจริงของธรรมชาติ ที่มนุษย์ทุกคนจะต้องเป็นเช่นนั้น
 ไม่ใช่ตรัสเอาเอง และไม่ใช่ตรัสเฉพาะบุคคลบางหมู่ บาง

พวก แต่ตรีตีในฐานะที่เป็นความจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง. ไม่ต้องกล่าวถึงมนุษย์ทุกคนในโลกนี้ แม้พวกเทวดา พวกพรหม ในสวรรค์ก็จะต้องเป็นอย่างนี้ คือจะต้องมีหลักเกณฑ์อย่างเดียวกัน แม้จะต่างไปจนถึงจำพวกสัตว์นรก เปต เตียรัจฉาน อสุรกาย เป็นต้น ก็ยังมีกฎเกณฑ์อย่างนี้ มีกฎเกณฑ์อย่างเดียวกันในการที่จะปฏิบัติเพื่อทำความดับทุกข์ให้แก่ตนได้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นอันกล่าวได้ว่า การศึกษาคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นสิ่งที่ถูกต้อง เป็นสิ่งที่ควรกระทำอย่างยิ่งสำหรับทุกคนโดยไม่ยกเว้นผู้ใดเลย แต่การที่บางคนบางคนเกิดเข้าใจผิด แล้วเดินเถลไถลออกไปเสียนอกทางนั้นนับว่าเป็นกรรมของบุคคลนั้นเอง จะทำอย่างไรได้ เพราะเหตุฉะนั้นแหละ จึงจำเป็นที่จะต้องพูดกันแต่ในบุคคลที่ไม่มีบาปกรรมมากเกินไป คือที่เป็นบุคคลไม่อาภัพ แต่เป็นบุคคลที่มีความสมควร มีความเหมาะสม ที่จะทำความดับทุกข์ให้แก่ตนได้.

เรื่องราวของการทำความดับทุกข์ชั้นเชิงนั้นแหละ เป็นเรื่องราวของความเป็นพระอรหันต์ และผู้ดับทุกข์

ได้ตั้งเชิงไม้เม็ดอ นันแหละคือบุคคลประเภทที่เรียกกัน
ว่าพระอรหันต์ เพราะฉะนั้นถ้าบุคคลผู้ใดมีความนิยมใน
การทำความดีทุกขสันเชิงแล้ว ก็ควรสนใจในเรื่องราว
ของพระอรหันต์โดยตรง เพราะไม่มีเรื่องอื่นออกไป
จากน.

ข้อที่กล่าวว่าเป็นเรื่องราวของพระอรหันต์เป็นความดี
ทุกขโดยตรงนั้น ไม่ใช่เป็นเรื่องที่ใครบัญญัติขึ้นหรือว่า
เขาเอง แต่ว่าเรื่องได้เป็นมาอย่างนั้น คือว่าบุคคลที่รู้เรื่อง
ความจริงของความทุกขจนปฏิบัติดีทุกขได้ตั้งเชิง คน
นั้นก็เป็นผู้พ้นทุกข แล้วเราเพิ่งมาเรียกกันเขาเองตามความ
พอใจ ตามความเคารพว่าพระอรหันต์. พังดูเป็นของขลัง
ของศักดิ์สิทธิ์ไปเสียทางหนึ่ง เคยทำให้เกิดความนิยมไป
ในทางขลังทางศักดิ์สิทธิ์; แม้ชอนก็เป็นความเข้าใจผิดใน
เรื่องอันเกี่ยวกับพระอรหันต์ด้วยเหมือนกัน. เขาจะต้องทำ
จิตใจให้เป็นกลางให้รู้จักความทุกข รู้ดีกถ์ความทุกข
เมื่อระอาต่อความทุกข แล้วพยายามทำความดีทุกขนั้น
เสีย; จะเป็นพระอรหันต์ หรือไม่เป็นพระอรหันต์อย่าไป
สนใจ; เมื่อดีทุกขหมดตั้งเชิงแล้ว จะเป็นพระอรหันต์

หรือไม่เป็นพระอรหันต์ ไม่มีปัญหาอะไร และว่าโดยที่แท้
 ก็ยอมเป็นพระอรหันต์ อยู่โดยถูกต้อง และในตัวเอง
 ไม่ต้องไปคิดไปนึกในข้อนี้ให้เสียเวลา; เพราะถ้ายังไปคิด
 ไปนึก ก็ยังเกิดความขี้ดมั่นถือมั่น เป็นความหลงใหล
 เป็นความทะเยอทะยานอยาก อยากที่จะเป็นพระอรหันต์
 แต่ก็ไม่อาจจะเป็นพระอรหันต์ได้ด้วย ความอยาก. ยังมี
 ความอยากก็ยังไม่เป็นพระอรหันต์ เพราะฉะนั้นจะต้อง
 หยุดความอยากโดยประการทั้งปวงเสียทุกสิ่งทุกอย่าง ก็
 จะเป็นพระอรหันต์ขึ้นมาเอง โดยไม่ต้องอยาก. ถ้ามีความ
 อยาก ก็อยากไปในทางที่จะดับความทุกข์ เพราะว่า การ
 อยากในทางที่จะดับความทุกข์นั้น ไม่เป็นที่ตั้งแห่ง
 ความขี้ดมั่นถือมั่น ไม่เป็นคำสักคิเลส ไม่ใช่คำ
 ที่ตรงฟังแต่นำอยาก เหมือนกับคำที่อยากเป็นพระโสดา
 พระสกิทาคา พระอนาคา พระอรหันต์ เหล่านี้เป็นต้น
 คำเหล่านี้ถูกผู้ใดยืมสอนให้เห็นเป็นของขลัง นำอยากแต่
 อยากรไปด้วยความหลงใหลกันไปเสียหมดแล้ว เรายังไม่
 เป็นพระอรหันต์มากยิ่งขึ้นทุกที เพราะเป็นความอยากที่
 เข้าข้างตัว เห็นแก่ตัว ไม่มีความรู้ความเข้าใจว่าเรื่องนั้น

เป็นอย่างไ้ โดยแท้จริง แต่ก็อยากด้วยความหลง ๆ ก็น
 เ้านนเอง และอยากด้วยความเห่อเหิมทะเยอทะยานที่จะ
 เป็นอริยบุคคลจนเป็นบ้าเป็นหลังรักษาไม่หายดังนกกม. นั้น
 แลหะคือความอยากในการที่จะเป็นพระอรหันต์เป็นต้น ของ
 บุคคลที่ไม่มีความรู้เพียงพอ และเป็นอันตรายเพราะเป็น
 ทดงแห่งความยึดมั่นถือมั่น.

ส่วนอีกทางหนึ่งนั้น ได้แก่ความอยากจะดับทุกข์
 ขอนไม่เป็นที่อันตราย ขอนไม่เป็นที่ทงแห่งความยึดมั่นถือ
 มั่น เพราะว่าถ้าความทุกข์ปรากฏอยู่จริง ๆ แล้วต้องการ
 — อยาก — ประสงค์ — ปรารถนา ที่จะดับมันเดี๋ย ก็
 พยายามทำไปเรื่อย ๆ ในทางที่จะดับมัน มันก็ไม่ทำอะไรที่
 จะทำให้เข้าใจผิด หรือเป็นความหลงยึดถือในทำนองเป็น
 ของขลังของศักดิ์สิทธิ์ไปได้ จึงเป็นไปโดยเรียบร้อย ความ
 ทุกข์หมดไปโดยลำดับ จนกระทั่งหมดทุกข์สิ้นเชิง ดำรงถ
 uthจะเป็นผู้อยู่เหนือความทุกข์ หรือที่เรียกกันอย่างไพเราะ
 ว่าเป็นพระอรหันต์นั้นได้; ถ้าไม่ถึงอย่างนั้น ก็ยังดำรงถ
 uthจะเป็นผู้มีความทุกข์เบาบาง มีความทุกข์แต่เล็กน้อย
 พอดีกับภารที่เกิดขึ้นมาเป็นมนุษย์และพบกับ พระพุทธศาณา

ไม่มีความทุกข์เต็มท่เหมือนบุคคลที่โง่หลงงมงายเต็มท่ คือ
 ไม่มีแสงสว่างแห่งธรรมะอยู่ในใจของตนเลย. เป็นอันว่า
 การที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับธรรมะ ที่ทำให้ความเป็นพระ
 อรหันต์นั้น อย่าได้ทำไปด้วยความยึดมั่นถือมั่น
 ในความเป็นพระอรหันต์เป็นต้น แต่ให้มีความ
 แน่วแน่ในการที่จะดับทุกข์ หรือทำลายความทุกข์
 ของตนเองจริง ๆ ไม่เป็นติดงอแงแห่งความยึดถือ ไม่เป็นที่
 ติดแห่งความมัวเมาหลงใหล ในเกียรติยศชื่อเสียงที่สูงส่ง
 เช่นนั้น; ดังต่าง ๆ ก็จะเป็นไปด้วยดี คือสามารถที่จะ
 บรรเทาความทุกข์ของตนเองได้คราวละเล็กน้อยเป็นลำดับ
 ด้ ๆ ไปทุกวัน; ไม่ใช่ทำด้วยความตะเมอเพื่อฝัน ว่าจะ
 เป็นพระอรหันต์ขึ้นมาปุบปับ ด้วยอาการทำอย่างนั้นอย่าง
 นั้นเป็นต้น ซึ่งไม่เคยสัมประสงค์ แม้แก่บุคคลใดเลย เพราะ
 เป็นความหลงผิดโดยสิ้นเชิง. บุคคลที่เป็นพระอรหันต์ ท่าน
 ไม่ทะนงตัว ไม่ยึดถือตัว ไม่สำคัญตัว ว่าเป็นพระอรหันต์;
 บุคคลที่ไม่เป็นพระอรหันต์ต่างหากที่หลงไปยกย่องสรรเสริญ
 หรือกระหึ่มต่อความเป็นอย่างนั้น แทนพระอรหันต์เสีย
 เอง. นี้ก็เป็นเพราะว่า คนธรรมดาสามัญนั้นมีความ

กระหึ่ม อยากที่จะเป็นนั่นเป็นนี่ และอยากเป็นให้สูงส่งกว่าคนทั้งปวง จึงกระหึ่มเรื่องความเป็นพระอรหันต์ ของพระอรหันต์; ไม่ใช่ของคนเองเลย แต่ก็ไปกระหึ่มในความเป็นพระอรหันต์ ของพระอรหันต์ ทั้งที่พระอรหันต์ท่านไม่มีความรู้สึก และไม่มีความกระหึ่มในความเป็นพระอรหันต์ของตน. ขอให้พิจารณาคูเกิดว่า มันต่างกันอย่างไร ในระหว่างบุคคลที่เป็นพระอรหันต์ กับบุคคลที่ไม่เป็นพระอรหันต์.

คนที่มีความทะเยอทะยาน มีความกระหึ่มที่จะเป็นนั่นเป็นนี่อยู่ตลอดเวลา นั้นไม่มีทางที่จะเป็นพระอรหันต์ได้. ในทางที่ตรงกันข้าม ดังเหล่านั้นแหละเป็นดังที่จะต้องบรรเทาลงไป คืออย่าได้มีความกระหึ่มทะยานในการที่จะเป็นอะไร หรือลดบรรเทาความกระหึ่มทะเยอทะยานนั้นให้น้อยลงตามลำดับ ๆ ก็จะสามารถดำเนินตนใกล้ความเป็นพระอรหันต์เข้าไปได้ทุกที โดยไม่รู้สึกตัวก็ยิ่งได้. นี่เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า การเป็นพระอรหันต์นั้น หมายถึงการทำลายความอยาก ความปรารถนา หรือความต้องการของกิเลสตัณหาออกไปเสียตามลำดับ ๆ แต่เป็นผลสืบเนื่องพิจารณาเห็นดังทั้งปวงโดยความเป็น

ของที่เราไม่ต้องอยาก แต่มีสติปัญญาแล้วก็ทำมันไปตาม
สมควรแก่เหตุผล; สติปัญญาบอกให้รู้ว่าควรทำ ควรทำ
เพราะเหตุใด ควรทำอย่างไร จิตใจจึงจะไม่เป็นทุกข์
แล้วก็ทำไปตามนั้นก็เหมือนกัน. การที่จะไม่ทำอะไรเฉยเฉย
นั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ เราต้องทำ เราต้องทำอะไรทุกอย่าง
ที่ควรจะทำ.

ปัญหามันมีอยู่ว่า ในการทำนั้น เราจะทำให้มัน
เป็นทุกข์หรือไม่ให้เป็นทุกข์ ถ้าจะทำให้ไม่ให้เป็นทุกข์
ต้องทำด้วยสติปัญญา อย่าทำด้วยกิเลสตัณหาหรือความ
อยาก; ถ้าต้องการให้มันเป็นทุกข์ นั้นแหละ จึงค่อยทำ
ด้วยกิเลสตัณหา หรือด้วยความอยาก. จะทำอะไรสักชนิด
หนึ่งก็ตาม ถ้ารู้ดีว่าทำไปด้วยความอยาก หรือเป็นกิเลส
ตัณหาแล้ว ต้องมีความทุกข์โดยแน่นอน แต่ถ้าทำด้วย
สติปัญญาอย่าให้กิเลสตัณหาเข้ามาเกี่ยวข้องแล้ว แม้จะ
ทำมากมายกายกองเพียงไรก็หาเป็นความทุกข์ไม่ เพราะ
สติปัญญารู้จักทำให้ไม่ต้องเป็นทุกข์; นี้แหละเรียกว่า
สติปัญญาของพระอรหันต์ สติปัญญาของพระอรหันต์
เป็นอย่างไร คือเป็นสิ่งที่ทำให้เรามีชีวิตอยู่ได้โดยไม่ต้อง

อยากรู้ หรือเป็นทุกข์ ทำให้เราทำสิ่งต่าง ๆ ไปได้มาก-
 มายโดยไม่ต้องอยากหรือต้องเป็นทุกข์ เราจึงไม่มีความทุกข์
 เดยโดยประการทั้งปวง อย่างนี้เรียกว่าสติปัญญาแท้. ถึง
 จะทำอะไรก็ควบคุมความอยากไว้ได้ ไม่ให้มีความอยาก
 จนเป็นทุกข์ เดยเป็นผู้ชนะความอยากอยู่ตลอดเวลา เมื่อ
 ชนะความอยากแล้ว ก็เป็นการชนะความทุกข์ด้วย และ
 เมื่อชนะความอยากและความทุกข์แล้ว ก็ยอมเป็นการชนะ
 สิ่งทั้งหลายทั้งปวงทั้งหมดทั้งต้นในโลกรู้และโลกอื่น ๆ ด้วย.
 เป็นอันว่าเป็นผู้ชนะโดยประการทั้งปวง เพราะไม่มีความ
 อยาก เพราะเอาชนะความอยากเสียได้ และเป็นผู้มีสติ
 ปัญญาอยู่โดยสมบูรณ์. นี้เป็นสิ่งที่ทำให้เห็นชัดลงไปข้อ
 หนึ่งแล้วว่า ถ้าเราจะทำอะไรไม่ให้เป็นทุกข์ เรา
 ต้องทำด้วยสติปัญญา ที่เหมาะสม ที่เพียงพอ อย่าไป
 ทำด้วยกิเลสตัณหาในเรื่องนั้นเป็นอันขาด. บางคนอาจจะ
 คิดว่า ถ้าไม่ทำด้วยกิเลสตัณหาไม่สนุก ข้อนี้มันมีความ-
 หมายแตกต่างกันเป็น ๒ อย่าง คือมันสนุกอย่างคนมีกิเลส
 ตัณหา กับสนุกอย่างคนมีสติปัญญา อีกนั่นเอง. สนุก
 อย่างคนมีกิเลสตัณหา ก็ต้องได้มาสนองหน้าผากเสีย

ภาคา ดมหน้าหน้าของมนอกตามเคย; แต่ถ้าทำด้วยสติ
 ปัญญาแล้ว ไม่ต้องเป็นอย่างนั้น แม้จะไม่ต้องหิวระ
 แม้จะไม่ต้องร้องไห้ ก็มีชัยชนะอยู่ตลอดเวลา คือประดับ
 ความดำริ่จิ่งต่าง ๆ เป็นไปด้วยดี เป็นผู้ที่มีความต้อง-
 การอันดำริ่จิ่งได้ โดยไม่ต้องร้องไห้ โดยไม่ต้องหิวระ.
 การเป็นอย่างนี้เรียกว่า เป็นความตมกของบุคคลที่มีปัญญา
 ถ้าจะเรียกว่าหิวระ ก็หิวระเขาอยู่ในใจ ส่วนเรื่อง
 ร้องไห้เป็นไม่มีเลย เพราะว่าการร้องไห้ นั้นมา
 จากการไม่ได้ตมตามที่ยาก ถ้าเราไม่ยากเสียแล้ว มัน
 ก็ไม่มีการที่ไม่ได้ตมตามที่ยาก แล้วมันก็ไม่มีการร้องไห้
 หรือการต้องร้องไห้ เพราะฉะนั้นจึงไม่มีการร้องไห้ จะมี
 ก็แต่การหิวระ แต่ก็ไม่ใช่ว่าหิวระเขาอย่างคนโง่ ๆ.
 การหิวระเขาเพราะได้้อย่างใจของคนโง่ ๆ นั้น มันคู่กัน
 กับการร้องไห้; มันเห็นตเห็นอยเพราะความอยาก เพราะ
 ฉะนั้นมันก็เป็นกรร้องไห้อย่างโง่เขลาชนิดหนึ่งนั่นเอง คือ
 การหิวระเพราะได้้อย่างใจนั้นแหละเป็น กรร้องไห้อย่าง
 โง่ ๆ อีกชนิดหนึ่งนั่นเอง; เป็นอันว่ามันมีแต่ความแผดเผา
 มีแต่ความทนทรมาด้วยกันทงน. แต่ถ้ามีสติปัญญา ไม่มี

ก็เกิดค้นหาที่เป็นเหตุให้ทำแล้ว มันหัวเราะแท้จริง คือหัวเราะด้วยจิตใจ หัวเราะว่าตั้งทั้งหลายทั้งปวง เป็นไปตามที่มันเป็นของมันเอง แล้วมันทำอะไรเราไม่ได้ มันทำให้เรามีความสุขไม่ได้ เรามองเห็นอยู่แล้วว่า มันจะต้องเป็นอย่างไร แต่มันก็เป็นอย่างนั้นจริงๆ เราหัวเราะเยาะมัน เพราะเราทลายถูก และในที่สุด เราหัวเราะเยาะมัน เพราะมันทำอะไรให้เราเป็นทุกข์เป็นร้อนไม่ได้. การหัวเราะอย่างนี้ จึงผิดกันไกลกับการหัวเราะของบุคคลที่หัวเราะสรวลเสเฮฮา เพราะได้ทำอะไรมาสมตามความอยากของคน. การหัวเราะชนิดนั้น มันก็ต้องเป็นรองสำหรับคนที่เกิดค้นหาอยู่ดี คือต้องมีความอยาก ครั้นได้สมอยาก จึงหัวเราะ. แต่ว่ามันจะสมอยากไปได้สักเท่าไร ในเมื่อตั้งทั้งหลายทั้งปวงต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย ไม่ข้ามนักต้องร้องไห้ ถ้ายังมีความอยากอันนั้นอยู่ คือความหลงอยากในสิ่งที่ได้มา หงวักในสิ่งที่ได้มา อยากไม่ให้เปลี่ยนแปลงไป; ในที่สุดมันก็ต้องร้องไห้ เพราะตั้งทั้งหลายทั้งปวงเปลี่ยนแปลงไป หรือว่าเพราะตั้งทั้งหลายทั้งปวงไม่เป็นไปตามต้องการ. ยิ่งรักมากยิ่งอยากมาก

อยากรจะให้มันไปทำตามความต้องการของตนมาก มันก็ยังไม่
 ไม่เป็นไปตามความต้องการของตนมากขึ้นอีก เพราะตน
 อยากมากเกินไปนั่นเอง; ถ้าคนอยากแต่น้อย มันก็พอจะ
 เป็นไปได้บ้าง; แต่ถ้าไม่อยากเด็ดขาด มันก็ไม่มีความคิด
 หวังในอันใด จึงเป็นอันว่าไม่ต้องร้องให้ และไม่ต้อง
 หวระะชนิดที่เป็นการตรวจแต่เฮฮา. การร้องให้ การ
 ตรวจแต่เฮฮา เป็นของคู่กัน และเป็นของบุคคลที่มีความ
 อยาก; ส่วนบุคคลที่ขยชนะ เป็นผู้ที่มีสติปัญญาสมบูรณ์
 นั้น มีแต่หวระะทางสองอย่าง คือเมื่อไม่เป็นไปตามที่
 ต้องการ ก็หวระะเถาะว่า มันเป็นอย่างนั้นเองของมันเอง
 ตามธรรมชาติ; แม้มันเป็นไปตามต้องการ ก็หวระะเถาะ
 ว่า เราไม่ได้ต้องการดังเหล่านั้นเลย ไม่ใช่ดังที่เราจะหลงรัก
 หลงอยาก หลงต้องการ จะมีมากก็ได้ ไม่มีมากก็ได้ เรา
 ถือเอาเพียงความเป็นอยู่สบายในการเป็นอยู่ในโลกนี้ เพราะ
 ฉะนั้นจึงหวระะเถาะทางสองทาง คือทั้งที่เป็นไปในทางที่
 ต้องการ และทั้งในทางที่ไม่ต้องการ จึงเป็นผู้ไม่มีความ
 ทุกข์เลย. ลักษณะของบุคคลเช่นนี้แหละ เรียกว่า บุคคล
 ผู้ชนะดังทงปวง ไม่มีสิ่งใดมาทำบุคคลนี้ให้เร้าร้อน ให้

ดิถีบัญญัติหัวเราะเยาะได้ ซึ่งเป็นการหัวเราะอีกทางหนึ่ง
 คือหัวเราะเยาะด้วยสติบัญญัติอยู่ในภายใน คือมีความ
 อดทนอดทนตามแบบของบุคคลผู้มีปัญญานั้นเอง; ไม่ต้อง
 อดทนอดทนไปตามแบบของบุคคลที่จะต้องหงุดหงิด หรือ
 หัวเราะชนิดที่ทำให้ท้องคัดท้องแข็ง เห็นขยอกเห็นขยใจ
 เช่นเดียวกับความร้องไห้ ถ้าเราระดงหนักถึงพระอรหันต์
 เราอย่าเพียงแค่นั่งถือในคำ ๆ หนึ่งว่าเป็นคำสูงสุด แต่เรา
 ระดงหนักถึงข้อที่คนเราไม่เห็น จะต้องทำตนให้เป็นอย่าง
 นั้นให้จงได้ คือให้อยู่เหนือความทุกข์ให้จนได้ ได้
 ชนะถึงทั้งหลายทั้งปวง อย่าให้มันตั้งโตมาเบียดเบียนจิตใจ
 ให้เราร้อนหรือเดือดร้อนได้ นั่นแหละจึงจะสัมพันธ์กับการที่
 เราระดงหนักถึงพระอรหันต์ หรือเราออกปากเอ่ยชื่อถึง
 พระอรหันต์ หรือเรามาทำพิธีเป็นพระธก เป็นการบูชา
 แก่พระอรหันต์ เช่นกระทำในวณนเป็นต้น หรือว่าเราจะ
 ถวายร้อง ท่องบท ตั้งซึ่งเป็นคุณธรรมของพระอรหันต์ก็
 ตาม จิตใจของเราจะต้องระดงหนักถึงจิตใจที่บริสุทธิ์สะอาด
 สว่างไสว แจ่มแจ้ง ดังเขียน ไม่มีอะไรมาบีบบังคับให้เราร
 ้อนเดือดร้อนได้แต่ประการใด; จึงจะได้อธิบายว่า วณนเป็น

วันมาฆบูชาสำหรับเราอย่างเต็มที่ และอย่างถูกต้อง. ถ้า
 ผลิตจากนแถวมนกก็เป็นวันหยุดการงานของคนทำงาน หรือ
 เป็นการหยุดโรงเรียนของเด็กโรงเรียน แม้แต่เด็กอมมือ
 ก็รู้จักดีใจว่าได้หยุดโรงเรียน นี่ไม่เป็นการทำมาฆบูชาที่
 ถูกต้องเลย.

ถ้าจะให้เป็นการทำมาฆบูชาที่ถูกต้องแล้ว มันไม่
 ใช่ว่าเพียงแต่หยุดโรงเรียนหรือหยุดการงาน แต่มันจะต้อง
 เป็นการทำจิตใจของเราเองให้มีความรู้ตัวว่างใสแจ่มแจ้ง
 ในเรื่องของพระอรหันต์ และพยายามทำจิตใจของเราให้
 คล้ายกับจิตใจของพระอรหันต์ ให้มากที่สุดเท่าที่ทำได้
 แต่ไม่ใช่ทำด้วยความทะเยอทะยาน อยากระดมกิเลสตัณหา
 ว่า กูจะเป็นพระอรหันต์ ดั่งนกหาไม้; เพราะว่าถ้าทำ
 อย่างนั้น มันยังไม่ได้ แต่จะต้องทำด้วยความระมัดระวัง
 ดำรงเป็นอันดี มีสติสัมปชัญญะ อย่าให้กิเลสตัณหา
 มาครอบงำต่างหาก. เมื่อทำได้ดังนั้น จิตใจของบุคคล
 ผู้นั้น ก็จะเป็นจิตใจที่คล้ายกันกับจิตใจของพระอรหันต์
 ขึ้นมาทันที แม้ว่าจะไม่เป็นไปโดยตลอดและเด็ดขาด เป็น
 เพียงชั่วคราวยามหรือชวณหนึ่งคนหนึ่ง ก็ยังประเสริฐสุด

เป็นดังประเสริฐสุดที่มนุษย์ใครบคนหนงวหนงตงน แดว
 จะเขาอย่างไรเดา. ตามขรรมตาเราม่จคใจเราวอันกรวณ
 กรวาย ดนรนระดำระสาย วังไปวังมาหาความตงบร้างบ
 มได้คตอดทงเตอนทงบแเดว จะม่เป็นการตมควรบ้างเตย
 เทยหรือว เราจม่ความตงบเยอเกนตักวหนงคนคนง
 เพอรูงตงทตทตตมมนุษย์เราควจได้. ขอนม่เป็นการ
 ขาดทน มม่เป็นการเตยหายอะไร ถักคคักไปนแ่งของ
 การพักม่อน ก็ม่เป็นการพักม่อนอย่างยง ถักนคไปนแ่ง
 ของการคักษา ก็ม่เป็นการคักษาอย่างตุงตุง ถักนคไปน
 แ่งของการทำควมดี ก็ม่เป็นการทำควมดีตุงตุงจนอยู่
 เหนือควมดีโดยประการทงปวง. เม่อนันวการเตยตงระ
 เวดาแเดเตยตงระตงต่าง ๆ มาทำกายวจาใจของคนให้้อยู่
 ในร่องรอยของพระอรหันคในวณเช่นนน เป็นตงประเสริฐ
 ที่ตุดดำหรับบคคตทกประเภทแเดว เพราะวแม่แต่บคคต
 ประเภททงคตอยู่ ยงมกเตตงหนาอยู่ มนคยงม่เป็นการดี
 อยุนนเอง ที่จะทรมานกเตตงกันเตยบ้าง หรือวอย่างน้อย
 ที่ตุด ก็จได้ม่ควมรู้อย่างถูกคองว ตงนนเป็นตงที่จะ
 แก้พิษโดยอำนาจของกเตตงได้โดยแท้จรง. เม่อคค ก็เตตง

ดูกตามากเกินไป ก็จะได้รู้จักอาศัยตั้งนั้น นำตั้งนั้นมา
 ใช้ก็เกิดของคนได้ตามสมควร เป็นการที่ดีกว่าที่จะไม่รู้
 ละเอียดเป็นไหน ๆ เป็นการรับประกันว่าจะไม่มีความทุกข์
 เกินไป และไม่มีความโง่หลงถึงกับจะไปฆ่าตัวตาย เหมือน
 กับคนโดยมากเป็นกันอยู่ นี่คือนิยามตั้งตั้งของเรื่องของความ
 ๑๓ เป็นพระอรหันต์ ที่อาจจะม่แม่แก่บุคคลที่เป็นชนคนชนคา
 ๑๓ หรือเป็นปุถุชนถึงที่สุด. เมื่อปุถุชนที่เป็นบุคคลถึงที่สุดก็
 ยังได้รับประโยชน์จากตั้งนั้นแล้ว บุคคลที่มีความเป็นปุถุชน
 เมาบางก็ยังคงต้องการความเป็นอย่างนั้นมากจน คือสามารถ
 จะทำตัวเองให้ก้าวหน้าไปถึงถึงที่สุดที่มนุษย์เราควรจะ
 ๑๓ ได้รับได้มากจน เพราะฉะนั้น ขอท่านทั้งหลายจงปวง
 จงได้มีความมั่นใจ มีความแน่ใจในการที่จะทำพิธีมาฆบูชา
 ๑๓ นี้ ด้วยการทำจิตของเราให้คล้ายกันกับจิตของพระอรหันต์
 ๑๓ ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ในวันนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน
 ๑๓ วัน ซึ่งในวันที่กำหนดไว้ว่าเป็นวันพระตถาคตสำหรับพระ-
 ๑๓ อรหันต์ทั้งหลายในปีหนึ่งนั้นมวันเดียว คือวันเช่นวัน
 ๑๓ เท่านั้น ที่กำหนดไว้ สำหรับพระอรหันต์โดยเฉพาะ.

เมื่อนวนเช่นนั้นมาถึงเขา และเราก็อยากจะทำการ
 บุษานวนเช่นนั้น มันก็ไม่มั่งคั่งอันใดดีไปกว่าที่จะทำ
 ให้อุฏเรือนถูกราว คือทำให้ถูกรวนของพระอรหันต์นั้น
 เอง กล่าวคือการทำจิตใจของตนให้คล้ายจิตใจของพระ
 อรหันต์ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แม้แต่ลูกเด็ก ๆ ตัว
 เด็ก ๆ ก็จะต้องมีความตั้งอกตั้งใจว่าเราจะระมัดระวัง
 รักษาจิตใจของเราในวันนี้ ให้มีความโงก ความโกรธ
 ความหลง ระวังดับหายไป อย่าให้เกิดขึ้นในใจได้. ถ้า
 มันจะเกิดขึ้นมาในใจ เราจะต้องหลบเลี้ยงให้มากที่สุด
 เราจะต้องอดกลั้นอดทนให้มากที่สุด เราจะต้องบรรเทา
 ทำลายมันลงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ด้วยสติปัญญาของ
 เราเอง. ถ้าเป็นดังนี้ แล้วแม้เป็นลูกเด็กเด็ก ๆ ก็ยังได้
 ชอว่า บุษาพระอรหันต์โดยวิธีที่ถูกต้อง ยิ่งกว่าคนแก่คน
 เฒ่าที่ไม่รู้จักทำอะไร เอาแต่กรรมนิยมประเพณี พิธี
 รัตองอย่างเดียวไปจนตาย. พิธีรัตองนั้นเป็นเพียงเครื่อง
 ยึดบุคคลไว้ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามพิธีรัตองนั้น ต้องการเท่า
 นั้น แต่หาสามารถทำให้ก้าวหน้าไปจนถึงความจริง คือ
 ความดับทุกข์ตามแบบของพระอรหันต์ทั้งหลายได้ไม่ แต่

ถ้าเราเด็กต่างพิธีรดองเสีย อย่าให้มาฝังแน่นอยู่ในจิตใจ
 จะได้เขาของจริงเข้าว่า. เขาของจริงเข้าว่า ก็คือการตั้ง
 ออกตั้งใจ ขจัดความชั่ว กิเลส และความทุกข์ ออก
 ไปเสียจากใจให้ได้ นั่นแหละที่ว่าเป็นความเข้าใจที่ถูก
 ต้อง. ดังที่เราได้ยินได้ฟังมาในพระคัมภีร์นั้น พระอรหันต์
 ที่เป็นเด็ก ๆ ก็ยังมี ไม่ใช่มีแต่พระอรหันต์ที่เป็นผู้ใหญ่
 หรือที่เป็นคนแก่คนเฒ่า แต่แม้ว่าจะมีจำนวนน้อยมาก
 ก็ยังมี นักเพราะเหตุที่ว่า ความเป็นพระอรหันต์นั้น ไม่ได้
 อยู่ที่อายุหรือวัย เวลาหรือสถานที่ แต่ว่าอยู่ที่สติปัญญา
 ถ้าได้รับการอบรมสั่งสอนเพียงพอ ถ้ามีอุปนิสัยเพียงพอ
 เข้าใจในสิ่งนั้น ๆ ได้แล้ว ก็ถ้ามารดจะเป็นพระอรหันต์
 ได้โดยไม่จำกัดอายุหรือเวลาเลย. เป็นการแสดงให้เห็น
 อยู่อย่างชัดแจ้งแล้วว่า ความเป็นพระอรหันต์นั้น ไม่
 เหลือวิสัยสำหรับบุคคลที่ตั้งใจจริง หรือว่าเรื่องของ
 พระอรหันต์นั้น ไม่ได้อยู่นอกเหนือวิสัยของบุคคลเราเลย.

ทุกคนควรจะสนใจรับเขาไปประพฤติปฏิบัติตาม
 มากตามน้อย ตามสมควร ที่จะฟังมีได้ เพราะว่าทำ
 อย่างไรเสียคนเราก็น่ามีความทุกข์กันอยู่ด้วยกันทุกคน เรา

จงพยายามบรรเทาความทุกข์นั้นตามสัดส่วนแห่งสติปัญญา
 ของคนจงทุก ๆ คนเถิด เพราะตามปกติคนเราก็มักวิตกความ
 ต่ำความสูงความประเสริฐอยู่ด้วยกันทุกคนแล้ว จึงตั้งหน้า
 ตั้งตาสร้างความคิด ความสูง ความประเสริฐ นั้นตาม
 ความสามารถของคนทุกคน ๆ การที่ได้รับความรู้หรือ
 ความคิด หรือความสูงประเสริฐอย่างสูงสุดนี้ จึงไม่เสียหาย
 อะไร ทำให้เรารู้ได้ว่า ความสูงประเสริฐนี้เป็นอย่างไร
 และไปสูงสุดอยู่ที่ไหน; แล้วเราดำเนินไปได้เพียงใด
 เท่าใด มันก็จะเป็นการได้แก่เราเพียงนั้น เท่านั้น เป็น
 การได้สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์เราควรจะได้ตามสมควรแก่สติ
 ปัญญาของเรา อย่าได้ประมาทหลงใหล โง่เง่า ไม่
 คำนึงถึงดังนี้ แล้วปล่อยให้กิเลสต่างพาคนไปอย่างเต็มที่
 ซึ่งก็ไม่มีอะไรนอกจากความทุกข์ความเศร้าหมองโดยประ-
 การทงปวง ไม่มีทางที่จะระงับ สว่าง สงบได้ นั่นเป็น
 เรื่องธรรมดาสามัญ ปล่อยให้มันก็เป็นไปเอง ยิ่งปล่อย
 มาก มันก็ยิ่งเป็นไปมาก จึงมีแต่ความตกลปรก มีคัมภีร์
 และเวราร้อน จนถึงกับแก้ไม่ไหว ต้องแก้ด้วยการฆ่าตัว
 ตาย. นี้ไม่ใช่เป็นของแปลก ใครอยากทำเมื่อไรก็ได้

แต่ว่าเรื่องที่จะเอาชนะกิเลสทั้งหลาย ดำรงตนอยู่ในความ
สะอาด ความสว่าง และความสงบนั้น มันเป็นงาน
ฝืนอย่างยิ่ง คือจะต้องทำด้วยฝีมือของกาย วาจา ใจ.
ที่ฝืน คือมีความเฉื่อยฉลาด มีความรอบรู้ มีความ
ตั้งประเสริฐของจิตใจเป็นต้นทุน เป็นผู้หวังไปในทางสูง
แทนที่จะหวังไปในทางต่ำ เป็นผู้หวังไปในทางที่จะชนะ
ไม่หวังไปในทางที่จะพ่ายแพ้ จึงจะทำได้.

หวังว่าท่านทั้งหลาย คงจะได้พยายามเป็นอย่างยิ่ง
ในการที่จะอุทิศวันเช่นวันนี้ สักวันหนึ่ง เป็นการศึกษ
และประพฤติปฏิบัติในการควบคุมจิตใจของตนให้ตั้งอยู่ใน
ร่องรอยของพระอรหันต์ ให้ได้รับประโยชน์จากธรรม
ซึ่งทำความเป็นพระอรหันต์ ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าท่าน
ได้ทรงประทานไว้สำหรับเรา และเราก็ได้ประกาศตนเอง
นับถือพระพุทธเจ้าเป็นผู้นำทางของเรา ได้ชื่อว่าเป็นพุทธ
บริษัท และพบพระพุทธศาสนา เราก็จงทำตนให้ได้รับ
สิ่งที่พุทธบริษัทควรจะได้รับ แลเราก็จะเป็นผู้ชนะ คือหวั
เหาะเหาะดังที่ปวงได้ โดยที่จิตใจไม่ต้องเหน็ดเหนื่อย โดย
ที่จิตใจไม่ต้องหม่นหมอง โดยที่จิตใจไม่ต้องเดือดร้อน

ระดำระด่ายกระวนกระวาย ไม่ต้องมีจิตใจวิ่งไปวิ่งมาด้วย
 การหลงเหยอทางทิศหนึ่งทิศนั้น จึงเป็นความระหกระเหิน
 ในชีวิตของมนุษย์เรา อย่างที่ไม่มีอะไรจะเปรียบเทียบได้
 ไม่เห็นว่าน่าสรรเสริญที่ตรงไหน. ใคร ๆ ที่มีสติปัญญา
 แล้วพิจารณาต้อเกิด ว่ามันน่าสรรเสริญที่ตรงไหน น่าพอ
 ออกพอใจที่ตรงไหน ในการที่เห็นกงจักรเป็นคอกบัว แล้ว
 รับเอามาเป็นเครื่องทรมานคนนั้น มันจะน่าชื่นใจที่ตรงไหน
 กัน แต่ถ้าหากว่าเป็นผู้รู้จักมองเห็นถึงเหล่านั้นไม่ให้น่า
 ย้ายเบียดเบียนตนได้ มันมหาโยใจระอาตบรัดอยู่ทุกเมื่อ
 เป็นผู้ชนะตั้งทงหลายทงปวงอยู่เป็นปกติตั้งนแล้ว แม้จะมี
 อายอยู่เพียงสักวันเดียว ก็นับว่ามีค่ามากมาย เหมือนกับ
 ใต้อยู่คงกับปดงกตป เพราะว่ามันไม่มีอะไรดีไปกว่านั้น
 อีกแล้ว มันไม่มีอะไรดีไปกว่านั้นอีกแล้ว เมื่อเราได้ตั้ง
 นั้นแล้ว ก็เป็นอันว่าได้ตั้งสูงสุดที่ไม่มีอะไรดีไปกว่านั้น
 แล้ว ส่วนจะได้วันเดียวหรือได้กวันนั้นไม่มีปัญหาเลย
 มันเป็นการไต่แล้วขงตั้งสูงสุดที่มนุษย์เราควรจะได้ตั้ง จึง
 นับว่าเป็นตั้งที่ควรพยายามพากเพียรอย่างข่ง แม้ว่าจะได้
 แล้วตายลงไปในขณะที่นั้น มันก็ยังเป็นการดีอยู่ั่นเอง

เพราะเป็นการได้ชื่อว่า เราได้รับถึงนั้นแล้ว ได้รับถึงที่สุด
 ที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้แล้ว เป็นความรู้ของจิตใจ รู้ถึง
 แล้วว่าอยู่เหนือความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย
 โดยประการทั้งปวง เราจึงไม่มีความเกิด หรือความตาย
 การได้รับถึงนั้น จึงเป็นผู้อยู่เหนือความตาย ไม่รู้จักตาย
 ไปด้วยกัน จึงกล่าวว่ แม้จะใคร่ หรือใดถึงถึงนั้นแล้ว
 ชั่วขณะเดียวร่างกายแตกดับไป ถึงนั้นก็ยังไม่แตกดับไป
 ไม่ ยังคงอยู่ตลอดอนันตกาล อยู่หนึ่งเอง จิตถึงความ
 ดับสนิทเป็นอันเดียวกันถึงนั้นแล้ว ย่อมเป็นจิตที่อนันต-
 กาลไปด้วย จึงกลายเป็นบุคคลใดถึงที่สุดแล้วยังไม่รู้
 จักตายเคยไปอีกด้วย เป็นสิ่งที่ควรสนใจเป็นอย่างยิ่ง ถม
 กันแล้วกับที่เราบัญญัติวันเช่นวันหนึ่งว่าเป็นวันสำคัญสำหรับ
 พระอรหันต์ แล้วเราพากันประกอบพิธีอันศักดิ์สิทธิ์ อัน
 ประเสริฐ อันสูงสุดนี้ ด้วยความเต็มใจพยายามอย่างยิ่ง
 ที่จะต้องอดทนอย่างนั้นอย่างนี้ จนได้มาประชุมกันอยู่ที่นี่

ขอให้ทุกคน จงทำใจให้ถูกต้อง ทำจิตใจให้เข้า
 ถึงถึงนั้น ซึ่งจะเป็นผลเป็นกำไรเกินค่ากว่าที่สละมาอย่างแท้
 จริง. เป็นอันว่าได้รับผลถึงที่สุด อย่างน้อยก็วันหนึ่ง

คนหนึ่งแล้วเป็นแน่นอน. ถ้าสามารถทำให้ยืดยาวต่อไปได้
เท่าไรก็เป็นกำไรดีแก่บุคคลผู้นั้นมากเท่านั้น เป็นคน ๆ ใด
โดยไม่ต้องกล่าวถึง แต่อย่างไรเดี๋ยวก็พึงกระทำให้ได้ดีที่
สุดตลอดเวลาวันหนึ่งคนหนึ่งนี้ ด้วยกันจึงทุกคนเกิด.

ธรรมชาติที่กล่าวมานี้ เป็นการชี้ให้เห็นโดย
ประจักษ์ ว่าความเป็นพระอรหันต์นั้นเป็นอย่างไร คือตั้ง
อย่างไร บริสุทธิ์อย่างไร ประเสริฐอย่างไร อยู่เหนือ
ความทุกข์โดยประการทั้งปวงอย่างไร และยังเป็นการชี้
ให้เห็นว่า ความเป็นพระอรหันต์นั้น มันเกี่ยวข้องกับ
เราที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์อย่างไร. ถ้าผู้ใดฟังถูก และฟัง
เข้าใจ ก็จะเห็นชัดด้วยตนเองว่า มันเกี่ยวข้องกับ
จะเกี่ยวข้อง ถ้าจะเปรียบเทียบกันก็เหมือนกับการเปรียบเทียบว่า
สิ่งที่ตรงกันข้ามกัน มันเป็นสิ่งดีของการอย่างยิ่ง สำหรับ
บุคคลที่กำลังเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่. ถ้าสมมติว่าไฟ
กำลังไหม้เรา นานนั้นแหละจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับเราที่จะ
เอามาดับไฟ นานนั้นไม่จำเป็นเลยสำหรับคนที่ไม่มีถูกไฟไหม้
แต่มันจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับคนที่กำลังถูกไฟไหม้ เพราะ
ฉะนั้นถ้าเราถูกไฟไหม้ น้ำที่ตรงกันข้ามกับไฟนั้นแหละ

จำเป็นสำหรับเรา. ขอนกเหมือนกัน คอว่าถ้าเราเป็นคน
ทุกซ์ มีความทุกซ์แล้ว ความดับทุกซ์นั้นแหละ
จำเป็นสำหรับเรา.

เรื่องของพระอรหันต์ เป็นเรื่องของความดับทุกซ์
โดยตรง เรื่องของพระอรหันต์จึงเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับ
เรา ส่วนบุคคลที่หลงใหล เอาความทุกซ์ไปดัดกันกับ
ความดี หรือสำคัญความทุกซ์ผิดไปนั้น ย่อมเป็นการ
ยากที่จะเอาความจริงนี้ไปใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ เขาจะ
ต้องเข้าใจความทุกซ์ และความดับทุกซ์นั้นให้ถูกต้องเสีย
ก่อน. แต่ถึงอย่างไรก็ตาม แม้ว่าเขาจะกำลังมีความทุกซ์
อยู่ ยังกำลังหลงใหลอยู่ในความทุกซ์นั้นด้วย แต่ถ้าได้
เข้ามาในทางของพระอรหันต์แล้ว ก็จะค่อยล้มหลวมตราบัวจัก
ความทุกซ์นั้นอย่างถูกต้องได้ตามลำดับ; จะหายโง่หาย
หลงในเรื่องของความทุกซ์ จะสามารถดับทุกซ์ได้วันหนึ่ง
โดยแน่นอน. เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันว่า เรื่องราวของ
พระอรหันต์นั้น จำเป็นแก่ทุกคน นับตั้งแต่มนุษย์ขึ้นไป
จนถึงเทวดา นับตั้งแต่มนุษย์ลงในถึงสัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน
ก็ล้วนแต่ต้องการธรรมะ สำหรับดับทุกซ์ให้แก่ตนด้วยกัน

๒๒
 ทงน. ขอท่านทงหลายทงปวงจงอย่าได้ประมาทเลย จง
 อย่าได้เข้าใจผิดไปว่า ดั่งเด้านไม้ไผ่ดั่งที่เราคควรคองการ
 ไม้ไผ่ดั่งที่เราคควรคักษา หรือคควรปฏิบัติ; โดยที่แท้แล้ว
 ดั่งนเพียงดั่งเดียวเท่านั้น เป็นดั่งที่ดั่งคความชวคทุกคคนจะคอง
 ฐ จะคองเข้าใจไว้ ด้าหรับบ้าบคคทุกคชของคคน เพราะว้า
 คคนทุกคคนมีคความทงช้อยู่จรง ๆ คความฐในดั่งนไม่เดี่ยหลาย
 แม้ว้างฐในวั้นนไม่คได้ ก็จจะคองฐได้ในวั้นหน้า แม้
 ว้าจะฐในวั้นนคได้ / ไม่ทงหมด ในวั้นหน้าก็จจะคองฐคได้
 ๒ ทงหมด แต่ถ้าไม่คเตรียมคคักษาฝักฝนอบรมในวั้นนแล้ว
 ในวั้นหน้าจะเอามาแคไทนฐ เพราะว้าดั่งนไม่อาจจะเข้า
 ๒ ใจคได้โดยง่ายชวเวลาเพียงเด็กน้อยเลย จะคองอาศัยการ
 คคักษาฝักฝนเป็นวั้น ๆ เป็นคเดือน ๆ ปี ๆ ไปเลยคเดียว จัง
 ๒ จะเข้าถงดั่งนคได้.

ดั่งที่เห็นประจักษ์ชคคอยู่ ในประวคคแห่งพระอรหันคค
 ๒ ทงหลาย ท่านก็ฐเวลาถันมากตามคคสมควร และเหตุฐไร
 ๒ เด้าที่เราทงหลายจะไม่ฐเวลาให้มากเพียงพอกัน เพราะ
 ๒ ฉะนนทุกคคราวหรือทุกคโอกาส หรือทุกควัน ที่จะคได้รับดั่ง
 ๒ เถ้าน จะคได้คคักษาหรือปฏิบัติ ในดั่งเด้าน ท่านทงปวง

จงได้ตั้งใจทำ ตั้งใจศึกษา และประพฤติปฏิบัติ เพราะมี
แต่กำไรโดยส่วนเดียว ไม่มีทางขาดทุนเลย จะระวังความ
ยากแค้น ความเดือดร้อน ความระส่ำระสาย ของท่าน
ได้ทุกเรื่องทุกราวไป และในทุกโอกาส ดังที่ได้กล่าวมา
ตั้งแต่ต้นจนจบด้านต้น เป็นการแสดงให้เห็นแล้วว่า

ธรรมะที่ทำให้เป็นพระอรหันต์นั้นเป็นอย่างไร และธรรมะ
นมนนเกวของกับเราที่เป็นปฏุชนนอย่างไร เหลืออยู่แต่
ว่า คือไปท่านทั้งหลายจะประพฤติปฏิบัติกระทำต่อธรรมะ
นี้ให้เป็นประจำอยู่อย่างไรเท่านั้น. นี่เป็นการเตรียมตัว
สำหรับความดับทุกข์ชั้นเชิงในอนาคต และนี่เป็นการ
กระทำในวันเพื่อเป็นการบูชาแด่พระอรหันต์ เนื่องในวัน
มาฆบูชาปณณมี ที่เราพากันจัดขึ้น เพื่อเป็นที่ระลึกแก่
พระอรหันต์ด้วยกันจึงทุกคนเกิด.

การกระทำในวันและวันต่อไป และจนตลอดชีวิต
ของเราก็จะเป็นไปในทางดับทุกข์ชั้น ๆ โดยไม่ต้อง
สงสัยเลย. ธรรมเทศนาก็สมควรแก่เวลา เอวัง ก็มี
ด้วยประการฉะนี้.

ทุกคนย่อมชอบความว่าง

นกไม่เห็นฟ้า ปลาไม่เห็นน้ำ

หมูนกจ้อง มองเท่าไร ไม่เห็นฟ้า
ถึงฝูงปลา ก็ไม่เห็น น้ำเย็นใส
ไส้เดือนมอง ไม่เห็นดิน ที่กินไป
หนอนก็ไม่ มองเห็นคุณ ที่ดูดกิน
คนทั่วไป ก็ไม่ มองเห็นโลก
ต้องทุกข์โศก หงุดหงิด อยู่ নিজสิน
ต้องทุกข์โศก ประยุทธ์ธรรม ตามระบิล
เห็นหมดสิ้น ทุกสิ่ง ตามจริงเอย ฯ

พุทธทาสภิกขุ

ทุกคนย่อมชอบความว่าง

พุทธทาสภิกขุ

ณ สวนโมกขพลาราม ไชยา

วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๓

บัดนี้ จะได้วิสันนาพระธรรมเทศนา โดยลำดับ ดำเนิน
ความตามพระพุทธานุชาต ที่ยกขึ้นไว้ข้างต้นนั้น ซึ่งเป็นการแสดง
ความสำคัญของการทำความดับทุกข์.

เนื่องจากฉนั้น เป็นอนัตตัตถะถึงพระอรหันต์ ซึ่ง
เป็นผู้นดับทุกข์ได้สิ้นเชิง เราทั้งหลาย ทำในใจถึงพระอร-
หันต์ บุรุษาคณะของท่าน และยังทำในใจตนเอง ในการ
ที่ทำความของเราเองให้ว่างเว้นจากความทุกข์. พระพุท-
ธานุชาตที่แสดงถึงความดับทุกข์โดยสิ้นเชิง โดยใจความ
สำคัญนั้น ย่อมเป็นประโยชน์โดยตรงแก่บุคคลผู้ทำในใจ
ถึงพระอรหันต์ ในวันเช่นวันนี้ เพราะฉะนั้น จึงได้เลือกเอา
พระพุทธานุชาตที่กล่าวถึง สัจจะญญา คือ ความว่าง มา
เป็นหัวข้อสำหรับแสดง หวังว่าท่านทั้งหลาย จะได้ตั้งอก
ตั้งใจฟัง เพื่อจับใจความให้ได้ อย่างน้อยก็จะเข้าใจถึง

เรื่องสัญญาตา ซึ่งถือว่า เป็นเรื่องยากยิ่งในพระพุทธ-
 ศาสนา หรือว่าจะเข้าใจในเรื่องของพระอรหันต์ ซึ่งเป็น
 เรื่องสูงสุดในพระพุทธศาสนาด้วยกัน. ขอนยอมอยู่ที่ท่าน
 ทงหลายตั้งใจฟัง และการแต่งก็เป็นการแต่งตรงไป
 ตรงมา เป็นเรื่องของคนเราตามธรรมดา เพราะฉะนั้น
 ถ้าหากว่า มีการกล่าวถึงเรื่องธรรมดา ก็อย่าได้ดูหมิ่นว่า
 ไม่เกี่ยวข้องอะไรกับเรื่องของพระอรหันต์ ดังที่ได้กล่าวมา
 แล้ว เมื่อตอนเช้าว่า เรื่องของพระอรหันต์จำเป็น
 สำหรับปุถุชน เช่นเดียวกับเรื่องน้ำจำเป็นสำหรับเรื่องไฟ
 เพราะว่า น้ำอาจจะดับไฟได้. ถ้าคนที่ไม่มีไฟไหม้ ก็ไม่ต้อง
 การน้ำ เพราะไม่ต้องการจะเอาไปทำอะไร. แต่ถ้าเกิด
 ไฟไหม้ก็ย่อมต้องการน้ำอย่างยิ่ง คนเรานี้เหมือนกัน
 ยังเป็นปุถุชนเท่าใด ก็มีความทุกข์มากเท่านั้น เพราะ
 ฉะนั้น ยังเป็นปุถุชนนั้นแหละ ยังต้องการธรรมะ ซึ่ง
 เป็นเครื่องดับทุกข์ของพระอรหันต์มากจนเท่านั้น เพราะ
 ฉะนั้น ขอทำตนผู้กำลังมีทุกข์ให้ถูกให้ตรงตามความจริง
 แล้วแสวงหาสิ่งที่จะดับทุกข์ได้ให้มาก ให้สุดความ
 สามารถของตน และให้คู่ควรกัน.

ในวันนั้น ที่จะแสดงถึง สุนทรียตา คือ ความ
 ว่าง นั้น ก็เพราะเหตุว่า ท่านทั้งหลายอาจจะเข้าใจได้
 โดยง่าย. สิ่งนี้เรียกว่าความว่างนั้น ไม่ยากเย็นอะไรใน
 การที่จะเข้าใจ ขอให้ลองพิจารณาตุ้ที่เกิดขึ้นว่า ความว่าง
 นั้นมันสำคัญอย่างไร และใคร ๆ ก็ชอบอย่างไร. ขอให้
 ลองนึกดูว่า ใคร ๆ ก็ชอบเวตาว่าง เวตาทำงานยังไม่มี
 ใครชอบ เวตาว่างงานทุกคนก็ชอบ หรือกล่าวสั้น ๆ ว่า
 เวลาที่ว่างไม่มีอะไรกวน ไม่มีอะไรวุ่นวายระดังระดังนั้น
 ทุกคนย่อมจะชอบ ซึ่งกล่าวได้ว่า ทุกคนย่อมชอบ
 ความว่าง แต่ไม่ชอบความวุ่น

ทุกคนชอบความว่างอยู่อย่างนั้น. แต่เมื่อใครมา
 ขวนไปวัด ไปฟังเทศน์ ไปศึกษาธรรมะ ก็ตอบว่าไม่
 ว่าง ไม่ว่างที่จะไปฟังเทศน์ ไม่ว่างที่จะไปฟังธรรม ไม่
 ว่างที่จะไปวัด กลายเป็นคนหลุดกตัวเอง ทำหน้าให้
 หลงหลุดกกับตัวเอง ด้วยชอบความว่าง แต่แฉ้วก็ไม่
 ความว่าง แม้แต่ที่จะไปวัดฟังเทศน์ แต่ถ้าเพียรเข้ามัว
 หาฝึกหาหญา กระทั่งหาปุหาปดา ก็ล้วนแต่มีเวตาว่าง
 ด้วยกันทงหน ถ้าเพียรมาวัด เพียรศึกษาหาความว่าง

กล่าวคือ พระนิพพาน แล้ว ไม่ว่างเลย ต้วนแต่ปฏิเสช
ว่า ไม่มีเวตาว่าง. เพราะเป็นคนหลุดออกตัวเองอย่างนี้ ถึง
ได้จมอยู่ในความโง่ ความหลง ไม่มีเวตาว่าง ไม่มีเวตา
ว่าง.

ขอให้คิดเถิดว่า เรื่องของความว่างนั้น เป็น
เรื่องที่สำคัญที่สุดที่เราควรจะศึกษา หรือกล่าวอีกอย่าง
หนึ่ง ก็กล่าวได้ว่า เรื่องของความว่าง ก็คือเรื่องของ
พระนิพพาน ดังที่พระพุทธภาษิตว่า “ว่างอย่างยิ่งนั้น
แหละคือนิพพาน — นิพพานํ ปรมํ สุขญฺญ” ซึ่งแปลว่า
นิพพานเป็นของว่างอย่างยิ่ง ซึ่งได้ใจความสั้น ๆ ว่า ถ้า
เราว่างถึงที่สุดนั้นแหละคือนิพพาน ถ้าเราไม่ว่างเด็ด
เลยนั้นคือวิฏฐสังสาร หรือคืออนรก. ถ้าเราว่างบ้างไม่ว่างบ้าง
ก็ค่อยยังชั่วสักหน่อย อยู่ในฐานะเป็นมนุษย์ผู้จะทำได้
เพราะฉะนั้น ควรจะสนใจในเรื่องความว่างเรื่อย ๆ ไป
ตามลำดับจนกว่าจะถึงความว่างที่สุด ความว่างอย่างยิ่ง
กล่าวคือพระนิพพานดังกล่าวแล้ว.

อีกประการหนึ่งพึงทราบว่า เรื่องของความว่างดัง
กล่าวนี้ เป็นเรื่องตัวแท้ตัวจริงของพระพุทธศาสนา

พระพุทธองค์ ได้ตรัสแก่ัมมทิน—อุบาสก ถึงเรื่องนั้น ด้วย
 มีหัวข้อเป็นใจความสำคัญ ๆ ว่า เย เจ หิ กนฺตา มี
 คำแสดงเนื่อความจำกัดคือไป ตถาคต ภาสิตา อันเป็น
 คำที่ตถาคตกล่าวแล้ว คมฺภีรา ถักขัง คมฺภีรภาพ— มี
 เนื่อความอันถักขัง โลกุตตรา อยู่เหนือโลก สุตฺตญฺ—
 ตปฺปฏิตฺตฺยุตตา ประกอบเฉพาะแล้วด้วยสุตฺตญฺตา คือ
 ความว่าง คือ กาถนกาถํ อุปฺปตฺตมฺชฺช วิหริตฺตฺตาม
 เราจักเข้าถึงธรรมนन्दตถยคกาถ โดยกาถแล้วเป็นอยู่ น
 หมายความว่า ธรรมที่แท้จริง ซึ่งกล่าวถึงความว่าง
 นั้นแหละ ทุกคนจะต้องเข้าถึงให้ได้ตลอดกาล
 โดยกาล

ว่าโดยกาถ ก็คือการตรมฺคควรแก่เวลา ตถยคกาถ
 ก็คือกาถเวลาที่เราจะสามารถอยู่ในความว่างได้มากเท่าไร
 แต่ข้อสำคัญที่สำคัญที่สุดนั้น คือคำว่า ตถาคต ภาสิตา
 ซึ่งแปลว่า เป็นคำที่ตถาคตกล่าว ไม่ใช่เรื่องที่พระสาวก
 ชนหลังกล่าว ขอน จึงทราบว่พระธรรมในพระพุทธ-
 ศาสนานั้น มีอยู่ ๒ ประเภทด้วยกัน ประเภทหนึ่งเป็น
 พระพุทฺทภาษิตแท้ คือพระพุทธองค์ได้ตรัสด้วยพระองค์

เองเป็นของจริง ส่วนข้าพวงหนึ่งนั้นเป็นคำที่สาวกในชั้น
หลังกล่าว

ทั้งสองอย่างนี้ ต่างกันตรงที่ว่า คำที่พระองค์ตรัส
เองนั้น เนื่องเฉพาะด้วยสัญญา ว่าทรงแสดงถึงเรื่อง
ความว่าง โดยตรง เท่านั้นเอง จึงได้มีความลึกซึ้ง มี
อรรถอันลึกซึ้งและอยู่เหนือโลก ส่วนคนในชั้นหลังไม่
กล่าวเรื่องนี้ ไปกล่าวประติษฐานประคองให้เป็นความ
ไพเราะถูกใจผู้ฟัง ประจบผู้ฟัง ชักชวนทำอย่างนั้น
ชักชวนทำอย่างนี้ แสดงว่าเป็นความด้วยสังคตาราม ให้
ผู้ตายไปหมด ไม่ชักชวนในเรื่องของสัญญา คือ
ความว่าง เลย จึงคิดดูเถิดว่า มันจะต่างกันอย่างไร
พระพุทธเจ้า ท่านชวนไปในเรื่องความว่าง แต่สาวก
ชั้นหลังชวนไปในเรื่องความวุ่น วุ่นจนตาย วุ่นจนจะ
เข้าโลง ก็ไม่รู้จักหมดความวุ่นลึกที่ แต่คำของพระตถาคต
นั้น สัญญาปฏิบัติสัญญา ประกอบพร้อมเฉพาะแล้ว
ด้วยความว่าง ถ้าองคิดดูให้ดี ๆ ว่า มันต่างกันอย่างไร
เพราะฉะนั้น เราควรจะสนใจในเรื่องที่เป็นตัวแท้ของคำ
ของพระพุทธองค์ ซึ่งกล่าวถึงแต่เรื่องความว่างอย่างเดียว

ทำไม่จึงเป็นเช่นนั้น คำตอบก็มีอยู่ชัด ๆ แลว่า นิพพานัน
 ปรมิ สุลฺลญฺญิ ว้างอย่างยิ่ง นั่นแหละคือพระนิพพาน พระ
 องค์ทรงตั้งสอนเรื่องนิพพาน เพราะฉะนั้นจึงทรงตั้งสอน
 เรื่องความว่าง ไม่ตั้งสอนเรื่องของความวุ่น ไม่ตั้งสอน
 ชักงูให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้ ได้รับผลอย่างนั้นได้รับผล
 อย่างนั้น วุ่นวายไปไม่มีที่สิ้นสุด แต่ถ้าเป็นเรื่องของความ
 ว่างแล้วมันหยุดมันนิ่งมันสงบ คือมันว่างนั่นเอง เพราะ
 ฉะนั้น ควรจะมีความแน่ใจ ในข้อที่ว่าเราจะเด็ดอกเอา
 ความว่าง หรือว่าจะเด็ดอกเอาความวุ่น ต้องพิจารณาด้วย
 ด้วยตนเองเถิด คนเราถ้าวุ่น วุ่นมากเข้า มันจะเป็น
 อย่างไร อย่างน้อยที่สุดมันก็ต้องกตุ้มอกกตุ้มใจ ถ้า
 มากไปกว่านั้น มันก็เป็นโรคเดินประดำท ถ้ายิ่งไปกว่า
 นั้นอีกก็จะต้องไปโรงพยาบาลบ้า ซึ่งใคร ๆ ก็เห็นกันอยู่
 ทั่ว ๆ ไปว่า ถ้ามันวุ่นในใจ ไม่มีที่สิ้นสุดแล้ว เป็นไม่
 แคล้วโรงพยาบาลบ้า นี่มันต่างกันระหว่าง ความว่าง
 กับความวุ่นอย่างนี้

เราควรจะได้เด็ดอกเอาความว่าง หรือความวุ่น ดี
 ขอให้เปรียบเทียบกันดู พระพุทธภาษิตก็มีอยู่เป็นคู่ๆ ว่า

“ตั้งขาร ปรมา ทุกฺขา”, “นิพฺพานํ ปรมํ สុขํ”
 เมื่อ ตั้งขาร ปรมา ทุกฺขา—ตั้งขารเป็นทุกข้ออย่างยั้ง
 นั้น อธิบายว่า มันวุ่นนั่นเอง ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น คน
 ที่มีความรู้ทางภาษาบาลีด้วยตนเองย่อมเข้าใจได้ดี คำว่า
 ตั้งขาร นั้น แปลว่า ปรุ ง สั้ง แปลว่า พร้อ ม ขาร
 แปลว่า คำ ตั้งขาร แปลว่า ทำพร้อ ม คือทำไม่หยุด
 ทำทุกอย่าง ซึ่งเราเรียกง่าย ๆ ว่าปรุ ง. ตั้งขาร แปลว่า
 ปรุ ง หรือ ของที่ถูกปรุ ง แล้วปรุ งตั้งอื่นต่อไป แล้วมัน
 จะว่างได้อย่างไร มันก็ต้องมีแต่วุ่น เพราะฉะนั้น คำว่า
 ตั้งขาร ซึ่งแปลว่า ของปรุ ง นั้น ก็หมายถึงของวุ่น
 เห็นได้ง่าย ๆ ว่า ถ้าใครทำอะไรอย่าหยุด เช่นมีการ
 ปรุ งเรื่อยไม่หยุด มันก็เป็นความวุ่น และไม่ว่าง ตั้งขาร
 ปรามา ทุกฺขา ตั้งขารเป็นทุกข้ออย่างยั้ง ก็หมายความว่า
 ความวุ่นไม่หยุด คือปรุ งเรื่อย ไม่หยุด นั้น เป็นความ
 ทุกข้ออย่างยั้ง ส่วนข้อที่ตรงกันข้ามนั้นเรียกว่า นิพฺพานํ
 ปรมํ สุขํ นิพฺพานคือความดับสนิท หรือความเย็นสนิท
 หรือความว่างอย่างยั้ง คงตกดาวแล้วนั้นแหละ เป็น
 ความสุขอย่างยั้ง อันโน้นเป็นความทุกข้ออย่างยั้ง แต่อันนี้

เป็นความดีช้อย่างยิ่ง อนันต์เป็นความดีช้อย่างยิ่งหมั่นชอว่า
 เป็นนิพพาน ดังที่มชยว่านิพพานเป็นดังที่ว่างอย่างยิ่ง
 ดังที่กล่าวแล้วว่า “นิพพานํ ปรมํ สัจญญํ - ว่างอย่างยิ่ง
 นั่นแหละคือนิพพาน” จึงพูดได้ง่าย ๆ ว่า วุ่นเป็นทุกข์
 อย่างยิ่ง ว่างก็เป็นความสงบอย่างยิ่ง เห็นได้ชัด ๆ อยู่ที่
 เดียว และเราจะเห็นได้โดยประจักษ์ชัดจากการเป็นอยู่
 ของเราเองว่า เวลาไหนมันวุ่น เวลานั้นก็จะสนใจตายอยู่
 แล้ว ถ้าเวลาไหนมันว่าง เวลานั้นมันก็จะบเย็น แม้แต่
 เพียงสักนาทีเดียว ถ้าวันไม่ว่างแล้วมันก็เป็นทุกข์
 ถ้ามันว่างแล้วก็ไม่เป็นทุกข์เลย

ทำไมเราจึงไม่ชอบในความว่างกันเล่า เมื่อ
 เขาชวนมาวัด ก็คือมาศึกษาเรื่องความว่าง เพื่อ
 ทำความว่างเรื่องนิพพานนั่นเอง ทำไมจึงตอบว่า
 ไม่ว่างเสียเล่า แต่ถ้าชวนไปชุดหอยชุดปู ทำไม
 จึงมีเวลาว่างมากเล่า ก็แปลว่าเมื่อชวนไปวุ่น ก็
 กลับมีเวลาให้ไป แต่ถ้าชวนมาว่างแท้ ๆ เป็นของ
 ประเสริฐแท้ ๆ กลับไม่มีเวลามา มีหลายคนคิดว่า
 เรื่องศึกษาพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไม่

จำเป็นเท่าเรื่องหาปลาหาปู ไม่จำเป็นเท่าเรื่องทำงานที่บ้าน เพราะฉะนั้น จึงปฏิเสธที่จะมาฟัง ที่จะมารับคำอบรมสั่งสอน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็เรื่องความว่างน

ขอพิจารณาดูให้ดีเถิดว่า อันไหนจะมีประโยชน์อย่างยิ่งกว่ากันอย่างไร ในระหว่าง ความว่าง กับ ความวุ่น แต่ถ้าวัดเอาพระพุทธภาษิตเป็นหลักแล้ว ย่อมเห็นได้ทีเดียวว่า ความว่างนั้นแหละเป็นหัวใจแท้ของพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องสูงสุดของพระพุทธศาสนา และเป็นเรื่องสูงสุดของความสูงที่เรียกว่านิพพาน จึงเป็นการสมควรแสดงที่เรื่องนี้ จะเป็นเรื่องของพระพุทธองค์ จะเป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ตรัสโดยตรง เป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงชักชวนโดยตรง ศิษย์ก็เพียงชักชวนกันคนกัน ผู้นั้นผู้นั้นชักชวนกันในชั้นหลัง สอนกันในชั้นหลัง เป็นอันว่าเราจะได้อ่านถึงเรื่องความว่างกันเท่าที่ควร

ข้อแรกที่สุด จะต้องวาดกันถึงว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงความว่างนี้ แสดงแก่ใคร แสดงแก่พวกพระที่อยู่ป่าเท่านั้นหรือ ข้อนหาเป็นอย่างนั้นไม่ ในพระบาต

นั้นเอง ในพระไตรปิฎกนั้นเอง กล่าวถึงฆราวาสอย่างที่ท่านทั้งหลายได้ไปเฝ้าพระพุทธองค์ ได้ขอให้พระพุทธองค์แต่งตั้งธรรมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขเกื้อกูลตักเตือนกาดนาน เขาจะกราบทูลซัก ๆ ว่า พวกข้าพระองค์เป็นฆราวาส ต่อมแออัดอยู่ด้วยบุตรภรรยา ดอกไม้ เครื่องหอม กระจ่างจันทร์ อินมาแต่เมืองกาตี ดึงเป็นต้น ขอให้ทรงแต่งตั้งธรรมที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลตักเตือนกาดนาน

ทั้งที่ฆราวาสไปขออย่างนี้ พระพุทธองค์ก็ทรงตรัสถามคืน ด้วย ตัญญาตา ซึ่งพระองค์ถือว่า เป็นคำครัดของพระองค์ เป็นของตักขิง เป็นของเป็นไปเหนือโลก เป็นเครื่องแสดงอยู่ชัดแล้วว่า เรื่องตัญญาตา คือเรื่องความว่างหรือนิพพานนั้น เป็นเรื่องสำหรับฆราวาสด้วยเหมือนกัน ไม่ใช่เป็นเรื่องแต่สำหรับพระที่จะไปอยู่ป่า อยู่ดง อยู่ถ้ำ อยู่เขา แม้ฆราวาสที่อยู่บ้านเรือนแออัดอยู่ด้วยภรรยาสามี ก็ยังจำเป็นที่จะต้องมีความรู้เรื่องตัญญาตา พระพุทธองค์ตรัสไว้ดังนี้ ถ้าท่านทั้งหลายไม่เข้าใจ ก็จงคิดดูใหม่ด้วยคำเปรียบที่กล่าวแต่ข้างต้นนั้นเอง ว่าคนที่ต้องการของเย็นอย่างที่สุด

มากที่สุด ก็คือคนร้อนที่สุด แล้วใครเล่าเป็นคน
 ร้อนที่สุด ไม่ใช่พวกชาวบ้านคอกหรือ ในเมื่อพระที่อยู่
 ตามป่า ตามเขา ร้อนน้อยกว่าเป็นไหน ๆ พวกที่อยู่
 ที่บ้านนั่นแหละ ร้อนที่สุด เพราะฉะนั้น พวกที่อยู่ที่บ้าน
 นั้นแหละควรจะต้องการของเย็นที่สุด มันจึงจะถูก มันจึง
 จะตรงกับเรื่องกับราว จึงหวังว่าจะควรพิจารณากันเสีย
 ใหม่ ในการที่จะคงออกคงใจ ค้นหาให้พบตัวจริงของ
 ชรรมะ หรือของพระศาสดา ซึ่งเป็นของจริง ของถูก
 ของตรง ของสมเด็จพระบรมศาสดา กล่าวคือเรื่องว่าง
 อย่าได้ไปหลงในเรื่องวุ่น ที่คนฉลาดในการตบตาค้นอื่น
 คิดชั้นตอน เขียนกันตอน ชักชวนคนอื่นให้วุ่นไปตามคน
 เพื่อประโยชน์แก่คนอื่นก็ออกไปเลย

เรื่องของความว่าง เป็นเรื่องดำหรับท่านทั้งหลาย
 ที่วุ่นถึงกับขนาดที่ว่าเป็นโรคเดินประดำท หรือที่คงไปอยู่
 โรงพยาบาลดำหรับกักขังคนวิกลจริต เพราะฉะนั้น จึง
 ขาศัย เกรองรางอันศักดิ์สิทธิ์กล่าวคือสุญญตา น
 เป็นเครื่องบ้องกัน ว่าแม้เราจะอยู่ที่บ้านที่เรือน ก็อย่าให้
 มีความร้อน หรือความวุ่นถึงขนาดเป็นโรคเดินประดำท

หรือขนาดต้องไปอยู่โรงพยาบาล จะรู้จักทำจิตใจให้ว่าง
 แล้วยังจะมีความสะอาด สว่าง สงบเย็น เป็นธรรมดา
 โดยไม่ต้องขวนขวายเลย มีแต่ความดี ความงาม ความ
 เจริญ หรือถ้าจะเรียกว่าเป็นบุญ ก็ขอให้เป็นบุญกันที่
 ตรงนี้ อย่าให้เป็นเรื่องถูกหวย เกิดหวย เกิดดี ทำนอง
 นั้น เป็นคนเคย อย่างนั้นแหละมันจะยิ่งมากขึ้นจนต้องไป
 อยู่โรงพยาบาลบ้า เรื่องดี เรื่องดีหวย เรื่องหวย นั้นแหละ
 พาคนไปเข้าโรงพยาบาลบ้า และพาคนเป็นโรคเดินประดำท
 ต้องกินยาไม่รู้จักหยุดจักหย่อน ส่วนเรื่องความว่าง ความ
 สะอาด ความสว่าง และความสงบ นั้น ไม่ทำให้ใคร
 ให้เป็นอย่างนั้นเคย หรือจะให้ความสงบเย็น ไม่ต้องไป
 โรงพยาบาลชนิดนั้น และไม่ต้องกินยาอีกด้วย เพราะ
 ว่าได้กินยาสูงสุด เป็นโดกุตตระ กล่าวคือ พระธรรม
 เอง จึงนับว่า เป็นสิ่งที่ไม่ควรกลัว เป็นสิ่งที่ควรกล้า
 ไล่ตน อย่าไปคิดว่า เป็นเรื่องว่าง ๆ เปล่า ๆ แต่มัน
 ไม่มีอะไร มันไม่ใช่ว่างเปล่าอย่างไม่มีอะไร มันว่างเปล่า
 ชนิดที่ให้อะไรทั้งหวยทั้งหมด

เรื่องท่อน ๆ นั้น มันทำลายตั้งทิ้งหลายให้คนย
 ่เตี้ยไปหมด ส่วนเรื่องว่างของพระพุทธเจ้า นำสิ่งที่
 ่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้อามาให้ทั้งหมดทั้งสนิทเดียว
 ่ นั่นแหละเป็นสิ่งที่ควรสนใจ เป็นแง่ที่ควรสนใจ ควรจะคิดนึก
 ่พิจารณาดูให้ดีไว้ เมื่อถึงขนาดแสวงหาความสุข แต่ไป
 ่ชอบความวุ่น เกิดยศความทุกข์ แต่แล้วก็ดับเกิดขึ้น
 ่ความว่าง นั้นมันเป็นเรื่องเด่นชัด เป็นเรื่องหลุดกตัวเอง
 ่ชัด ๆ แล้วมันจะพบความสงบจิตกันได้อย่างไร ถ้าเรา
 ่ต้องการความสงบจิตจริง เราต้องหลุดเดี่ยวความวุ่น หัน
 ่มาฝ่ายความว่าง แต่เราจะต้องมีสติปัญญา พินิจ
 ่พิจารณาดูให้ดีกว่า อะไรมันวนกันแน่ ว่าอะไร
 ่มันว่างจริง ๆ อย่าได้หลงผิดไปเห็นความวุ่นเป็นความ
 ่ว่าง หรือไปบูชาความวุ่นยิ่งกว่าพระพุทธเจ้าเสียอีก.

การที่ไปวุ่นวายนไม่มีเวลามาหาธรรมะของพระ
 ่พุทธเจ้า ซึ่งสอนเรื่องความว่าง นั้นแหละ เรียกว่าวุ่น
 ่จนไม่มีเวลาเข้าใจพระพุทธเจ้า ไม่มีเวลาประพฤติปฏิบัติ
 ่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า กลายเป็นวุ่นถึงที่สุด จนกระทั่ง
 ่เนิ่นเข้าโง่งไป เกิดมาทั้งมีแต่ความวุ่น ตั้งแต่เกิดจนตาย

คือจนเข้าโง่งไป แต่มันจะได้อะไรที่เป็นสิ่งดีที่สุดใน
 มนุษย์ควรจะได้ หรือว่ามันจะได้อะไรในคำสั่งของพระ-
 พุทธเจ้า ซึ่งตัวเองนับถือนักหนา ว่าเราถึงพระพุทธ
 พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสัณณะแล้ว ก็ถึงแต่ปาก เพราะ
 ไม่ได้รับอะไรจาก พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่ง
 เป็นประโยชน์ให้คุ้มกัน นอกจากได้แต่ลม ๆ แด้ง ๆ ว่า
 เราได้ หรือว่าเราถึง หรือว่าเรานับถือ ถ้ายังเป็นอยู่
 อย่างนี้ ก็แปลว่ายังวุ่น อยู่ตามเดิม บางทีจะวุ่นมากไป
 เสียอีกหนอยหนึ่งด้วยซ้ำไป จนที่ตัวเองพูดว่า เรานับถือ
 พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ด้วยปาก หนึ่ง ๆ อยู่
 เฉย ๆ จะไม่ดีกว่าหรือ ก็จะไม่เสียเวลาพูดคำนอกออกมา
 ด้วยจิตใจที่วุ่นวาย เพราะฉะนั้น หวังว่าท่านทั้งหลาย
 จะได้คิดนึกในซอกันกันให้เป็นที่ลึกลับว่า สิ่งที่เรียกว่าความ
 วุ่น เป็นคุณธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพระอรหันต์ ว่า
 อย่างไรกัน

ถ้าจะถือเอาพระพุทธภาษิตสักบทหนึ่งเป็นหลัก ก็
 ยังมีอยู่ว่า “สุญฺญโค โลกํ อเวกฺขตฺตุ โมฆราช ตทา สโต”
 ตูก่อน โมฆราช ท่านจงเป็นผู้มีสติเห็นโลก โดยความ

เป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อเกิด “อศุตาหิ ภิกขุ เอหัจจะ เหว
 มจจุคฺคโรตียา” เมื่อท่านถอนความคิดเห็นว่าตัวตนเสียได้
 แล้ว ก็จะเป็นผู้อยู่เหนือมัจจุราช “เอวํ โลกํ เวกฺขนคฺค
 มจฺจุราชาน ปตุตฺติ” เมื่อท่านเห็นโลกอยู่ตงน นี้มัจจุราช
 ก็จะไม่เห็นท่าน. ความข้อนอธิบายว่า ถ้าผู้ใดเห็นโลก
 ทั้งหลายทั้งปวง โดยความเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อ ถอน
 ความยึดถือว่าตัวตน ว่าของตนออกเสียได้ ก็จะอยู่
 เหนือความตาย

ความตายในทณ หมายถึงความที่หมดคต, เตอค-
 วัณ, หมายถึงความระดำระดำยกระวนกระวาย อยู่ด้วย
 บัญหาเรื่องความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย
 คอต้องตายนั้นเอง จะเป็นตายด้วยความตาย เน่าเข้าใจ
 ไปก็เรียกว่าตาย หรือจะเป็นการตายทางจิตใจ คอม่จิตใจ
 เตอทรามคกค้ำ มีแต่ความทุกข์ท่วมทับ ไม่มีเวดว่าง
 หรือสงบเย็น นกเรียกว่าความตายเหมือนกัน คอมนม
 ผดเท่ากับคนตาย ซึ่งจะทนยิ่งกว่าคนตาย ทนทุกข์แบบ
 เตยวกันกับสัตว์ในนรก คอว่ามีแต่ความเว้าวัณ ระดำ
 ระดำยคดอดเวดา มนยังไปกว่าความตาย เพราะฉะฉน

ผู้มีปัญญา จึงได้คิดค้นหาวิธีต่าง ๆ นานา ที่จะอยู่เหนือ
 ความตาย คนคนหนึ่ง เมื่อเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลถามถึงความ
 ที่จะอยู่เหนือความตาย พระพุทธองค์ทรงให้ข้ออย่าง
 เดียวกันนั่นเอง คือความว่าง เพราะว่าพระพุทธองค์
 ทรงสอนแต่เรื่องความว่าง อะไร ๆ ก็เป็นเรื่องความว่าง
 แต่ว่าเรียกชื่อต่าง ๆ กัน เช่นเรียกเป็นนิพพาน ก็มี เรียก
 เป็นความดับทุกข์ก็มี เรียกว่าอยู่เหนืออะไร ๆ ทั้งหมด
 ก็มี ทั้งหมดนี้แหละ คือความว่าง เพราะว่าถ้ามันว่าง
 แล้ว มันไม่ทุกข์ มันไม่ว้าวุ่น มันไม่เกิด ไม่แก่
 ไม่เจ็บ ไม่ตาย พระองค์จึงทรงยื่นความว่างนี้ให้แก่บุคคล
 หนึ่งโดยวิธีว่า จงมองดูโลกโดยความเป็นของว่างเกิด

คำว่าโลกนี้ เป็นคำ ๆ เดียว ดังนี้ ๆ ก็จริง แต่
 มันหมายทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไร หมายความว่า จะเป็นใน
 โลกนี้ หรือโลกไหน พรหมโลก มารโลก หรือโลกนรก
 ก็ตาม รวมเรียกว่าโลก หรือจะแยกเป็นรูปเสียงกลิ่นรส
 สัมผัส ที่มีอยู่ในโลกนี้ หรือโลกไหนก็ตาม ตั้งแต่นั้น
 นี้ก็เรียกว่าโลกด้วยเหมือนกัน เพราะว่าคนเราอยู่ในโลก
 มันก็มีความหมายอยู่ตรงที่จะได้ รูป เสียง กลิ่น รส

สัมผัส นี่เอง ถ้าหากว่าในโลกนี้ ไม่มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส แล้ว ก็ไม่มีสัตว์ ตัวไหน ที่อยากจะมาเกิดในโลก แต่ด้วยเหตุที่ในโลกนี้ มีความหมายอยู่ตรงที่มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส สัตว์ทั้งหลาย จึงมีคตินหา คือความอยากในการที่จะมาเกิดในโลกนี้ โดยเหตุนี้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในโลกที่มีเหยื่อของคตินหาพวกนั้นเอง เหมือนกับที่บุคคลตั้งอกตั้งใจทำบุญกุศล จะเอาดีดวรวรภิรมาน นั่นก็หมายถึง ต้องการ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ชนิดที่เป็นทุกข์ ที่ประณีต ที่ละเอียด หารู้ไม่ว่า นั่นก็ยังเป็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ซึ่งเป็นของอย่างเดียวกันในโลกทั้งต้น แต่ว่ามันแตกต่างกันเป็นชั้น ๆ เท่านั้น

รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เหล่านี้ มันทำให้ว่าง หรือมันทำให้ดุ่น ขององค์คิดเกิดว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ในโลกมนุษย์เรา ในบ้านเรือนเรานี้เอง มันทำให้ว่างหรือมันทำให้ดุ่น เรื่องของรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่ไหนบ้าง มันทำให้ว่าง ไม่ทำให้ดุ่น การที่คตินหาทำไว้ทำมา ทำทุกสิ่งทุกอย่าง หานั่นหานี้

วิชาอันวิเศษนั้น มันทักเพียรรูปร่าง เดียง ถิ่น รด ต้มผัด
 ๕๕ ๕๕ แม้ที่สุดแต่ต้องการไปสวรรค์ มันทักเพียรรูปร่าง รด
 ถิ่น เดียง ต้มผัด ทด ทบประณคยงขึ้นไป เป็นอันว่า
 ไม่มีอะไรนอกจากรูปร่าง เดียง ถิ่น รด ต้มผัด แล้ว
 มันเป็นเรื่องงุ่น หรือเป็นเรื่องว่าง ขอให้ลองคิดดู แม้
 ว่าจะไปได้ รูปร่าง เดียง ถิ่น รด ต้มผัด อยู่ในโลก-
 สวรรค์ มีวิมาน มีบริวาร อย่างนั้น อย่างนี้ มันเป็น
 เรื่องว่าง หรือ เรื่องงุ่น ขอให้ลองคิดดูให้ดี ๆ นี่แหละ
 จะเข้าใจได้ในคำตั้งสอนของพระพุทธองค์ที่ว่า จงมองดู
 โลกเหล่านี้ทั้งหมดทั้งปวง ทั้งสิ้น ให้เห็นตาม
 ที่เป็นจริง ว่ามันเป็นของว่าง อย่าให้มันเป็นของงุ่น
 ที่ตัวเองตำคัญผิด ไปคิดโนงที่มันเป็นของงุ่น มันก็งุ่นขึ้นมา
 แต่ถ้ามืดคิปัญญา มองเห็นให้ชัดตามที่มันเป็นจริงแล้ว ก็
 อาจจะทำให้มันว่างได้ ที่ว่า เราพิจารณาให้เห็นเป็นความ
 ว่างได้ ถ้าเราพิจารณาไม่เป็น คิดไม่เห็น มันก็เป็นของงุ่น
 อยู่ตลอดไป ที่จะให้พิจารณาให้เห็นโดยความเป็นของว่าง
 นั้น ก็คือพิจารณาให้เห็นว่า มันเป็นของหลุดกอดวง มัน
 เป็นของมายา

ตั้งที่เป็นของหุดอกดวง หรือมายานัน มันให้
 ความทุกข์หรือความสุข มันมีตัวมันที่ไหน ตั้งใดเป็น
 มายา ตั้งนั้นเป็นของหุดอกดวง ไม่มีตัวตนที่แท้จริง น
 หมายถึงความวุ่น. ความวุ่น ไม่มีตัวตนที่แท้จริง แต่เรา
 เห็นว่ามีตัวตน เป็นตัวเป็นคน เหมือนกะคนเห็นรูปใน
 พยัคแตกว่าเป็นตัวเป็นคน อย่างนั้นอย่างนี้ คนที่กล่าว
 ตะเมอเพื่อมัน อยู่ด้วยกิเลสตัณหา ย่อมเห็นความวุ่น
 เหล่านี้ โดยความเป็นตัวเป็นคน ไม่อาจจะเห็นโดยความ
 เป็นของว่างได้โดย เว้นแต่เมื่อใด จะมีสติสัมปยุตต์ทุกเมื่อ
 จึงจะเห็นโลกโดยความเป็นของว่างได้ ขอนด้วยการถอน
 อิตตานุกิฏฐิ คือความเห็นผิดว่าตัว ว่าตน ออกเสียได้
 เห็นว่าเป็นมายา เป็นของหุดอกดวงแล้ว ก็ถอนความสำคัญ
 ผิดว่าตัว ว่าตน ว่าของคน เสียได้ แต่เพียงนี้ เรา
 ทั้งหลายได้ถอนความยึดถือว่าตัวตนอย่างนั้นแล้วหรือยัง
 พิจารณาตุเกิดว่า ในบ้านในเรือนของเรา ยังเต็มไปด้วย
 คำว่า “กู” ว่า “ของกู” นกของกู นกของกู เงินของ
 กู ทองของกู จะได้ยินแต่คำว่า กู และ ของกู นอย
 ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง เต็มยงนั้นเองคืออิตตานุกิฏฐิที่แสดง

ออกมาให้เห็น ว่ายังมีความสำคัญผดยดถอในความมั่นคง
 ตัวคน หรือของของคน อยู่ในที่ที่สงบ แต่มันจะว่าง
 อย่างไม่เห็น ถ้ายิ่งถอ นีตัวคน นี้ของคนแล้ว มันจะต้อง
 จัก ต้องทำ ต้องเก็บ ต้องรักษา แต่โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 ต้องร้อนใจ เรื่องจักเรื่องทำเรื่องเก็บรักษาในทางร่างกาย
 นั้น ไม่สำคัญเท่าไร แต่มันสำคัญอยู่ตรงที่หัวใจจะอุ่น
 หรือไม่ เท่านั้นเอง

ร่างกายอุ่น ท่านไม่เรียกว่าอุ่น ถ้าหัวใจอุ่นด้วย
 ท่านจึงเรียกว่าอุ่น เพราะเหตุฉะนั้นแหละ มันจึงต้อง
 จักการกันทั้งจิตใจ เรื่องทางฝ่ายกายนั้น ไม่สำคัญเลย
 ความทุกข์แท้ ๆ หรือความอุ่นจริง ๆ นั้น อยู่ที่ใจ ดังที่
 เรียกว่าของปรุงหรือการปรุงหรือ สังขารนั้นมันอยู่ที่ใจ
 คืออยู่ที่จิตที่คิดขึ้นมาด้วยกิเลสตัณหา นั้นแหละคือ
 ของปรุงหรือสังขาร ครนคิดแล้วมันก็ทำ นักเป็นการปรุง
 อีกอย่างหนึ่งเหมือนกัน มันทำอยู่มันก็คิดด้วย มันเป็น
 ห่วงวิตกกังวลด้วย มันมีความอยากทะยานอย่างใดอยู่ด้วย
 ก็แปลว่ามันคิดกังวลเรื่อย มันเป็นสังขารเรื่อย มันไม่มี
 ว่างเลย มีแต่อุ่นทั้งนั้น นี้คือผลของอิตตานุทิวฐิ คือ

ความสำคัญอะไรเป็นตัวคน หรือเป็นของของคน มัน
 จึงต้องวุ่นกัน ดังนี้ ถ้ามีคนตายอย่างนั้นแล้ว ความทุกข์
 ครอบงำได้ ที่เรียกว่าความตายครอบงำได้ แต่ถ้าทำตาย
 คน ตลอดจนตัวคน ออกไปเสีย ให้เป็นของว่างแล้ว
 ความทุกข์มันจะครอบงำใคร เพราะมันว่างจากตัวคน
 พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า เมื่อถอนความยึดถือว่าตัวคนเสีย
 ได้ ก็จะเป็นผู้อยู่เหนือความตาย

เมื่อเห็นโลกโดยเป็นของว่างอยู่ดังนี้ ความตาย
 ก็ไม่เห็นฝุ่นน คือความตาย จะจับตัวฝุ่นนไม่ได้ เพราะ
 เป็นของว่างไป นเป็นอันว่า ฝุ่นนก็ดับ โลกก็ดับ ตัวนแต่
 เป็นของว่าง เป็นความว่าง ถึงกับมีจักรวาล หรือความ
 ตาย หากยังไม่พบ ถ้าพูดตรง ๆ อย่างธรรมมาธิษฐาน ก็
 กล่าวได้ว่า ไม่มีตัวมีตนเหลืออยู่ให้ความทุกข์ครอบงำอีก
 ต่อไป จึงเป็นอันว่า การทำตนให้เป็นของว่างนั้น เป็น
 ทางที่จะเอาชนะความทุกข์และความตายด้วยประ
 การทิ้งปวง

การทำตนให้เป็นของว่างนั้น ไม่ได้หมายความว่า
 จะต้องเขาไปได้ครกตำให้ละเอียดแล้วเขาไปเผาไฟให้เป็น
 ควันไปให้หมด แล้วจึงว่าง ดังนั้นก็หาไม่ แต่หมายความว่า

ว่าจะให้ทำด้วยสติปัญญา อย่าให้จิตคิดยึดถืออะไรว่าเป็น
 ตัวตน ร่างกายก็เป็นดังว่าร่างกาย จิตก็เป็นดังว่าจิต
 เจตสิกก็เป็นดังว่าเจตสิก ไม่มีอะไรตัวตนไหนที่เป็นตัวเป็น
 ตน หรือเป็นของของคนเดียว เมื่อเป็นดังนี้แหละ จึง
 จะเรียกได้ว่ามีควมว่าง หรือมีการเห็นควมว่างอยู่ใน
 เบญจขันธ์น เป็นเบญจขันธ์ที่มีความบริสุทธิ์ เพราะไม่
 ยึดถือในความเป็นตัวเป็นตน ส่วนเบญจขันธ์ใดเต็มไป
 ด้วยกิเลสตัณหา ความยึดถือว่าตัวตน เบญจขันธ์นั้นไม่
 ว่าง คือมีตัวตนให้ความทุกข์จับฉวยเขาไป มีตัวตนให้
 ความทุกข์ครอบงำ มีตัวตนให้ความตายยำยี้ สมองหน้า
 แดงมันไม่รู้จักทำให้ว่าง มันจึงมีแต่ความทุกข์ความ
 เตือดร้อนไปตั้งแต่เกิดจนตาย ท่านทั้งหลายอาจจะเห็นได้
 โดยพระพุทธภาษิตนั้นว่า สัจจัญตา ความว่างแท้จริง ก็
 คือ นิพพาน นิพพาน ความว่างแท้จริง เพราะว่า พอ
 เราทำให้ว่างได้เท่านั้น ความตายก็ทำอะไรไม่ได้
 ความทุกข์ก็ทำอะไรไม่ได้ นั่นแหละคือความหมาย
 ของคำว่านิพพาน เพราะฉะนั้น ในที่มากมายหลายแห่ง
 พระพุทธเจ้าได้ตรัส สัจจัญตา ความว่าง นี้ โดยคำว่า

นิพพาน หรือแทนคำว่านิพพาน หรือในที่แห่งนิพพาน
 ตัญญา จึงเป็นเครื่องทำบุคคลให้หมดไป ให้ว่างไป
 ให้เหลือแต่เบญจขันธ์บริสุทธิสะอาด ไม่เป็นที่ตั้งแห่ง
 ความทุกข์หรือความตายอีกต่อไป เพราะว่า ไม่มีอัคตา-
 นุทวิฐฐิเหลืออยู่เลย

ในท่อน พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า เมื่อเห็นว่างจาก
 ศักดิน หรือเห็นความว่าง หรือพอใจในความว่างแล้ว
 หลุดจากเงื่อนไขในอายตนะ. อายตนะในท้นหมายถึงนิพพาน
 หมายความว่าคนเราจะต้องเห็นความว่างว่าเป็นความสงบ-
 สุขเสียก่อน จึงจะพอใจในเรื่องของพระนิพพาน ถ้าไม่
 เห็นความจริงข้อนี้แล้ว ไม่อาจจะพอใจในนิพพาน แม้
 พูดว่า เราพอใจในนิพพาน ก็เป็นเรื่องพูดแต่ปาก คือ
 พูดถึงสิ่งหนึ่ง ๆ ที่คนไม่รู้ว่ามันเป็นอะไรกันแน่ เพียงแต่
 ได้ยินเขาว่า ว่ากันว่าดี ว่าสูงว่าประเสริฐ ว่าเลิศ ก็
 พอลอยต้องการไปตามเขา นี่แหละคือบุคคลที่ปรารถนา
 นิพพานไปตามเขาทั้ง ๆ ที่รู้ว่านิพพานนั้นคืออะไร แต่
 พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า ถ้าเมื่อใดได้เกิดเห็นคุณของความ

ว่างขึ้นมา เหมือนนแหะคน ๆ นั้น จึงจะชอบนิพพานนั้น
จริง ๆ คือชอบอย่างถูกต้อง

ขอให้ลองเปรียบเทียบกันดูตั้งแต่ต้นอีกทีหนึ่งเถิด
ว่า ความวุ่นกับความว่างนั้น ต่างกันอย่างไร ถ้าเรายัง
หลงอยู่กับความวุ่นแล้ว อย่าไปพูดถึงนิพพานให้บ่อยการ
จิตใจมันไม่ชอบถึงนิพพานไปได้ดอก แต่ถ้าเราไปนิยม
ชมชอบ เหมือนนแหะ จึงจะพอใจในนิพพาน ถ้า
เรารู้จักความว่างให้ถูกต้อง แล้วพอใจในความว่างให้
ถูกต้อง จิตก็จะพอใจในนิพพาน เตือนไหลไปในทางของ
พระนิพพานโดยไม่ต้องสงสัยเลย ถ้างั้นได้ชอบในในคุณ
ของความว่างแล้ว พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ไว้ว่า
บุคคลนั้นจะหลุดพ้นด้วยปัญญาในชาติปัจจุบันนี้ คือเป็น
พระอรหันต์ประเภทปัญญาวิมุตติได้ในชาตินี้ หรือว่าอย่าง
น้อยที่สุดก็จะเข้าถึง อากิญจัญญายณะ คือความเป็นอยู่
ที่ไม่มีใครรู้จักว่า ไม่มีอะไรที่น่าเฝ้าเป็น อากิญจัญ-
ญายณะ นั้นแปลว่า ความรู้ดีกว่า ไม่มีอะไรสักหน่อย
เดียวที่น่าเฝ้า— น่าเป็น เมื่อบุคคลมีความเป็นอยู่อย่างนี้ ก็
นับว่าความทุกข์ครอบงำไม่ได้ พระพุทธองค์แม้เป็นพระ-

พุทธเจ้าแล้ว ก็ยังทรงอยู่ด้วยความว่าง การทรงอยู่ด้วยความว่างชนิดนั้นของพระพุทธองค์นั้นเรียกว่า “สุญญตาวินิหาร”

พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่พระอานนท์ ได้ยืนยันแก่พระอานนท์ว่า แม้ตถาคตก็ได้ใช้เวลาดำเนินส่วนมากที่สุดให้สิ้นไปในสุญญตาวินิหาร สุญญตาวินิหารนี้ไม่ใช่เรือนที่ปลูกขึ้น แล้วเรียกว่า สุญญตาวินิหาร คือการอยู่ด้วยจิตใจที่ว่างจากสิ่งทั้งปวง วินิหารแปลว่า ความเป็นอยู่ สุญญตาวินิหาร แปลว่า ความว่าง ว่าง ว่าง นั้นแหละคือ สุญญตาวินิหาร พระพุทธองค์แม้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วก็ยังอยู่ด้วยสุญญตาวินิหารไปตามเดิม คืออยู่ด้วยจิตใจที่ว่าง ไม่ยึดถืออะไรว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของของตน ไม่มีความห่วงวายเป็นเหตุ แม้พระองค์จะได้เสด็จไปนั้นมาด้วยความต้องต้อนคนนั้นคนนั้น ไม่มีเวลาหยุดอย่างน่าเห็นใจเห็นขย แต่ก็ไม่มีความห่วงวายเป็นเหตุ ในใจไม่มีกิเลสตัณหา จึงไม่มีความห่วงใจ และกายนั้นไม่เป็นความห่วง เพราะใจไม่ห่วง เป็นแต่การเคลื่อนไหวไปตามธรรมดา ไม่มีความหมายของคำว่าความห่วง เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จะ

ทรงนั่งนิ่ง ๆ อยู่กต หรือทรงดำเนินไปที่ไหนกต เรียกว่าเป็นผู้อยู่ในสุญญตาวิหารได้ด้วยกนฺทงนฺน แต่ที่ประสงค์ในท้นหมายควมว่า ถ้าหากมีเวลาดว่าง ไม่ต้องไปทำอะไรที่ไหน จะทรงนั่งอยู่นิ่ง ๆ แลว ก็ทรงมีใจถึงความว่างมากจนเป็นพิเศษ คือความว่างจากกิเลสตัณหาว่างจากทุก ๆ สิ่ง อันเป็นความว่างที่ได้มาด้วยการครัดรู้ นั้นแหละ ยังคงทำจิตใจให้ประกอบไปด้วยความรู้ถึงความว่าง แต่ก็เป็นความสงบสุขของตัวเอง ทำให้ร่างกายผ่องใส

ข้อที่ความว่างทำให้เราสุขสบาย ร่างกายผ่องใส นั้น รู้ได้ด้วยสูตรต่อไป ซึ่งพระองค์ได้ครัดแก่พระสารีบุตร ในเมื่อพระสารีบุตรมีฉิวพรรณผ่องใส ทรงซักถามกันจน พระพุทธองค์จึงทรงแนะให้พระสารีบุตรสังเกตเห็นว่า ความว่างนั่นเอง การเป็นอยู่ด้วยความว่างนั่นเอง ทำให้ฉิวพรรณผ่องใส ความว่างในลักษณะเช่นนั้น ท่านเรียกว่า มหาปริตฺตวิหาร มหาปริตฺตวิหาร ก็คือมหาบุรุษวิหาร หรือวิหารของมหาบุรุษ วิหารของมหาบุรุษ คือสุญญตา หรือความว่าง ความว่างหรือสุญญตานันคือความว่าง

ของมหาบุรุษ ถัดเข้าไปได้อยู่ในวิหารนี้แล้ว จะมี
 ผิวนพรรณผ่องใส เพราะไม่มีความทุกข์แต่ประการใด มี
 แต่ความสงบเย็น มีแต่ความสะอาด สว่าง สงบ อยู่
 ตลอดเวลา ทำให้มีความผ่องใส ทั้งทางกายและทางใจ
 จึงจะมีผิวนพรรณผ่องใส เพราะอำนาจที่อยู่ในความสว่างนั้น
 เป็นประจำเป็นตถุญญาวิหาร หรือเป็นมหาปฐิธวิหาร
 แต่ต่างกันทางของการปฏิบัติ มีชื่อเรียกอีกอย่าง
 หนึ่งว่า “ปริมาณุตตระ” “สุญญาตา” ซึ่งหมายถึง
 เจโตสมาธิ ที่ไม่มีนิमित คือจิตผ่องใส จนพ้นจากอาสวะ
 ทั้งสาม คือหมายความว่า ตถุญญา อย่างยิ่ง ตถุญญา
 ที่ไม่มีอะไรยิ่งกว่า ได้แก่สมาธิที่ไม่ประกอบด้วยนิमित
 ใดๆ นอกจากความสว่างอย่างเดียว จะมีความสว่างจนมี
 ความหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ความเป็นอย่างนี้ ถือ
 ว่าเป็นถึงสูงสุด ไม่ว่าจะในยุคไหนหรือเวลาไร คือพระ
 พุทธองค์ทรงยืนยันว่า จะเป็นในศาสนา หรือในศาสนา
 ไหนก็ตาม ความสว่างอันนี้ถือว่าเป็นถึงสูงสุดเสมอไป
 และว่า ไม่ว่าจะยุคไหนหรือยุคใด ยุคพุทธกาลหรือยุคปัจจุบัน
 ของเรา หรือยุคอนาคตก็ตาม ความสว่างนี้ ก็ยังเป็นถึง

พิเศษสูงสุดกว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอยู่นั่นเอง เพราะฉะนั้น
จึงได้อธิบายว่า ความว่างเป็นสิ่งสูงสุด ของพุทธภาษิตว่า
“นิพพานํ ปรมํ นิพฺพนฺติ พุทฺธา” ท่านผู้รู้ทั้งหลาย
ย่อมยกถ้อยพระนิพพานว่าเป็นสิ่งสูงสุด หรือเป็นบรมธรรม
คือเป็นธรรมสูงสุดกว่าธรรมทั้งปวง

นิพพานก็คือความว่างนั่นเอง ความว่างถึงที่สุด
นั่นเอง ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จึงเป็นอันว่า สิ่งทีเรียกว่า
ความว่างนั้นเป็นสิ่งสูงสุด เป็นสิ่งซึ่งทำบุคคลให้ประดับ
ความสงบ ทำผิวพรรณให้ผ่องใส เป็นอาหารธรรมที่แม้
แต่พระพุทธเจ้าก็ยังทรงดำรงอยู่ในความว่างนั้น จึงเป็น
สิ่งที่ทุกคนควรจะสนใจทำให้มีความรู้ความเข้าใจ ทำให้
เกิดมรรคนั้น มีหลักประจำใจของตน มุ่งหมายแต่
ความว่างอย่างเดียวก็พอแล้ว ไม่ต้องพูดกันให้มาก
เรื่องไม่ต้องคิดกันให้มากเรื่อง ไม่ต้องทำกันให้มาก
เรื่องจงเอาแต่เรื่องเดียว ทั้งทัก ทั้งพูด ทั้งทำอยู่ด้วย
ความว่าง เพราะเป็นเรื่องสำคัญ เป็นเรื่องสูงสุด เป็นเรื่อง
ที่รวมเรื่องทุกเรื่องไว้ในในด้วยเสร็จ และเป็นเรื่องที่คนเรา
เกี่ยวข้องกับอยู่แท้ ๆ ว่า ถ้าเราไม่ว่างขึ้นมาเมื่อไร เรา

ก็ทุกขเท่านั้น คือขุนเมอนน ถ้าเราว่างขึ้นมาเมื่อไร เรา
 ก็สบายเมอนน เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ชัด ๆ ว่า เรา
 ไม่มีความสุข ก็เพราะเราไม่ว่าง พอเราว่างขึ้นมา เรา
 ก็มีความสุข ขอให้ถือหลักอนันนเป็นหลักเบของกันเดี่ยก่อน
 แล้วจะได้ดับดาวหางเอนต่อไป จนถึงความว่างได้จริงๆ
 อย่างน้อยที่สุด เราก็ต้องมีความเชื่อเสียก่อนว่า ถ้า
 ว่างแล้วเป็นไม่มีความสุข ถ้ามีความสุขแล้ว มันต้องมี
 เพราะความว่าง

ทีนี้ จะได้ตั้งปัญหาต่อไปว่า ว่างเพราะอะไร
 ตอบทางธรรมะแล้ว ก็ตอบว่า เราไม่ว่างเพราะ
 เราุ่น คือเราปรุงมันเรื่อย เราไม่ยอมหยุด เรา
 ทำการปรุงเรื่อย เราทำอะไรไหน ที่เราก็คิดนึกด้วย
 กิเลสตัณหา ยึดมันถือมัน นั่นนี่ว่าเป็นตัวตนของ
 คน และมีกิเลสตัณหา คือความอยากอย่างนั้น
 อยากอย่างนี้อยู่ เราทำอะไรด้วยความอยาก เพราะ
 ความคิดปรุงอย่างนั้นเอง มันจึงทำให้ไม่ว่าง เราอย่า
 มีกิเลสตัณหาความคิดมาปรุง มันก็จะว่างไปหมด แม้ว่า
 ร่างกายจะยังทำอะไรอยู่ มันก็ยังเป็นความว่างไปหมดอยู่

นั่นเอง เพราะไม่มีการคิดปรุง ขอให้ฟังไว้ให้ถี่ ๆ หรือ
 จำไว้ให้ถี่ ๆ ว่า ความคิดปรุง ความคิดปรุงนี้ มัน
 ปรุงด้วยกิเลสตัณหา ไม่ใช่ปรุงด้วยสติปัญญา
 ถัดสติปัญญาเข้ามามันไม่ปรุง มันไม่ต้องเป็นดังซารที่คิด
 ปรุง มันรู้จักทำให้ว่าง มันเป็นไปแต่ในทางความว่าง
 แต่ถัดสติปัญญาไม่มา กิเลสตัณหาเข้ามาแทนแล้ว มัน
 ปรุงคือมันทำให้วุ่น เพราะฉะนั้น ความไม่ว่างนั้นมีเพราะ
 ความคิดปรุง เราจะต้องรู้จักความคิดปรุงด้วยอำนาจกิเลส
 ตัณหา^๕นี้เสียให้ได้ หรือให้มากที่สุดเท่าที่เราจะทำได้

ทันตองคิดต่อไปว่า ทำไมมันจึงคิดปรุง ^๕ซอ^๕
 ก็ด้วยเหตุว่า มันหลงอยู่ในของที่เป็นคู่ ๆ ของที่เป็นคู่ ๆ
^๕นี้ คือ ^๕ดังทุกคนทุกคนกำลังหลงอยู่ ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง
 ของที่เป็นคู่ ๆ นั้น พิจารณาตู่ก็จะเห็นได้ โดยทันทีว่า
 มื่อะไรบ้างที่แรกที่เรหลงกันมากก็คือ ^๕เรื่องดีเรื่องชั่ว
 เรื่องบุญบาป เรื่องสุขเรื่องทุกข์

ของคู่เหล่านี้ เรามีความเข้าใจผิด หรือหลงใหล
 กันอยู่อย่างไร ของคู่^๕นี้ มีมากด้วยกัน เช่นความมี
 ความจน ^๕นี้คู่หนึ่ง ^๕ความได้ดาก ^๕ความเสื่อมดาก ^๕นี้

คุंहง ความเป็นผู้แพ้ชนะ หนักุหนง การได้การเสีย
 หนักุหนง อะไร ๆ ก็ล้วนแต่เป็นคู่ ๆ ความเป็นหญิงเป็น
 ชาย หนักเป็นเรองของความเป็นคู่ ความรักความเกลียด
 หนักเป็นเรองของความเป็นคู่ ความพอใจความไม่พอใจ
 ก็ล้วนแต่เป็นเรองของความเป็นคู่ ของหอมของเหม็น
 ของไพเราะของไม่ไพเราะ ของสวยของไม่สวย เหล่านี้
 ก็ล้วนแต่เป็นคู่ ๆ ของที่เป็นคุณมีมากมาย แทบจะ
 นับไม่ไหว แต่ว่าเป็นທတงแห่งความหลง เป็นທတง
 ของความคิดปรุง ความคิดที่ประกอบก็เกิดค้นหา มัน
 จะอยาก คามที่ก่เกิดค้นหาต้องการ ความคิดปรุงมันก็
 ปรุงไปตามนั้น เช่นไม่ชอบความที่ไม่สวย ก็ต้องไปชอบ
 ความสวย ความคิดปรุงก็คิดไปในทางที่ทำให้สวย ไม่
 ชอบคำว่าจน ก็คิดปรุงไปในทางที่ทำให้มั่งมี ย่อมเนื่อง
 กันอยู่คงน ย่อมจะต้องเป็นคู่กันอยู่คงน มันจึงจะอยากและ
 มีก่เกิดค้นหาได้ ถ้ามันมีแต่เพียงอย่างเดียวไม่เป็นคู่แล้ว
 ความคิดก็คิดไปไม่ได้ มันก็หยุดคิดไปเอง แต่่มันมีของ
 คุมาให้เปรียบ จึงได้มตกมชั่ว ถ้าไม่มีค ความชั่วก็ไม่
 ความหมายอะไร เพราะความชั่วมาเทียบเคียงกับความคิด

ความจริงเป็นของมีค่าขึ้นมา ความสุขกับความทุกข์
 เหมือนกัน เพราะมีทุกข์มาเทียบ ความสุขจึงกลายเป็น
 ของดีของแพง ถึงแม้ความทุกข์เถอะ ถ้าไม่มีความสุข
 มาเป็นคู่เปรียบแล้ว ความทุกข์ก็ไม่น่ากลัวอะไร เพราะ
 เหตุที่มันมาจนเป็นคู่ ๆ มันจึงเท่ากับมาเสนอให้เราเลือก
 เกิดดีข้างหนึ่ง แล้วเลือกอีกข้างหนึ่ง นั่นแหละคือความ
 หลง หรือคือกิเลสตัณหาที่เป็นแรงกดดัน ถ้าเมื่อใดเราจะ
 เกิดความฉลาดขึ้นมา ไม่เอามันเด็ดขาดสองอย่าง เมื่อมัน
 แหละเราจึงจะว่าง คือดีเราก็ไม่รัก ชั่วเราก็ไม่เกลียด
 เราอยู่เฉย ๆ ก็เป็นความว่างเท่านั้นเอง สุขเราก็ไม่อยาก
 ทุกข์เราก็ไม่เกลียด เราอยู่เฉย ๆ มันก็เบ็ดเสร็จดี หรือ
 เป็นความว่าง หรือเป็นนิพพาน แต่ถ้าเราหลงใหลใน
 ความสุข ซึ่งที่แท้ไม่ใช่ความสุข หมายถึงโลกีย์สุข จะ
 เป็นสุขในมนุษย์ หรือสุขในสวรรค์ หรือสุขในพรหมโลก
 ก็ตาม ทั้งหมดนั้น ยังเป็นของดวง เป็นของที่ปนกับ
 ความทุกข์ หาใช่นิพพานไม่

ที่เป็นนิพพานนั้น ไม่เกี่ยวกับความสุขหรือความ
 ทุกข์เลย คือเป็นของว่าง แต่ว่าเราก็ชอบสัมผัสเรียกกัน

ว่าความสุขอีกนั้นแหละ เพราะเราคิดในความสุข เหมือน
กับคิดฝันมาตั้งแต่ก่อน อะไร ๆ ก็จะเป็นความสุขไปถึง
นั้นจึงมีคำพูดว่า นิพพานเป็นความสุขอย่างยิ่งขึ้นมาให้ ก็
เพื่อว่าจะให้ละความสุขค่า ๆ ต้อย ๆ เหล่านี้เสีย หันมา
สนใจในเรื่องความสุขชั้นนิพพาน เมื่อมาสนใจในเรื่องนี้
ก็ต้องพบความว่าง เพราะฉะนั้นนิพพานเป็นชื่อของความว่าง
เพราะฉะนั้น อย่าได้เข้าใจว่า ความสุขในชั้นนิพพานนั้น
เหมือนกับความสุขที่เราเห็น ๆ คิด ๆ กันอยู่ ว่าจะได้
อย่างนั้น ต้องเป็นอย่างนี้ โดยที่แท้แล้ว ความสุขในชั้น
นิพพานนั้น เป็นความว่างโดยประการที่แท้จริง ๆ นั้น
แหละคือไม่มีคู่ คือไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข ไม่มีดี ไม่มีชั่ว
ไม่มีบุญ ไม่มีบาป ถ้ายังมีดี มีชั่ว มีบุญ มีบาป มัน
ก็ต้องเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร ไปเป็นคนดี ไปเป็น
คนชั่ว อยู่ในวัฏฏสงสาร ไม่เป็นนิพพานไปได้เลย ต่อ
เมื่อข้ามไปพ้นจากความดีความชั่ว อยู่เหนือบุญ เห็นอ
บาป เห็นอกุศลปรารถนาสุข ปรารถนาทุกข์ โดยต้น
เชิง นั้นจึงจะเป็นความว่างและเป็นนิพพานขึ้นมา เพราะ
ฉะนั้น นิพพาน จึงเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ของคู่

ผู้ที่ถึงนิพพาน มีจิตใจไม่หลงไหลอยู่กับสิ่งที่เป็น
 คู่ แต่อยู่เหนือความเป็นคู่ คือความว่างนั่นเอง ท่านทง-
 หลายตองใช้สติปัญญาพิจารณาสิ่งที่เกิดว่า สิ่งทีเรียกว่า
 ความว่างนั้น มันจะเป็นคู่ได้อย่างไร สิ่งที่เป็นคู่ๆ กันได้
 นั้น มันต้องไม่ใช่เป็นความว่าง คือมันจะต้องเป็นชนเป็น
 กอน เป็นชนเป็นคณ เป็นอน ะไรชนดังกลอย่างหนึ่ง
 แดงเราก็มาจำว่าอนนต อนนชว อนนตณ อนนยาว
 อนนตุง อนนตา อนนตาอนนชาว เหล่านี้มันไม่ว่างเลย
 มันมีเป็นชน ๆ คู่ ๆ แต่ถ้าเกิดเป็นความว่างขึ้นมาโดย
 ประการหนึ่งปวงแล้ว มันจะเป็นคู่อะไร จะไปจับเอาอะไร
 มาเป็นคู่กับใครได้ มันเป็นความว่าง เพราะฉะนั้น เราจะ
 เห็นได้ว่า ของเป็นคู่ ๆ นั้นมันอยู่ทความคู่ มันไม่อยู่ท
 ความว่างเลย ถ้าเกิดเป็นความว่างขึ้นมาแล้ว มันก็ไม่มี
 ของที่เป็นคู่ ของเป็นคู่จะมีอยู่แต่ในเรื่องของความคู่
 ถ้าเราไม่ต้องการ จะให้จิตคิดปรุง เราต้องรู้เท่าทันของ
 สิ่งที่เป็นคู่ ถ้าเราไม่รู้เท่าทันอยู่เพียงไร มันก็ต้องคิดปรุง
 อยู่เพียงนั้น เมื่อคิดปรุงมันก็ไม่ว่าง เมื่อไม่ว่างมันก็ต้อง
 ทุกข์ เพราะฉะนั้น เราจะต้องมองให้เห็นชัดว่า บรรดา

ของคู่ ๆ เหล่านั้น เป็นของหลุดอกที่จะทำให้ดูน ถ้าเรา
ต้องการความว่าง ก็จะต้องอยู่เหนือสิ่งเหล่านั้น เราอย่า
ไปมองเป็นคู่ ไปมองให้เห็นว่างไปเสียทั้งหมด มันก็ล้ม
ตามประสงค์

บรรดาของคู่ๆ นั้น เราอาจจะสรุปให้เหลือเพียง
คู่เดียวก็ได้ คู่เดียวที่วัน ก็คือ คุณและโทษ ทาง
หนึ่งเป็นคุณ ทางหนึ่งเป็นโทษ คู่ๆ เดียวนั้นพอแล้ว เพราะ
ว่าสิ่งใดที่เราไม่ชอบ เราก็มองว่าเป็นโทษ สิ่งใดที่เราชอบ
เราก็มองว่าเป็นคุณ แต่ในสิ่งต่าง ๆ ทุกสิ่งทุกอย่าง มันมี
ทั้งคุณและโทษในคุณอยู่จริง ๆ ประจักษ์ไปหมด ไม่ว่าจะ
จะเป็นอะไร สิ่งที่เรารักมากที่สุดนั้น ขอให้ดูให้เกิดว่า
พวกที่เป็นคุณมันก็มี ส่วนที่เป็นโทษมันก็มีเท่ากัน แต่ว่า
เราเลือกมองในด้านคุณ ไม่มองในด้านโทษ เราจึงหลง-
รักสิ่งเหล่านั้น หรือสิ่งนั้น หรือบุคคลนั้นอย่างหัดับหุ
หัดับตาทีเดียว โดยไม่คำนึงว่าสิ่งทั้งปวงประกอบอยู่ด้วย
คุณหรือโทษ

จะขอยกตัวอย่าง อย่างว่า ศาสดาโรจธรรมหนึ่ง
มันมีคุณหรือมีโทษ ท่านที่มีสติปัญญา ท่านจะมองเห็น

ได้ชัดว่า มันมีทั้งส่วนคุณและส่วนโทษ ส่วนคุณเราก็
 อาศัยมันได้ ส่วนโทษมันก็ทำให้เราลำบาก นับตั้งแต่ที่เรา
 ต้องรักษา เราต้องบริหาร ต้องมัดกวาง ต้องขัด ต้องล้าง
 ต้องถู ต้องคอยบ้องกันต่างๆ นานา นี่เป็นส่วนที่เป็นโทษ
 แต่เราก็ได้คุณ ที่ไถ่ล้างนอนอาศัยอยู่ตงัน มันเป็นส่วนที่ดี
 ทั้งโทษและคุณคู่กัน ตงัน เราไปหลงมันเข้า เราก็รัก
 ในส่วนที่เป็นคุณ เราเกลียดในส่วนที่เป็นโทษ เราได้-
 รัวทุกขทั้งชนทั้งตอง ความรักก็เหนื่อยไปอย่างความรัก
 ความเกลียดก็เหนื่อยไปอย่างความเกลียด ทั้งความรัก
 และความเกลียดคน เป็นของว่าง ไม่ใช่เป็นของว่าง
 ไม่ใช่เป็นของสงบ

พวกเราโปรดพิจารณาต่อไปว่า สมมติว่าตั้งที่มี
 ค่ามากกว่าโรงธรรมตงัน เช่นมีเงินตักด้านหนึ่ง เงิน
 ด้านหนึ่งนั้นเป็นคุณหรือเป็นโทษ ขอคิดดูให้ดี ๆ สมมติ
 ว่าเราหาเงินมาได้ด้วยวิธีสุจริตไม่คดโกงใคร ได้เงินมา
 ด้านหนึ่ง เราชอบใจมาก ถือว่าเป็นคุณ และเราตอง
 หนักตงันโทษของมันบ้าง ที่เราจะต้องเห็นคเหนื่อยในการหา
 เราต้องเหนื่อยด้านหนึ่งเหมือนกัน ถ้าเราได้มาด้านหนึ่ง

เราคือของเหน้อยด้านหนึ่ง เราคือของดงเรียวแรงไปด้านหนึ่ง
 จึงจะได้เงินมาด้านหนึ่ง เพราะฉะนั้น โทษของมันก็ด้านหนึ่ง
 คุณของมันก็ด้านหนึ่ง แต่เราลงไปหลงมองมันในเรื่องคุณ
 ของมันด้านเดียว เราจึงพอใจว่า เงินด้านนี้จักจะวิเศษวิโส
 เสียจริง ๆ ที่นั่นก็ตั้งมติดว่าเงินด้านหนึ่งนี้ ได้มาโดยทุจริต
 คือโกงเขามา มันก็มีโทษด้านหนึ่งเหมือนกัน ที่เราเป็น
 คนชั่วคนเดียวคงด้านหนึ่ง มันจึงได้เงินด้านหนึ่ง เราโง่มาก
 จนไปอีก พอใจในเงินด้านนี้ ว่าเราได้ของดีวิเศษมาโดย
 ไม่รู้ว่าเป็นของดีด้านหนึ่ง เพราะความได้เงินด้านนี้

ที่นั่นเราสมมติว่า เราได้รับเงินมรดกจากพ่อแม่
 เป็นเงินมาด้านหนึ่ง เราจะถือว่าเป็นของดีวิเศษอย่างนั้น
 หรือ ถ้าคิดดูกันให้ดี ๆ แล้ว ก็หมายความว่า มันมี
 โทษอยู่ด้านหนึ่งเหมือนกัน คือเราเป็นคนที่ไม่ดีที่สุดด้านหนึ่ง
 ที่เดียว ทำงานอะไรไม่เป็น ต้องรับมรดกจากพ่อแม่ได้
 เงินมาด้านหนึ่ง มันก็โง่ด้านหนึ่ง สมน้ำหนักของมัน
 คือโทษของกรรที่ได้เงินรับมรดกมาด้านหนึ่ง ส่วนที่คุณ
 จะไปใช้อะไรมันก็ตามใจ มันก็คู่กันกับโทษ คือความโง่
 ด้านหนึ่ง ฉะนั้น จะเห็นว่า ไม่มีอะไรเลยที่จะประกอบ

ไปด้วย คุณ แต่ส่วนตัวนี้ มันต้องประกอบไปด้วย โทษ
เท่ากันเสมอไป

ทีนี้ พิจารณาถึงสิ่งที่เราเกลียดชังกันบ้าง ของ
ตักปรกเช่นอุจจาระ คนทุกคนอาจจะคิดว่ามันประกอบไป
ด้วยโทษส่วนตัว ทั้งเหม็น ทั้งน่าเกลียด ทั้งน่ารำคาญ
แต่แล้วทำไมไม่มองดูในด้านคุณของมันบ้างเล่า มันก็มี
ประโยชน์ในการทำอะไรก็ได้ตามหน้าที่ของมัน จะใช้เป็น
ปุ๋ยก็ได้ ทำให้แผ่นดินดีก็ได้ ทำให้การไหลเวียนของสิ่ง
ทั้งหลายในโลกนี้เป็นปรกคักก็ได้ หรืออย่างน้อย ก็ได้ถ่าย
อุจจาระออกมา คน ๆ นั้นจึงไม่ตาย ดองไม่ถ่ายอุจจาระ
มันก็ต้องตาย เป็นอันว่าในสิ่งที่เราเกลียดที่สุด มันก็มี
ทั้งคุณและโทษอยู่เท่า ๆ กัน

ทีนี้ สมมติว่า ของไม่ตักปรกอย่างนั้น เช่นว่าชยะ
มูตฝอยชิ้นหนึ่งอยู่ที่ตรงนี้ เราถือว่ามันมีโทษด้วย ๆ ไม่มี
คุณเลยเช่นนั้นหรือ ก็ทำเป็นอย่างนั้นไม่ มันย่อมมีคุณ
อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ในชยะมูตฝอยชิ้นนั้น แม้แต่ใบไม้
แห้ง ๆ ใบหนึ่ง หด่นอยู่ที่กลางวัด มันก็มีทั้งคุณและโทษ
โดยเท่ากัน คนโง่เท่านั้นที่จะไปเห็นมันแต่ด้านเดียว ว่า

เป็นคุณอย่างเดียว หรือเป็นโทษอย่างเดียว

เป็นอันว่า ไม่มีอะไรเลย ที่จะไม่ประกอบไปด้วย
คุณและโทษ และสิ่งต่าง ๆ นั้น ถ้าได้ใช้เหมาะสมแล้ว
มันแสดงคุณออกมาทันที ถ้าไม่มีการใช้ที่เหมาะสมแล้ว
มันแสดงโทษออกมาทันที ทั้งนี้เพราะมันมีทั้งคุณและโทษ
อยู่ในสิ่งนั้น ฉะนั้นสิ่งที่ดีมีคุณ เมื่อใช้ถูกวิธีตรงตาม
ความหมายของมัน มันก็มีคุณ และมันเป็นโทษออกมา
ทันที เมื่อใช้ไม่ตรงตามความหมายของมัน อย่างว่า
อุจจาระอย่างนี้ ต้องไปใช้ถูกวิธีของมันเถิด มันก็จะ
ประกอบไปด้วยคุณโดยส่วนเดียว แต่พอใช้ผิดวิธี หรือ
เข้าไปเกี่ยวข้องกับมันไม่ถูกวิธี มันก็เป็นโทษโดยส่วน
เดียว มันเป็นโทษเป็นคุณขึ้นมาดังนี้ ก็เพราะความโง่
ของบุคคลนั้นต่างหาก แล้วแต่ว่า จะไปยึดถือเอาในด้าน
ไหน โดยที่แท้แล้ว มันไม่ควรจะยึดถือโดยประการทั้ง
ปวง ไม่ควรจะยึดถือโดยความเป็นโทษหรือเป็นคุณเลย
อยู่อย่างจิตว่าง ๆ ไม่ต้องยึดให้เกิดเป็นโทษหรือเป็นคุณ
ให้เกิดความรักหรือความเกลียด นี้แหละความว่างหรือ
ความสงบ

เพราะฉะนั้นควรที่ท่านทั้งหลายทุกคน ควรจะต้อง
 มีความรู้ของพระพุทธเจ้ามาช่วยคุณ เพื่อสามารถมองดู
 โลกโดยความเป็นของว่าง อย่าให้มีโทษ อย่าให้มีคุณ
 แต่ประการใดเลย จิตใจโดยแท้จริง สติปัญญาโดยแท้
 จริง ให้มองเห็นโดยความเป็นของว่างอยู่ดังนี้ หรือถ้า
 จะมองเห็นโทษ ก็ให้มองเห็นคุณด้วย ถ้ามองเห็นคุณ
 ก็ต้องมองเห็นโทษด้วย จะได้หักลบกลบกันพอดี มันก็
 จะได้กลายเป็นของว่างขึ้นมา สิ่งไรที่ท่านเก็บไว้ในหีบ
 หวงแหวนักหนานัน ก็จงดูให้มันดี ๆ ว่า มันประกอบ
 อยู่ด้วยคุณหรือโทษเท่ากัน ก็จะหยุดรัก หยุดหวงแหน
 หยุดวิตกกังวลเสียได้ จิตใจมันก็จะได้อ่าง แต่ถ้าไปมอง
 ดูแต่ในด้านคุณ โดยส่วนตัวแล้ว ก็จะยิ่งรักยิ่งพอใจ
 มันหนักขึ้น จนถึงกับนอนไม่หลับ จนถึงกับเป็นโรคเดิน-
 ประสาท จนถึงกับต้องนำไปโรงพยาบาลคนบ้า ในที่สุด
 ดึงมันแหละคือทมิฬของคุณและโทษที่เก็บได้ไว้ในหีบ
 หวงแหวนักหนานัน

นี่เป็นอันว่า ถ้ารู้จักพิจารณาดูให้ดีแล้ว ก็จะพ้น
 จากความเป็นโทษ และเป็นคนคุณ จะพบแต่ความเป็นความ

เป็นของว่าง หรือถ้าจะดูให้เห็นคุณ ก็ต้องดูให้เห็นโทษ
 ด้วย มันจะได้หักลบกบกันไปเป็นของว่างอยู่นั่นเอง แม้
 นกเป็นอุบายวิธที่จะมองเห็นดังเห็นด้านหน้าของว่าง จะ
 เป็นแก้วแหวน เพชรพลอย อะไรก็ตามที่ หรือจะ
 เป็นบุคคลสัตว์ดังชาวตริภุคที่พอใจอย่างยิ่งก็ดี จะต้องอย่าง
 เป็นโทษและเป็นคุณอย่างเสมอกัน แต่วิ่งก็จะเกิดความวาง
 เคยหรือความว่างขึ้นมาได้ แล้วความทุกข์ก็จะไม่เกิดขึ้น
 เพราะเหตุนี้ เพราะฉะนั้น จึงสอนให้มองโดยความเป็น
 ของว่าง อย่าได้มองโดยความเป็นของที่มีคุณและมีโทษ
 เดย จะไม่เป็นของว่าง จะเป็นของวุ่น แต่วิ่งก็เป็นทุกข์
 เมื่อใดมองโดยความเป็นของว่างถึงที่สุด เมื่อนั้น
 ก็เป็นพระอรหันต์ขึ้นมาทันทีตรงนั้นเอง เมื่อใดจิต-
 ใจประกอบไปด้วยความว่าง เมื่อนั้น จิตใจประกอบไปด้วย
 นิพพาน ถ้าว่างอย่างเด็ดขาด ก็เป็นนิพพานแท้ ถ้าว่าง
 ชั่วคราวก็เป็นนิพพานชั่วคราว แต่อย่างนั้นก็ยังดี ดีกว่า
 ที่จะเป็นความวุ่น หรือเป็นความทุกข์ ถ้าเราจะไม่ตามมารถ
 ทำให้เกิดความว่างโดยเด็ดขาด เราก็พยายามทำให้เกิด
 ความว่างให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

ที่นี้ เราจะได้วินิจฉัยกันถึงความว่างนั้นต่อไปในข้อ
 ๓ ว่า ที่เรียกว่า ความว่าง นั้นไม่ใช่ความทุกข์ ฉะนั้น
 จึงเรียกว่านิพพาน หรือถ้าเราจะเรียกเป็นชื่อของสิ่งที่เรา
 ยึดถือ เคารพนับถือ เช่นคำว่า พระพุทธ พระธรรม
 พระสงฆ์ ว่าเป็นความว่าง หัวใจของพระพุทธเจ้าก็ว่าง
 หัวใจของพระธรรมก็ว่าง หัวใจของพระสงฆ์ก็ว่าง น
 หมายถึงพระพุทธจริง พระธรรมจริง พระสงฆ์จริง ไม่
 ใช้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ปดอม ๆ เหมือน
 ของคนหมุ่มมาก นั้นไม่ใช่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
 จริง แล้วเขาไปยึดถือ มันจึงถูกปดอม แล้วมันวุ่น มัน
 ไม่ว่าง ถ้าถูกพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จริงมันก็
 จะต้องว่าง ไม่ไปไหนเลย ไม่ไปทางอื่นได้ หรือจะเป็น
 แต่ในทางว่าง ทำไมจึงว่า หัวใจของพระพุทธเจ้าว่าง
 ก็เพราะว่าหยาภิแลศ หมตคณหา โดยประการทงปวง
 ไม่มีตัวตนจะยึดถือ

พระธรรมก็เป็นพระธรรมจริง ก็หมายถึงความว่าง
 นั้นเอง เป็นผลเกิดมาจากการปฏิบัติ เป็นสิ่งที่เข้าถึงได้ด้วย
 การปฏิบัติถูกต้อง ถูกตรง สิ่งที่เบ็นความว่างก็ปรากฏ
 แก่บุคคลนั้นได้

พระสงฆ์ที่แท้จริง มีหัวใจว่าง เพราะไม่ยึดถือ
 สิ่งทั้งปวง โดยมีตัวคนหรือเป็นของของคน พระสงฆ์นั้น
 ไม่ใช่ผ้าเหลือง ไม่ใช่ร่างกายที่คลุมอยู่ด้วยผ้าเหลือง
 แต่หมายถึงคุณธรรมสูงสุดที่มีอยู่ในนั้น มันจะได้แก่ความ
 ว่างอีกนั่นเอง เพราะฉะนั้น พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
 จริง ก็คือความว่าง

ท่าน ถมมคิดว่าเราจะเกิดยึดมั่นถือมั่น คือคำว่า
 ตัวคนจนมาแล้ว เราอย่าได้ไปเอาตัวคนทีอื่นเลย จงเอา
 ตัวคนที่ความว่าง เอาถมมคิความว่างนั้นแหละว่าเป็นตัว-
 คน อย่าไปเอาตัวคนทีอื่นหนึ่งร่างกายหรือถึงหนถึงน
 หรือจิตใจ ความคิดนี้กระดกอย่างนั้นอย่างนี้ จงเอาตัวคน
 ที่ความว่าง ถึงจะเป็นตัวคนที่ไม่ทุกข์ แต่ว่าการพูดอย่างนั้น
 เป็นการถมมคิความจริงนั้นมันเป็นตัวคนไปไม่ได้ เป็นอัน
 ภา ดังที่เรียกว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือ
 ตัวคน หรือจิตจริง ธรรมจริง มันมารวมอยู่ที่ความว่าง
 หหมด ถ้าไม่ใช่ความว่างแล้ว เป็นของปลอม ปลอมคือ
 ทำให้บุคคลนั้นเดือดร้อน มีความทุกข์ ไม่มีทางที่หลุด-
 ปล่อยได้

หน้าผากของตัวทันที กระจกเงานั้นแหละคือธรรมะอย่างที
 พระพุทธเจ้า ครัดแก่พระราชาว่า ธรรมะนั้นคือกระจก
 เงามีไว้สำหรับส่องให้รู้จักความจริง เช่นเดียวกับที่
 คนเขาต้องกระจกเงาแล้วมองเห็นหน้าของตัวเองได้ เดียว
 เราไม่ต้องกระจกเงาของพระพุทธเจ้ากันทีเดียว มีแต่
 ต้องกระจกเงาที่จะมีคหน้าคตาหดอกตัวเอง และหดอก
 เพื่อนฝูงมากยิ่งขึ้นไปอีก ก็เท่ากับไม่ได้ต้องกระจกเงาของ
 พระพุทธเจ้า ถ้าได้เอาธรรมะมาต้องเป็นกระจกเงาแล้ว
 มันจะพบความว่างที่หน้าผากของตัวเอง หมายความว่า
 เราจะพบความว่างในตัวเรา พบเป็นทุกขัง อนิจจัง อนัตตา
 ในตัวเรา พบสุญญตา คือความว่าง ไม่ควรยึดถือแต่
 ประการใดเลย ในตัวเรา เราหาพบได้ในตัวเรา มันมี
 อยู่ในตัวเรา ตั้งแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว แต่เราไม่เห็นว่
 เป็นความว่าง

ถ้าพิจารณาคูให้คิดว่า คำว่าเรา เรา ในที่นี้ มัน
 คืออะไรกันแน่ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างคั้นว่า ความว่าง
 นั้น เราเข้าใจถูกก็มี เข้าใจผิดก็มี เพราะฉะนั้น ตัวเรา
 ก็เหมือนกัน เข้าใจถูกก็มี เข้าใจผิดก็มี ถ้าเข้าใจผิด

ก็ไปเอาร่างกาย และจิตใจ ว่าเป็นตัวเรา ถ้าเข้าใจถูกต้อง
ก็เอาความว่างเป็นตัวเรา เอาความว่างเป็นตัวเรา^{นี้} นั่น
ตัวเราของความว่าง ถ้าเรียกว่าเรา ก็เป็นเราอย่างสมมติ
เพราะฉะนั้นตัวเราอย่างแท้จริง^{นี้} มันไม่มี มีแต่ความว่าง
แต่เราสมมติเรียกว่าตัวเรา เมื่อเราทำตัวเราให้ว่างได้
ตง^{นี้} แด้ว ตงต่าง ๆ มันก็ว่างตามไปเอง อะไร ๆ มันก็
ว่างตามไปเอง

ถ้าเราต้องการจะปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า
ที่ว่า จงดูโลกในความเป็นของว่าง แล้วก็จงดูตัว
เราให้เป็นของว่างเกิด โลกทั้งหลายก็จะเป็นของ
ว่างไปเอง สมดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่าจงถอนอรรถานุกิฏฐิ
คือความเห็นที่ตัวคนเสี้ยให้ได้เกิด ตัวตนก็จะว่างไป แด้ว
โลกทั้งหลายทั้งปวงก็จะว่างไป แด้วก็ไม่มีความทุกข์เหลือ
อยู่เลย อย่าไปเข้าใจ^{นี้} ไร ๆ ว่า ถ้าว่างแล้ว ก็จะพบสุข
ดั่ง ๆ ลงมา เหมือนกับตั้งจากฟ้าผ่า นั่นเพราะความ
เข้าใจเป็นตัวตน เป็นชั้น เป็นตุน เป็นก้อน มันจึงสุข
แต่ถ้าเรามองเห็นตัวตนแท้ ๆ โดยความเป็นของว่างแล้ว
ก็ไม่มีอะไรจะสุข มันเป็นของว่างไปด้วยกัน ชรรคมทั้ง^{นี้}

หลายท่งปวง เป็นของว่างไปด้วยกัน ไม่มีอะไรอยู่ ไม่มี
อะไรตุ้ซ มันจึงเป็นความว่างที่แท้จริง

ข้อที่พูดว่า ไม่มีอะไรจะยึดจะหน่วงนั้น มันดำหรับ
คนที่งโง่ ยังกตัญ แต่บุคคลที่เขาถึงธรรม เข้าถึง
ความว่างแล้ว ไม่ต้องยึดคั้งหน่วยอะไร ในขณะที่เรา
จะหน่วงอะไร ถ้าอย่างนั้น ในขณะที่เราจะคั้งหน่วงเขา
ความว่าง เดียวนมันมีแต่ความวุ่น เราจะคั้งหน่วงเขา
ความว่าง พยายามที่จะคว่ำให้พบความว่าง หน่วงหา
ความว่างให้พบ ให้คัวตนหมดไป ความทุกข์ก็จะดับไป
ตาม จิตใจก็ว่าง ร่างกายก็ว่าง อะไร ๆ ก็ล้วนแต่เป็น
ความว่าง จึงไม่มีความทุกข์เลย จะมองเห็นชัดว่า ความ
ว่างเท่านั้น ที่เป็นของมีอยู่จริง หรือพูดแต่ว่า พระนิพพาน
เท่านั้น ที่เป็นของมีอยู่จริง นอกนั้นมียู้อย่างหลอก
มียู้อย่างมายาหลอกถดวง หลอกให้เห็นเป็นคู้ ให้รักอย่าง
หนึ่ง ให้เกลียดค้อย่างหนึ่ง แล้วมันจะวุ่นกันไปหมด เป็น
ดังซาร เป็นของปรุง เป็นความทุกข์อย่างยิ่ง แต่ถ้าเป็น
ความจริงซอนซนมา ก็จะได้เห็นความว่างโดยประการท่งปวง
ไม่ว่าโลกนี้ หรือไม่ว่าโลกไหน รวมทั้งคัวเราเอง และ

สัตว์ทงหลายทงปวงด้วย มันจึงเป็นความว่างไปหมด มี
 แค้นพิพานอย่างเดียว ไม้มีความทุกข์เดย ตั้งทีเหล็ดอยู่
 โดยประจักษ์แก่ความรู้ ก็คือความว่าง หรือพระนิพพาน
 เท่านั้น ภายแตะใจเหล็ดอยู่แต่ความรู้ และตั้งทีเป็นทง
 ของความรู้ดีกว่าว่าง เพราะฉะนั้น ความทุกข์จึงไม่มี
 ภายแตะใจที่รูสึกเช่นนั้น ก็คือภายแตะใจที่สัมมติกันว่า
 เบญจฉันธ์บริสุทธิของพระอรหันต์ แต่ต่างจากเบญจฉันธ์
 ของพวกเรา ซึ่งเต็มไปด้วยกิเลสตัณหา มันจึงไม่ว่าง
 เบญจฉันธ์ของพระอริยเจ้า มีความว่างเพิ่มขึ้น มีกิเลส
 ตัณหาน้อยลง เบญจฉันธ์ของพระอรหันต์ว่างโดยประการ
 ทงปวง ไม้มีกิเลสตัณหาเหล็ดอยู่ดงัน มันจึงเป็นที่สุดที
 สิ้นของความทุกข์ ไม้มีความทุกข์เหล็ดอยู่เดย ภายแตะ
 ใจทีประกอบไปด้วยสติปัญญา ย่อมมองเห็นอยู่แต่ความ
 ว่างอย่างทุกเมื่อ เราจึงเรียกขานมันคี้อยู่ทุกเมื่อ มันจึง
 ไม้มีความทุกข์ ทุกเมื่อด้วยเหมือนกัน นเป็นความว่าง
 ไม้มีอะไรมากกว่าน มันไม้มีความทุกข์ทีพอใจแล้ว
 ไม้จำเป็นจะต้องไปแสวงหาความสุ้งทีมันอุ่นวยขนมาอย่าง
 ใดอย่างใดทีหนึ่งอีก ของคุทงหลาย จะเป็นสุ้งทีคาม เป็น

ทุกซกตาม เป็นเรื่องวุ่น ความว่างอย่างเดียวเท่านั้น
 จึงจะอยู่เหนือทุกข์สุข เหนือดเหนือชั่ว เหนือบุญ
 เหนือบาป และเป็นสิ่งที่พระอรหันต์ท่านมี

บัดนี้เราทุกคนประชุมกันอยู่ที่นี่ ทำพิธีระตักถึง
 พระอรหันต์ทั้งหลาย ประกาศความที่เรานับถือพระอรหันต์
 ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน นินว่า เป็นทพงเป็น
 ธรรม เพราะฉะนั้นเราควรจะรู้จักจิตใจของท่าน รู้จัก
 อะไร ๆ ของท่านทั้งหมดทั้งต้นด้วยกันว่า มันไม่มีอะไร
 นอกจากความว่าง เราก็จะได้มีจิตใจน้อมไปในทางของ
 ความว่างตามท่านไป ในที่สุดก็ได้พ้นความทุกข์โดยสิ้นเชิง
 ได้เหมือนท่าน ไม่ได้ยทที่ประชุมกันทำพิธีมาฆปุณณมี
 บุษบา อย่างที่ได้ทำไปแล้วนั้น นั้นเรียกว่าได้ทำพิธี เพียง
 แต่ทำพิธีนั้นไม่พอ เราต้องทำให้เป็นความจริงขึ้นมาด้วย
 เพราะฉะนั้น เราจะต้องรับเอาความจริงอันนี้ไปศึกษาไป
 ปฏิบัติ จนได้รับผลอย่างเดียวกับพระอรหันต์ทั้งหลาย
 ที่เราเคารพ ตักการะบุษบา และถือเอาเป็นเยี่ยงอย่างสำหรับ
 จะดำเนินตาม หวังว่าท่านทั้งหลายจะไม่ทำมาฆบุษบาพอ
 ตักว่าเป็นพิธี แต่จะได้เอาไปใช้ให้เป็นจริง ๆ คือเข้าถึง

ความว่างให้ได้ อยู่เหนือความทุกข์ ความสุข เหนือดี
 เหนือชั่ว เหนือบุญ เหนือบาป เหนือความวุ่น ๆ วน ๆ
 ทั้งหมดทั้งต้นทุกอย่าง เหลืออยู่แต่ความว่าง หรือความ
 ดั่งบดัมตามที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ ได้พบพระพุทธศาสดา
 คือเป็นพุทธบริษัท เป็นสาวกของพระบรมศาสดา ซึ่งมี
 ให้เราแต่ความว่างอย่างเดียว เหมือนกับที่ได้กล่าวแล้ว
 ข้างต้นนั้น จงทุกคนเถิด ก็จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ได้รับสิ่งที่
 พระพุทธเจ้ามิให้เราจริง ๆ ก็จะได้ชื่อว่า ไม่เสียที่ที่เกิด
 มาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสดา โดยประการทง-
 บวง ควรจะกำหนดจดจำถึงข้อที่พระพุทธองค์ทรงยืนยันว่า
 ตถาคคต่อนแต่เรื่องความว่าง แต่ถ้าจะอยู่เหนือโลก
 เหนือทุกข์ทั้งหลายแล้ว ต้องเห็นโลกโดยความเป็นของ
 ว่าง มองเห็นสิ่งทั้งปวงโดยความเป็นของว่าง เรามาทำ
 ความเคารพบูชาบุคคลที่ว่าง บุคคลที่เข้าถึงความว่าง
 บุคคลซึ่งมีหัวใจเป็นความว่าง อยู่ตงนั้น นับว่าเป็นความ
 ว่างแท้ เป็นโอกาสที่ดี ที่จะได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควร
 จะได้ อย่าให้เสียที่ด้วยกันจงทุก ๆ คน ให้รู้จักตั้งต้นและ
 ทำเพื่อนฝูงด้วยกันให้มีความรู้ ความเข้าใจถูกต้อง

ว่า ความว่างนั้นไม่เป็นของน่ากลัวเลย แต่เป็นสิ่งที่พึง
ปรารถนาอย่างยิ่ง จงรู้จักทำจิตใจของเราให้ว่างจงยิ่ง ๆ
ขึ้นไปด้วยกันจงทุกคน ในเมื่อเรามีความเชื่อความเลื่อมใส
ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่มีหัวใจเป็นความว่าง
ด้วยกันทั้งนั้น ในที่สุด ก็ไม่มีอะไรที่จะต้องกลัว ต้อง
พูด ต้องทำ อีกต่อไป เพราะเราได้รับสิ่งที่ควรได้ควร
เห็นโดยประการที่พึงประสงค์แล้วจริง ๆ

ธรรมเทศนาที่ได้แสดงมา เป็นการที่หยิบความ
ให้เห็นว่า ความว่างนั้นแหละ เป็นความหมายของ
พระอรหันต์ เมื่อนั้นเป็นวันของพระอรหันต์ เราจึงเข้า
ถึงความว่างกันได้ แม้อย่างน้อยที่สุด ก็จงเข้ากันได้
ได้ แม้จะเป็นความว่างโดยสิ้นเชิง ก็ให้เป็นความว่าง
บางสิ่งบางอย่างตามสมควรแก่สติกำลังของตนเกิด เหมือน
กับที่เรากำลังพูด กำลังฟังถึง เรื่องความว่างอย่างนี้ เรา
ก็ต้องมีจิตใจว่างบ้าง ตามสมควร ดองเปรียบเทียบกับคนดู
กับเมื่อเราอยู่ที่บ้าน กับที่เรามาฟังอยู่ที่นี่ จิตใจของ
เราว่างหรือไม่ว่าง แตกต่างกันอย่างไร เมื่อเราเข้าใจ
ความชอนแ่นแล้ว ก็จะดำริเข้าใจความว่างที่ยิ่ง ๆ ขึ้น

ไป โดยไม่ต้องสงสัยเลย เราก็จะกลับไปด้วยความรู้ที่
 เพียงพอในเรื่องของความว่าง จนสามารถไปควบคุมคน
 ให้เป็นอยู่ด้วยความว่างยิ่ง ๆ ขึ้นไปด้วยกันเถิด

เผาตัวเอง

ร้ายอะไร ไม่ร้ายเท่า จะเอาดี
 เป็นฐลี จับจิต เกิดริษยา
 ชิงดีแล้ว อวดเด่น เห็นออกมา
 ตัวกูเจ้า บ้าคลั่ง สั่งเวชใจ
 สร้างนรก เป็นที่อยู่ เพราะเหตุนี้
 “ตัวกูดี, ตัวกูเด่น” เห็นหรือไม่?
 กลัวหมดดี จุดจี ให้เกิดไฟ
 “เผาตัวเอง” ต่อไป เศร้าใจเอ๋ย ๗

พุทธทาสภิกขุ

ความรักของอวิชา

มีชายหนึ่ง ลิงหนึ่ง อยู่ด้วยกัน
คนก็รัก ลิงนั้น เป็นหนักหนา
ลิงก็รัก คนจัด เต็มอัตรา
ทั้งสองรา รักกัน นั้นเกินดู

มาวันหนึ่ง คนนั้น นอนหลับไป
แมลงวัน มาได้ ที่กกหู
ลิงคิดว่า ไฉนยวน กวนเพื่อนกู
จะต้องบู ให้มันตาย อ้ายอัปรีย์

ฉวยดุนไม้ มาเงื้อ ขึ้นสองมือ
ฟาดลงไป เต็มดื้อ แมลงวันหนี
ฝ่ายเพื่อนรัก ดิ้นซึก ไปหลายที
ดูเถิดนี้ ความรักของ อวิชา ฯ

(หัวข้อธรรมในคำกลอน ของ พุทธทาสภิกขุ)

มังคุดธรรม

ไอ้จ้อหนึ่ง กัดมังคุด ทั้งเปลือกฝาด
ก็อาละวาด ขว้างทิ้ง กลิ้งหลุนหลุน
ไอ้จ้อหนึ่ง มีปัญญา รู้ค่าคุณ
หยิบบิดุน กินเนื้อใน ชื่นใจลิง

คนโง่แน่บ ศาสนา ร้องว่าฝาด
ก็อาละวาด โกรธใจ คล้ายผีสิง
สัตบุรุษ ขุดพระธรรม ได้ความจริง
ดีมีธรรมยิ่ง ดีมีสุข ทุกวันคืน

ลิงหรือคน ก็วิกล ได้ด้วยกัน
กลืนถุกมัน ก็กลืนคล่อง ไม่ต้องฝืน
กลืนทั้งเปลือก ตาเหลือก ตายทั้งยี่น
กลืนเนื้อใน ชื่นมีน รื่นเริงธรรม

(หัวข้อธรรมในคำกลอน ของ พุทธทาสภิกขุ)

คำขอบพระคุณ

ธรรมสภาขอกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณ พระธรรมโกศาจารย์ หลวงพ่อพุทธทาสภิกขุ ผู้เป็นองค์บรรยาย หลักธรรมคำสอนเล่มนี้เป็นอย่างสูง ซึ่งเปรียบเสมือนดวงประทีปส่องทางชีวิตให้ก้าวไปสู่ความถูกต้อง เพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะกิเลส และเป็นปัจจัยนำไปสู่พระนิพพานแก่ชาวโลก

กราบขอบพระคุณ คุณเมตตา พานิช แห่งธรรมทานมูลนิธิ มูลนิธิเผยแพร่ชีวิตประเสริฐ และองค์การฟื้นฟูพระศาสนา คณะทำงานและผู้ร่วมจัดพิมพ์ครั้งแรกเป็นอย่างสูง

กราบขอบพระคุณ มูลนิธิ กองทุน วัด หน่วยราชการ โรงเรียน ห้องสมุด ศูนย์หนังสือและร้านหนังสือทั่วราชอาณาจักร ที่ได้กรุณาช่วยเผยแพร่หนังสือเล่มนี้เป็นอย่างสูง

ธรรมสภาได้รวบรวมหนังสือและสื่อธรรมะไว้บริการแก่ท่านสาธุชน จากสำนักพิมพ์และสำนักปฏิบัติธรรมทั่วประเทศ ท่านที่สนใจเลือกชมได้ที่
ศูนย์หนังสือพระพุทธศาสนา

เลขที่ ๒-๖ ถนนบรมราชชนนี เขตทวีวัฒนา กทม. ๑๐๗๐๐ โทร.๘๘๘๗๘๔๐
ริมถนนบรมราชชนนี กิโลเมตรที่ ๑๖ ก่อนถึงพุทธมณฑลสถาน เพียง ๒ กิโลเมตร

๐ สถาบันหนังสือธรรม เข็มยันต์สาธุชนร่วมฟังพระธรรมเทศนาจากพระผู้ปฏิบัติ ปฏิบัติชอบ ในโครงการ พบพระ พบธรรม ทุกวันอาทิตย์ เวลา ๐๘.๐๐-๑๐.๓๐ น. ณ ห้องประชุมสถาบันหนังสือธรรม อาคารศูนย์หนังสือพระพุทธศาสนา สอบถามองค์บรรณาธิการที่ โทร. ๔๔๑๑๔๓๔

บันทึกการจัดพิมพ์

ธรรมสภา ขอกราบนมัสการขอพระคุณ พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณ
อาจารย์พุทธทาสภิกขุ แห่งสวนโมกขพลาราม องค์บรรยายหนังสือ ชุด
๑๐๐ ปีพุทธทาส รักษาต้นฉบับเดิม เป็นอย่างสูง

ขอกราบขอพระคุณ คุณเมตตา พานิช ประธานมูลนิธิธรรมทาน ที่
อนุญาตและสนับสนุนการจัดพิมพ์ ขอกราบขอพระคุณ มูลนิธิเผยแพร่
ชีวิตประเสริฐ องค์การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ผู้จัดพิมพ์หนังสือในครั้งแรก
และขอกราบขอพระคุณ ท่านอาจารย์โชติวัฒน์ บุณโณปถัมภ์ แห่งมหา
วิทยาลัยศิลปากร จิตรกรผู้วาดภาพปกหนังสือชุดนี้ เป็นอย่างสูง

หนังสือชุด ๑๐๐ ปีพุทธทาส รักษาต้นฉบับเดิม

๕. เรื่อง มนุษย์ศูนย์	ราคา ๖๐ บาท
๑๐. เรื่อง มองโลก มองชีวิต	ราคา ๖๐ บาท
๑๑. เรื่อง ธรรมะสำหรับสังคม	ราคา ๗๐ บาท
๑๒. เรื่อง อุดมคติของการบวช	ราคา ๗๐ บาท
๑๓. เรื่อง ความว่าง จิตว่าง	ราคา ๗๐ บาท
๑๔. เรื่อง การทำสมาธิวิปัสสนา	ราคา ๗๕ บาท
๑๕. เรื่อง วิถีแห่งการบรรเทาทุกข์	ราคา ๕๐ บาท
๑๖. เรื่อง ทางสายเดียวที่ทุกคนต้องเดิน	ราคา ๑๐๐ บาท

หนังสือชุด ๑๐๐ ปีพุทธทาส รักษาต้นฉบับเดิม มี ๒๔ เรื่อง
จัดพิมพ์เป็นธรรมสังฆการะครบบริบูรณ์ ในปีพระพุทธศักราช ๒๕๔๕

ท่านที่ประสงค์มีไว้เพื่อศึกษาหรือจัดพิมพ์เป็นธรรมทาน โปรดติดต่อที่...

ธรรมทานมูลนิธิ ๖๘/๑ หมู่ ๖ ต. เลม็ด อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี ๘๔๑๑๐

โทร. (๐๗๗) ๔๓๑๕๕๖-๗, ๔๓๖๖๑-๒ โทรสาร. ๔๓๑๕๕๗

ธรรมสภา ๓๕/๒๗๐ จรัญสนิทวงศ์ ๖๒ บางพลัด กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐

โทร. (๐๒) ๔๓๔๔๒๖๗, ๔๓๔๓๕๖๖, ๘๘๘๗๕๔๐ โทรสาร. ๔๒๔๐๓๗๕

เขียนอยู่ ล้อปจืดจาง

ลือลือลือลือ ล้อปจืดจาง ล้อปจืดจาง
ยงกมลธรรม นี่ ความจืดจาง ล้อปจืดจาง
กึ่ง ล้อปจืดจาง ล้อปจืดจาง ล้อปจืดจาง
ทย เสรีจืดจาง // ล้อปจืดจาง ล้อปจืดจาง

จืดจางได้ ล้อปจืดจาง ล้อปจืดจาง
ไม่ มี จืดจาง ล้อปจืดจาง ล้อปจืดจาง
" ล้อปจืดจาง " ล้อปจืดจาง ล้อปจืดจาง
เขียน " ล้อปจืดจาง " ล้อปจืดจาง ล้อปจืดจาง

